ઢોલ

આદિવાસી બોલીનું સામયિક

કુંકણા

અંક ૩ : માર્ચ ૧૯૯૯

ઢોલ

આદિવાસી બોલીનું સામયિક

મુખ્ય સંપાદક : અરુણા જોશી
કુંકણા આવૃત્તિના સંપાદક : ડાહ્યાભાઈ વાઢુ, ધીરુભાઈ પટેલ

ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર

ઢોલ : આદિવાસી બોલીનું સામયિક
કુંકણા : અંક ૩ : માર્ચ ૧૯૯૯

પ્રકાશક
ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર
૬, યુનાઇટેડ એવન્યુ, દિનેશ મિલ પાસે,
વડોદરા- ૩૯૦ ૦૦૭

મુદ્રક
શિવમ્ ઑફસેટ
આજવા રોડ, વડોદરા-૩૯૦ ૦૦૧

મુખપૃષ્ઠ છાયાચિત્ર
જ્યોતિ ભટ્ટ
ગાંઠિયા ગામના કલાકારોએ લાકડામાંથી બનાવેલ શિલ્પકૃતિ

ગ્રાફિક્સ
એન.આઇ.ડી. ના વિદ્યાર્થિ

મૂલ્ય
પ્રતિ અંક રૂા.૨૫/- (+ રૂા.૫, જ્યાં જરૂરી હોય ત્યાં, ટપાલખર્ચ માટે)
વાર્ષિક લવાજમ રૂા.૫૦/-(ટપાલખર્ચસહ પ્રતિવર્ષ બે અંકો માટે)

લવાજમ સંપર્ક
ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર, ૬, યુનાઇટેડ એવન્યુ, દિનેશ મિલ પાસે, વડોદરા- ૩૯૦ ૦૦૭
શ્રી. ડાહ્યાભાઇ વાઢુ , સ્ટેટ બૅંક ઑફ ઇન્ડિયા, આહવા બ્રાન્ચ, આહવા, જિ. ડાંગ
શ્રી. ધીરુભાઈ પટેલ, જે.એમ.શાહ આર્ટસ્ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, જંબુસર-૩૯૨ ૧૫૦ જિ. ભરૂચ

અનુક્રમણિકા

અક્ષર માંડતાં...

દેહવાલીમાં એક સુંદરમઝાનાં ગાનાં આહા.દેહવાલી ઢોલના સંપાદક શ્રી ચાંમુલાલ રાઠવાને મોઢે તીં બુહુંવાર આયકેલ આહા. ઢોલને પહેલે અંકમાં તીં ગાનાં આમું દીધેલઆહા. તેનાં શબ્દ આહાત.-

શુર આમું, મર્દ આમું, ધર્મી આમું ભીલ;
વનના ખરા રાજા આમું, આમું વાઘુ પીલ;
ખરા ધર્મી આમું ભીલ.

ઈ ગાનાં જુલાં ભીલ માટે આહા તુલાંજ આપલે માટે પણ મહત્વનાં આહા. એ ધરતી વર પહેલાં માત્ર આતાં જેહલા આદિવાસી સાંગાય જહ તે રહ તાત. આદિવાસીના અર્થ જ પહેલા હુંન રહનાર ઈસા હુયેँ हैं. માનનિય વડા પ્રધાન શ્રી અટલ બિહારી બાજપાઈની આપણા માટે 'અનાદિ-વાસી' શબ્દ વાપરેલ આહા.

'ઢોલ' ને પહેલેજ અંકમાં - 'આપલાં વડલાં અસુર હતાંત ?' ઈસા સવાલ મંઈ માંડેલ હતા. અનેક વડીલ- લોકની ખૂબજ સરસ માહિતીની ચર્ચા પણ વખતો વખત કીયેલ હતી. સૌથી વધારે ભાર રામકથામાં જેના વાનર તરીકે ઉલ્લેખ યેહે તે માટેના હતા. વાનરના અર્થ લોક વાંદોર કરતા હાત. - પણ વાનર માનુષની એક જાતનાં નાંવ જ હવાં. વનમાં રહનારા નર - વનનર. કારણ હનુમાન, વાલી, સુગ્રીવ, નીલ, જામ્બવાન, અંગદ વગેરે વનનર નેતા પરાક્રમી હન શુરવિર હતાત. રામ પણ જેના માટે આખે - કા 'જેની ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, હન સામવેદના અભ્યાસ નીં કીયેલ હવા તો ઈસી ભાષા બોલી જ નીં શકે.' તેહની ભાષામાં રામલા વેદના સંસ્કાર હન વ્યાકરણની શુધ્ધિ દેખાય જહતી. હવે વાનર ની જગ્યાએ વનનર શબ્દ થવીને રામકથા વિચારી હેરજા, નવાજ અર્થ જડીલ. રામ ત રાજપદની લડાઈમાં પદવંચિત રાજકુમાર હતા. રાજખટપટથી દુર તેલા જંગલમાં પાઠવી દેવામાં આનેલ. રાજકુમાર રામની બાયકો સીતાલા રાવણ લી પોળનેલ તાહાં કોઈ રાજા લોક રામની મદદે નીં આનેલ. ભરત કા જનક પણ નીં - પણ એની મદદ કરુલા વનવાસી વનનર આનલ હન તેહીં સમુંદરમાં પાળ બાંધી હન લંકાની વાટ બનવી ને સીતા છોડાવેલ. વનનર કા વાનર, નાગ જીસી આદિવાસી જાતી જ હતી. એ રીતે હેરતાં રામ- કથામાં આદિવાસીનાં ખાસાં મહત્વ આહા-પણ આજ પણ તેલા કુંની નીં માને. - કારણ કા લિખિતરૂપમાં ત વાનર જ આહા. - હન વાનર એટલે વાંદોર ઈસાજ અર્થ કાહાડવામાં યેહે.

"આપલા ઈતિહાસ આપલેજ લિખુલા પડીલ" - વિકસિત સમાજની ત આપલા અસ્થિત્વ જ નકારેલ આહા. - ઈસી એક ચળવળ થોડા સમયથી મહારાષ્ટ્રના અમુક ભાગમાં ચાલનેલ, ચાલે हैं. આપલા ઈતિહાસ લખાયેલ શબ્દોમાં નીં પણ, બોલાતા શબ્દમાં જીવંત અવસ્થામાં આહા. આપણી કથા, આપણાં ગાનાં, આપણી

લાવણીં ઈ જ આપણાં ઈતિહાસનાં સાધન આહા.

આપણી ભાષાની કનસરીની કથા તુંમી આયકેલ જ હવી. કનસરીની કથામાં પુરાણના પાંચીં વિષય આહાત. યે કથામાં દ્રારકા, ધવળી વીહીર, સિંગળદીપી (સિંહલ દ્રીપ) જીસા શબ્દ પણ યેતા હાત. ધવળી વીહીરની સન્યાદેવડીનાં લગીન સિંગળદીપી કરવામાં યેહે. ધોળાવીરા હન દ્રારકા યેં દોન સ્થળ બુહું જુનાં આહાત. ધોળાવીરાંના ખોદકામ ત આતાં હુઈનાં, હન દુસરે લોકાલા તે ધોળાવીરાની આતાં ખબર પડ હ. પણ કુંકણા ભાષામાં ત યેં નાવાં બુહુ જુના વખતથી લેવાયજત. દ્રારકાની આજુબાજુ અષ્ટમંડળ, કા સત્તા હતી તીસાં ઈતિહાસમાં યેહે. આપણી કથામાં દ્રારકાની ફીરતે આઠ કોટ રચી દ્રારકામા કનસરી દપનેલ ઈસાં સાંગાય જહ. મૌખિક પરંપરા હન ઈતિહાસ લગોલગ હારીં હારીંજ યાલે હ. તી નવાઈ લાગ તીસી ગોટ આહા.

ઈતિહાસમાં જેની ઓછી નોંધ લેવાયનેલ આહાત તીસા આદિવાસી ક્રાંતિવિર ખાજ્યા નાઈક (મહારાષ્ટ્ર), બિરસા મુંડા (બિહાર) ને હારીં હારીં થવી શકાય જ તીસા ડાંગના શિલ્પતસિંગ વિશે ભાગ્યેજ કોઈ કાંહી જાણે હ. કારણ લખેલ સ્વરૂપે કાંહીજ નીં મીળે. શિલ્પતસિંગ ને એક સાથીલા તે ચીંચીને ઝાડાલા ઉંધા ટાંગી હન ખાલે અગ્નિ જાળી તેલા ઈરખવી ઈરખવીને મારેલ કા જેથી લોક અંગ્રેજ વિરુધ્ધ પડતાં પહેલાં જીવના જોખમનાં વિચારત. સ્વતંત્ર રહુલા માટેની યળવળમાં જીવતાં બાળેલ હોવા છતાં શિલ્પત સિંગ ને સાથીલા કઠેતરી શહીદ તરીકે નીં દાખવેલ મીળે.

આપલે ગોઠી આપલા સમજ દેતે હેત. સામાન્ય લાગ તીસે ગોઠીમાં બુહુ મોઠી સમજ દીધેલ રહે હ. આપણાં આત્મગૌરવ જાગ્રત કરે તીસી અઠે એક ગોટ દેહેં.

એક ભરવાડ હતા. તેને વાડામાં સેં - દોન સેં બોકડે હતેત. ભરવાડ રોજ તેહલા યરુલા લી જા. હન અળયને પાછા વાડામાં લી યે. સમય જાતાં બોકડેંનાં બચ્ચાં હુઈનાંત. લવારાં બારીકલં હતાંત. તેથી ભરવાડ તેહલા વાડામાંજ થેવી જા.

એક દિસ તઠે એક ખડે આના. તેનીં દોન યેર લવારાં મારી ટાકાંત. હન માગુંન તો જાતા રહના. અળયને ભરવાડ આના હન લવારાં ઓછાં દેખાંત. લોહીં દેખાં પણ તેનીં વિચારાં કા દોન યેર લવારાં મરનાંત તેમાં કાય ? તેનીં લવારાનાં જીવન બચાવુલા કાંહી પણ ની કેં. દુસરે દિસ ખડે પાછા આના હન દુસરાં લવારાં ખાઈ ગે. તીન યેર દીસ માં તે ખડે ની વીસ પચ્ચીસ લવારાં મારી ટાકાંત. તરી ભરવાડનીં કાંહી પણ નીં કેં. બોકડે માં એક બોકુડ હતા. તેનીં વિચારાં કા ભરવાડ કાંહીં નીં કરે પણ આપણાં જીવન માટે આપણેંજ કાંહી કરુલા પડીલ. તો બોકુડ તે દિસ વાડામાંજ રહના હન તેની બળથી નીં પણ કળથી ખડેલા તંગાડાં.

ગોટ બારીક આહા વાંચલં પોશાહલા ગમે તીસી આહા પણ એમાં પોતાનાં આત્મ ગૌરવ વધારુલીની જી ગોટ સાંગેલ આહા તીં સમજુલા જીસાં આહા. આપણેં આપણાં આત્મગૌરવ જાંવ લગી નીં જાગવી શકજોન તાંવ લગી આપણાં જીવન જીવન જ નીં આખાય જ. ઢોલની કુંકણાભાષાની આવૃત્તિલા બેસ સાંગી સકાય જ તીસા આવકાર જડનેલ આહા. અનેક મિત્રો ત ઈસા આહાત કા જેહને માટે કુંકણાભાષા તદ્દન અજાણી ભાષા આહા છતાં પણ તે ગ્રાહક બનના હાત. ઈસી જ જાગૃત ભાવના દરેક કુંકણાભાષી મિત્રોમાં જાગે તીસા આમના પ્રયત્ન આહા. દરેક વાચક એક નવા વાચક હન ગ્રાહક બન તીસા પ્રયત્ન કરતીલ તીસી આમની ઈચ્છા આહા. આમું

શક્ય હવાં તાંવ લગી રૂબરૂ અથવા તો પોસ્ટકાર્ડ લખી હન વાચકો હારીં સંપર્ક કરુલા પ્રયત્ન કરજો હોંન.

વાચક મિત્રો પોતાના પ્રતિભાવ નામથી અથવા તો નામ વગર પણ અવશ્ય દવાડત તીસી આમની ઈચ્છા આહા. આંમના પ્રયત્ન કીસાક રહના, ઢોલની અંદરનાં આમનાં લખાણ, ભાષા વગેરે વિશે, ઢોલમાં કીના વિષય વર ભાર દેવાં જોઈજ, કીના લેખ વગેરે કીસાક હતાત તે વિશે જરૂર લખશેલ ઈસી આંમની ઈચ્છા આહા. ઢોલમાં જે કોઈ મિત્રો લેખ, ગાનાં, ઉખાણાં, સ્વરચિત કાવ્ય, વાર્તા વગેરે લખવા માંગતા વાત તેહના માટે ખુલ્લાં આમંત્રણ આહા.

ગયા વખતના અંક – વનસીવિદ્યા વિશેષાંક તરીકે પ્રગટ કીયેલ હતા. અનેક મિત્રોહીં ઈસી સલાહ દીધી કા વનસી વિશે થોડી થોડી માહિતી દરેક અંકમાં દેવલા જોઈજે. આમું વનસી વિદ્યા વિશે નિયમિત માહિતી દેતા રહું.

અંતમાં તે ઈજ કા –

દરેક દિશામાંથી આમાલા શુભ હન સુંદર વિચાર પ્રાપ્ત હુયત – (ઋગ્વેદ, ૧,૮,૯૮) ઈસી ઈચ્છા.

ધીરુભાઈ પટેલ
જે. એમ. શાહ આર્ટસ્ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ
જંબુસર (ભરૂચ)

ડાહ્યાભાઈ વાઢુ
સ્ટેટ બેંક ઓફ ઈન્ડિયા, આહવા શાખા
આહવા (ડાંગ)

ભાષા કેન્દ્ર

ગણેશ દેવી

છેલ્લા દોંન તીંન વરીષહુંન ભાષા કેન્દ્ર આદિવાસી ભાષાના અભ્યાસ કામ કરી રહનાં હાં. આદિવાસી સંસ્કૃતિ હન પ્રજા હારીં સંકળાયનેલ કામ પણ ચાલેં હેં. કેન્દ્રનીં 'પાવરા સમાજ હન સંસ્કૃતિ', 'તેજગઢનાં ગાનાં' જીસાં ચોપડાં છાપી હન બાહેર પાડેલ આહાત. આદિવાસી સંસ્કૃતિમાં ભાષા હન કલાના સુંદર સંગમ આહા. નૃત્ય, ગાનાં, ધાર્મિક કાર્યક્રમ કથા ચિત્ર યેં બધા ના એક દુસરે હારી અતુટ સબંધ આહા. તેથી ભાષાના અભ્યાસ કરતી વખતે દુસરી કળાના વિચાર કરુલા જરુરી બનેં હેં.

સમાજના મુખ્ય પ્રવાહ હન આદિવાસી લોક વચ્ચે ફરક ઈં આહા કા મુખ્ય પ્રવાહ સાધન સંપત્તિ એકઠી કરુલા પાછળ પાગલ હુઈનેલ દેખાય જેંહેં. જયારે આદિવાસી સમાજ જીવનમાં સંતોષ હન આનંદ જાળવી રાખી ઓછાં સાધન સંપતિ થી પણ જીવી જાણેં હેં. એના અર્થ યો કા આદિવાસી સમાજનાં બંધારણ જ કળા, નૃત્ય હન સંગીત ને હારી ઘડાયનેલ આહા. માટે જ, જ આદિવાસી સંસ્કૃતિનાં જતન કરવાં હવાં ત, આદિવાસી કળાલા જાળવી રાખુલા જરુર આહા.

યે દોઘીં કારણથી ભાષા કેન્દ્રનીં આદિવાસી કલા સાઠી એક બારીકસાં સંકુલ તેજગઢ (જિ. વડોદરા) માં બનાવુલા નક્કી કીયેલઆહા. તેની શરૂઆત યે વરીષ હુન હુઈ ગી. છેલ્લા દોન તીન વરીષ હુન યે બારામાં કેટલીક સભા, પરિસંવાદ હુઈનેલ હતાંત. તેમાં દેશભરમાંસુન જુદે જુદે વિસ્તારમાંથી તીસાં જ દુસરે દેશમાંથી પણ તેના જાણકાર આનેલ હતાત. તેહીં ભેગા મીળી હન આદિવાસીનાં કાય કાય હન કીની રીતે સાચવી લેવાં જોઈજ તીં વિચારેલ હતાં. લગભગ એકાદ વરીષ સુધી આમું ગુજરાતના આદિવાસી કલાકારોની યાદી બનાવતાત. શ્રી શંકરભાઈ તડવી નીં ઈં કામ હાથ ધરેલ હતાં. તીં આજું પણ ચાલી રહનાં હાં. થોડા મહિના પહેંલા યે કલાકારોલા તેજગઢ બોલવી આમું તેહલા ઈ યોજના સમજાવેલ. તેહના પ્રતિભાવ ઉત્સાહ વધારેં તીસા હતા.

તા. ૧૨મી નવેમ્બરના રોજ આદિવાસી કલાકારના પહેલા શિબિર તેજગઢમાં ચાલુ હુયના. તેમાં પિઠોરા ચિતરનારા, દગડ કા લાકુડમાંથી મૂર્તિ બનાવનારા, ટોકરા માંસુન વસ્તુ બનાવનારા, મોતીનાં કામ કરનારા, તીર કામઠાં બનાવનારા, માટી કામ કરનારા-ઈસા જાત જાતના કલાકાર આનેલ હતાત. તે બધા હારીં ચર્ચા કરી એક મંડળી બનાવુલાનાં નક્કી હુયનાં. આતાં આદિવાસી કળાકારીગીરીની વસ્તુ ભાષાકેન્દ્રમા ઈલ. વડોદરા અમદાવાદ જીસા શાહરામાં ઈ વસ્તુ ઈકાયજીલ. તેમાંસુન જી આવક હુઈલ તી કલાકારલા જડીલ, એ રીતે નાણાકીય પીઠબળ જડીલ.

એને હારીં હારીં ભાષા કેન્દ્રની આદિવાસીલોકલા કરજામાંસુન મુક્ત કરવા માટે ઓછા દરે, ટુંકાગાળાનાં કરજ હોપુલા પણ નક્કી કીયેલ આહા. સુરસી ગાંવમાં એની શરૂઆત હુઈલ. જો ઓ પ્રયોગ સફળ હુઈલ ત કરજમુક્તિ હન આવકનાં નવાં સાધન ઈસા દોન રીતે આદિવાસીને હાથમાં થોડા ઘણા પૈસા મીળતા હુઈલ. યે પૈસા ખેતીને કામમાં વાપરાયતી. આદિવાસી હીં આતાં પદરને નિશાળી, કોલેજ ચાલુ કરુલા પડતીલ. પદરની છાત્રાલય ખોલુલા પડીલ. તેને હારીં હારીં પોતાની સાંસ્કૃતિક પ્રકૃતિ-સ્વભાવ-ટકાવી રાખુલા પડીલ. આદિવાસી કલાકારની મંડળીમાંથી એ ગોઠી જ સફળ હુઈતીલ ત ભાષા કેન્દ્રનાં ધારેલ કામ સફળ હુઈનાં ઈસા દિલસા

રહીલ.

ચે વરીષ હુન કેન્દ્રીય સાહિત્ય અકાદમીનીં ભીલી ભાષા માટે એક અલગ પરિતોષિક હોપુલા ઠરવેલ આહા. કુંકણા ડાંગીમાંસલી એક કથાલા ચે વરીષનાં 'કથા' પારિતોષિક મીળનાં હાં. આદિવાસી કળાનાં ઈં સન્માન ભાષા કેન્દ્રના અથાગ પ્રયત્નનાં ફળ આહા. તેનાં આમાલા ખરેખર ગર્વ આહા. આધુનિક આદિવાસીના ઘડતરમાં ભાષા કેન્દ્રની જવાબદારી નિભાવતાં આજ ચે સફળતાથી આમાલા ખૂબ જ પ્રોત્સાહન જડનેલ આહા.
○

ઈતિહાસમાં આદિવાસી

લાલુભાઈ વસાવા

ઈતિહાસના એક નિયમ આહા, જે સમાજ પાખે દયા વગરનાં હરામી તંત્ર હવાં તો સમાજ ઈતિહાસ લખવાવાળા વર કબજા ધરાવી શકે હે. ઈતિહાસ લખવાવાળા તે સમાજનાં જ ગુણગાનાં લાવતીલ. દુસરાં ઘટક ધીરે ધીરે અલોપ હુયત જાહા. આ જ ઈતિહાસમાં આદિવાસીની ઈ જ દશા આહા. આદિવાસીના ઈતિહાસ ભૂલાવી દેવામાં આનેલ આહા. (ડૉ. ગણેશ દેવી, 'ચાંદનીમાં ઓરસંગને હારી હારી', ઢોલ, અંક-૨ , ઑગસ્ટ ૧૯૯૮)

લિખિત ઈતિહાસમાં આદિવાસીના ઉલ્લેખ ખાસ નીં મીળે. ઈતિહાસના અર્થ 'ઈસાં હતાં' ઈસા હુયેહે. પણ, આદિવાસીને સંદર્ભમાં યો અર્થ કદાચ બરોબર નીં મીળે ઈસી બધાલા લાગણી આહા. આદિવાસીના ઈતિહાસ માટે તેહને મૌખિક પરંપરાને ગોઠીના જ આશરા લેવાં પડે ઈસી પરિસ્થિતિ આહા. જુને જમાનાને ઘટનામાં મૌખિક પરંપરાલા અનુશ્રુતિ (Tradition) આખાય જહે. પ્રારંભિક માનવ ઈતિહાસની અનુશ્રુતિમાં કલ્પનાનાં પ્રમાણ ઠીક ઠીક આહા. કલ્પના એટલે જી ઘટના ઘટનેલ હવી તેલા વધારે પડતાં અલૌક્કિ રૂપે રજુ કરુલાની રીત. દા. ત. ''લક્ષ્મણ ઘાયલ હુયનેલ તાહાં હનુમાન અખા ડોંગોર ઉંચલી લીયનેલ'' - ઈસી ગોટલા અલૌક્કિરૂપ આખાય જ. હનુમાન એક સામાન્ય વનનર ઉંચલી શક તે કરતાં વધારે ઉંચલી લીયનાવા. તી વસ્તુ દાખવુલા હન તેના પ્રત્યેય અલૌક્કિભાવ પેદા કરુલા ઈસી પરંપરા હુયનેલ હવી. પુરાણના પાંચ વિષયના ઉલ્લેખ વાયુ પુરાણના શ્લોક માં દીધેલ આહા. સર્જન, પ્રલય, પૂન : સર્જન, મનુઓના યુગ હન યુગની વંશની વ્યક્તિના પરિચય- ચરિત્ર. પણ સમય જાતાં એ પાંચ વિષય પુરાણોમાં ગૌણ સ્થાને આનાત. હન દુસરી સામાજિક, ધાર્મિક વિષય, વર્ણાશ્રમ ધર્મ, વ્રતો, તીર્થમહાત્મ્ય, આચાર, પ્રાયશ્ચિત, પૂજા વગેરેની મુખ્ય સ્થાન લીધાં. પરિણામ ઈ આનાં કા, પુરાણ ઈતિહાસની અનુશ્રુતિ-પરંપરા-મટી હન માત્ર ધાર્મિક ગ્રંથ બનનાત.

કનસરીની કથાની સરખામણી પુરાણ હારીં કરવાં જીસી જ આહા. કનસરીની કથા કુંકણાનાં પુરાણ જ આહા. એમાં હરીભરી ધરતી, જગબુડ વાહાર ધરતીના નાશ, ધરતીની સ્થાપના, ભીમાબળી હન જુગાનંદની ધરતી સરખી કી તેની ગોટ, કર્તુકીદેવ હન કનસરીની ગોટ - એ પાંચ વિષય આહાત. કનસરીની કથામાં દ્વારકા, સિંગળદીપી (સિંહલદ્વીપ) જીસાં ઈતિહાસ પ્રસિધ્ધ નાવાંના ઉલ્લેખ આહા. ડૉ નરોત્તમ પલાણનીં ત પાટણના એક દરવાજાનાં નાંવ કનસડા આહા તીં કનસરીના ગોહલેને નાંવ વરહુન જ પડનેલ હવાં ઈસા સવાલ કરી તેનાં સમર્થન - નકારના જવાબ માંગેલ હતા. કનસરીની કથાના પુરાણ હારીં તુલનાત્મક અભ્યાસ કરુલા અનિવાર્ય આહા. ભવિષ્યમાં આમું તીં પણ કરુંજ. કારણ આતાં આપણા ઈતિહાસ કોઈ દુસરા લખે તીસી આશા રાખુલા નકામી આહા.

ઈતિહાસમાં આદિવાસી યે વિભાગનાં સંપાદક શ્રી લાલુભાઈ વસાવા સંગઠન હન સહકારના માનુષ આહા. લોકસંપર્કદ્વારા રાજપીપળાથી માંડી ધરમપુર સુધીના ભીલરાજાના ઈતિહાસ વિશે જાણકારી મેળવુલા તો સતત પ્રયાસમાં રહે હે. જુને પરંપરાને ગોઠી હન દસ્તાવેજના અભ્યાસ કરી હન ભવિષ્યમાં એક પુસ્તક લખુલાનાં આયોજન આહા. 'પ્રવાસની દ્રષ્ટિએ ડાંગ' એ નાંવનાં એક પુસ્તકનાં સંપાદન હાલે ચાલુ આહા.

સંપર્ક : શ્રી લાલુભાઈ વસાવા, *૮/૧૧૦, વેરીયસ કોલોની, આહવા (ડાંગ) ૩૯૪૯૧૦, ફોન - ૨૦૫૩૨*

બિરસા મુંડા

ભારતના સ્વતંત્રતા સંગ્રામના ઈતિહાસમાં કેટલાંય ઈસાં નાવાં આહાત કા જેના ઉલ્લેખ ઈતિહાસમાં કહેં તરી નીં મીળેં. જહેં તરી ઉલ્લેખ હવા તહેં નાંવના જ હવા.

બિરસા મુંડાની કામગીરી દેખતાં - તેલા પણ યોગ્ય મહત્વ નીં દેવામાં આનેલ હોવાની લાગણી હુયં હં.

બિરસા મુંડાના જન્મ બિહારના રાંચી ના ચાઈબાસા રોડવરના ખુંટી નાંવના તાલુકાના ઉલિહાતુ ગાંવમાં સુગના મુંડાને ઘરીં હુઈનેલ હતા. તો દિસ હતા ૧૫મી નવેમ્બર, ૧૮૭૦ના. બિરસા મુંડાલા તેને બાહાસનીં જયપાલ નાગના આશ્રમમાં ભણુલા થવેલ. એ બ્રાહમણ ગુરુનીં તેલા જગન્નાથની ભક્તિ હન રાષ્ટ્રપ્રેમના સંસ્કાર દીધલેં. બિરસા મોઠા વાહાદના તાહાં અંગ્રેજી ભાષાનાં શિક્ષણ શિખુલાને ઈરાદે બાહાસ હન ગુરુનીં તેલા ચાઈબાસાની મિશન હાઈસ્કુલ હન બોર્ડિંગમાં દાખલ કીચેલ. બ્રિટિશ સરકાર વખતે હિંદુસ્થાનમાં મિશનરી નિશાળીની બોલબાલા હતી. તે જમાનામાં આદિવાસી પોશાહલા અંગ્રેજી નિશાળીમાં રહુલા હન ભણુલા મફત હતાં, પણ પોશાહલા ખૂબ કામ સોંપવામાં યેહેતાં. અમુક જાગાએ તે પોશાહલા હળલા જોડોત. રીતસરની વેઠે જ હતી. હળ ખેંચી ખેંચી હન પોશાંહને ખાંદાવર ફોલ્લાં ઉઠત. બધાહલા ડરાવી ધમકાવી વેઠ કરાવત. તીં હેરી હન બિરસાનાં લોહીં ઉકળી ઉઠેંતાં. આપણે મુળ અઠલા, આપણી ઈ જ ભૂમી, હન યેં ભૂમીવર બાહેરહુન આનેલ ભૂરીયાલોક આપાવર વેઠ કરાડતાહાત હન આપણે મેંઢાને જીસાં નીચાં મું કરી હન સહન કરજો હોંન ?

બધે પોશાહલા ગોળા કરી હન વિદ્યાર્થી બિરસાનીં હળાનીં હોળી કઈ. હન હેડમાસ્તર ની સામે વિરુધ્ધ નોંધાવા. હેડમાસ્તરનીં અખે પોશાહલા એક ઓરડામાં કોંડી હન ચાબુક વાહાર કુટુલા માંડાં. બિરસાની લાગ પારખી લીધા. ચાબુક સામટી હન તેજ ચાબુક વાહાર તેનીં હેડ માસ્તરલા ઝોડી કાહડાં હન નિશાળ છોડી બિરસા ચાલી નીંઘના.

નિશાળ છોડીને બિરસા બદગાંવના એક ઠાકુર જમીનદાર જગમોહન સિંહને ઘરીં કારભારી તરીકે રહના. ઠાકુરની મદદથી અંગ્રેજી નિશાળીને જીસીજ નિશાળી ખોલેત હન એ રીતે આદિવાસી શિક્ષણ ક્ષેત્રે ક્રાંતીકારી પગલાં ભરાંત.

ઈ.સ. ૧૮૯૪માં રાંચી વિસ્તારમાં ભયંકર દુકાળ પડનેલ. તે વખતે આજની જીસી પરિસ્થિતિ નીં હતી. દેશ આખા બારીક બારીક રાજયમાં વિભાજીત હતા. દુસરે રાજયમાંસુન મદદ જડેં તીસી પરિસ્થિતિ નીં હતી. લોક ટપોટપ ભુખે મરત. બોર હન જાંબુનને ઝાડાની છાલી કુટી હન ઉકાળી હન પેત. હન જેમ તેમ જીગત. જમીનદાર લોક પોતાની લગાન હન મહેસુલ વસુલ કરુલા બાયકાહનાં ફડકાં પણ કાહડી લેત. બાયકાહની છેડતી કરત હન બળાત્કાર સુધ્ધાં કરત. પોલીસ રહવા છતાં નીં જ જીસી હતી. તે લોક પણ જમીનદારલાજ સાથ હોપોત. તીં હેરી હન બિરસાનાં લોહી ઉકળી ઉઠનાં. સેવાદળના કાર્યકર મીળીહન કાસમખાન નાંવના એક પોલીસનાં ડોકાં કુહાડીથી અલગ પાડી દીધાં. ગુલાબસિંહ નાંવના પોલીસનીં તેહાવાર બંદુક તાકી પણ સેવાદળનીં ઝેરી તીર છોડી તેલા પણ ખતમ કે.

બિરસાની ઈસી કાર્યવાહી હેરીહન રાંચીના કમિશ્નર સ્ટ્રીટ ફિલ્ડીનીં બિરસાવર વોરંટ કાહડાં. બિરસા આતાં સંપૂર્ણ બાગી બનીગે. અંગ્રેજ હકુમતની સામે તેનીં હથિયારી કાર્યવાહી શરૂ કી. તેની જય ઘોષણા કી કા - ' હિંદુસ્થાન માં વિકટોરીયા રાણીનાં નીં પણ આપલાં જ રાજ આહા.'

ઈ.સ. ૧૮૯૬ ના ઓગષ્ટ મહિનાની અગિયારમી તારીખે સેવાદળના લગભગ ૪૦૦૦ તીરકામઠા ધારી આદિવાસી લોક બિરસાની આગેવાની નીચે ખુંટી તાલુકા મથક લુંટેલ હન તે વર કબજા કીચેલ. અંગ્રેજ લોકાંહી બંદુક વાહાર લોકાવર હુમલા કિયેલ. તેહીં ૧૧ આદિવાસીલા મારી ટાકલેં, પણ આદિવાસીં હીં તીર છોડી હન ૨૦૦ પોલીસ મારી ટાકલેં.

ખૂંટી પછી બદગાંવ, તોરપા, મુરહુ, જશપુર, રાયપુર જીસા વિસ્તારના હજારો ચોરસ માઈલના વિસ્તારમાંથી બિરસાનીં અંગ્રેજ હકુમત નામશેષ કરી દીધેલ. હન નવી સત્તા સ્થાપેલ હતી. સંપૂર્ણ પણે ઈ આદિવાસી સત્તા

હતી.

નવીં સત્તા યે તેમાં જુની હન મજબુત સત્તા તેહવર આંટ રાખેં તી નવાઈની વસ્તુ નીં આખાય જ. બિરસાલા તે દુસરે બીન આદિવાસી રાજા ઉપરાંત અંગ્રેજોના પણ ભેવ હતા. બિરસાની સેવાદળની ટૂકડી ગેરીલા પદ્ધતિથી લડાઈ લડતી. અંગ્રેજોવર હુમલા કરી હન તે જંગલમાં પોળી જાત. અંગ્રેજ લોક તેહલા પાઠી લાગત હન તેહને પાછળ પાછળ જાત. સેવાદળના ચપળ જવાન ઝાડાવર ચહડી જાત. અંગ્રેજ સૈનિક જંગલમાં યેત તે તેહાવર ઝેરી તીર છુટત હન તે મરી જાત. તીર કહુન યેતાં હાંત તીં કોઈ જાણેં તે પહેલાં ત તે ખત્મ હુઈ જાત.

યેર યેર વરીષ સુધી બિરસાનીં બિલાડી ઉંદીરલા કરેં તીસાં કરી કરીને અંગ્રેજોલા ફાર ત્રાસ દીધા. બિરસાલા લોક બિરસારાજા કા બિરસા ભગવાન કરી સાંગત.

બિરસાના કારણે બ્રિટિશ લોકલા ઉલા ત્રાસ હુયુલા મંડના કા તેલા ઘરુલા ખાસ યોજના બનવી. અંગ્રેજ લોકનીં રીત બદલી. બિરસાવરલી રગ તેહીં લોકાવર કાહડુલા માંડી. ઉભા પીક અંગ્રેજ થપકી દેવલા મંડનાત. જુવાન લોકલા ઘરી ઘરી હન ફાર ત્રાસ દેવલા માંડા. આડેઘડ જંગલ કાપુલા માંડાં. દવ લાગવા હન લોકાવર ફાર ત્રાસ ચાલુ કે.

જુવાન લોક કાં ત સેવાદળ માં બિરસા હારીં હતાત કાં ત જેલમાં હતાત. બ્રિટિશ લોક ની નજર બાયકા હન બાંડગેવર આની. બાંડગેની ઈજ્જત લુંટુલા માંડી. યી ગોટ બિરસાને કાને પડની. બિરસા દૂ:ખી દૂ:ખી હુઈ ગે.

ઈજ્જતનાં જ જહેં મહત્વ હતાં, તી ઈજ્જત જ જા તે માંગુન જીગીને કાય કરુલા ? ઈસી વિચારધારાવાળે કેટલેય બાંડગે જીવવા કરતાં મરુલા પસંદ કરત. ઓસી ઈસીજ એક બાંડગી હતી. ઓસી વર અંગ્રેજ સિપાહીહીં બાળાત્કાર કીયેલ હન તેને કારણે તી પોટાળી હતી. ઓસીની નજરની સામે માત્ર અંધકાર હતાં. પોટામાં બાળ હતાં - તરી તેનીં મરુલા પસંદ કેં હન એક દિસ તી આપઘાત કરુલા જાહાતી તાંહાં બિરસા મુંડાની નજર તેવર પડની, બિરસાની આખી ગોટ જાણીં હન માંગુન તેલા સાંગા કા - 'જ તુંની ઈચ્છા હવી ત તુંને પોટામાં બાળ આહા તે હારીં માં તુંના સ્વીકાર કરાંહાં. માં તું હારીં લગીંન કરીંન.' ઓસી કીની રીતે ના પાડેં ? તી તૈયાર હુઈની. લગીંન હુઈનાં હન ઓસીને પોટીં જનમનેલ બાળલા બિરસાનીં પોતાનાંજ ગણાં પોશાનાં નાંવ પરીબા પાડાં.

ડિસેમ્બર ૧૮૯૯ના એક દિસ બિરસાનીં વીસ હજાર ઘનુષધારી સેના હારીં રાંચી વર હુમલા કીયેલ. બ્રિટિશ હકુમત પાખ સાધન હન સૈનિકની કમી નીં હતી. પણ તે જીવ બચાવુલા રાંચી છોડી હન પોળી છુટનાત. બિરસાની રાંચી કબજે કેં, પણ મોઠી મદદ લી હન અંગ્રેજ આનાત હન રાંચી વર પાછા કબજા કરા.

બિરસા હવે અંગ્રેજો માટે એક મોઠા માથાના દૂ:ખાવા હુઈ પડના. તેલા ઘરુલા માટે તેહીં અનેક પ્રકારના પ્રયત્ન ચાલુ કીયેલ હતાત. ઈ.સ. ૧૯૦૦ માં એક દિસ બિરસાલા ફસવુલા અંગ્રેજ લોક સફળ રહનાત. તેની ઘરપકડ કરવામાં આની હન તેલા રાંચીથી દૂર હજારીબાગની જેલમાં લી જાવામાં આના. એને હાથીં પાયીં બેડી લગાવવામાં આનલે. ૯મી જુન ૧૯૦૦ ના રોજ હજારીબાગ જેલમાંજ બિરસાનાં મોત હુઈનાં ઈસી જાહેરાત અંગ્રેજોહીં મોડે મોડે કી. તેલા કોલેરા હુઈનેલ હતા ઈસી ગોટ જાહેર કરવામાં આનેલ. પણ લોક એલા બનાવટ જ આખત હન માનત. તે વર જુલમ કરી હન મારી ટાકેલ ઈસાં જ બધાં માનત.

બિરસા બાદ તેના પોશા પરીબાનીં સેવાદળની આગેવાની લીધેલ. હન વીસ વીસ વરીષ સુધી તેની અંગ્રેજ શાસન સામે ટક્કર લીધેલ હતી. ઈ.સ. ૧૯૨૦ માં બંગાળના ક્રાંતિકારી લોક હારીં બર્માના જંગલમાં તો જાતા રહનેલ; ત્યાર બાદ કાય હુઈનાં તેની માહિતી નીં મીળેં.

માત્ર ત્રીસ વરીષની ઉંમરમાં બિરસાની ક્રાંતિની જી ચીનગારી જગાવેલ હતી તેને કારણે બિહારની પ્રજા માટે તો પ્રેરણાદાયક રહનાય. સંસદભવનમાં તા. ૨૭/૮/૧૯૯૮ ના રોજ બિરસાની પ્રતિમા થવી હન એનાં મરણોત્તર બહુમાન કરવામાં આનાં. સરકારનીં એની કદર કરી.

- - -

આજનાં આદિવાસી
ખુદ આદિવાસી કલાકારની નજરમા

શિલ્પતસિંગ

ડાંગ ને ઈતિહાસમાં એક ભૂલાઈનેલ નાંવ શિલ્પતસિંગનાં આહા. શિલ્પતસિંગ રાજવી વંશના હતા. ઈ.સ. ૧૮૨૯માં અંગ્રેજ સેનાપતિ જનરલ ઓટ્રોમ ખાનદેશની સરહદ છોડી નવાપુર હુઈને ડાંગ વિસ્તારમાં આનેલ હતા. વાતાવરણ અનુકુળ નીં રહેતાં હારીં આનેલ સૈન્યમાંથી ઘણા સૈનિક માર્યા ગીયલ. જનરલ ઓટ્રોમ ની ડાંગની મુલાકાત ડાંગને રાજાવર ધાક જમાવુલા હન અંગ્રેજો ફાર વાઈટ આહાત ઈસાં જેહને મનમાં ઠસવુલા તીંજ હતાં.

જનરલ ઓટ્રોમ હાલના લશ્કર્યા નાંવથી જાણીતાં બનેલ સ્થળ ખાલ રોકાયનેલ. ગાઢવીને રાજાહલા લડવા માટે તેનીં લલકારેલ. શિલ્પતસિંગનીં ભીલ સેના તૈયાર કરી માત્ર ધનુષ બાણ લી હન અંગ્રેજોની સામે લડાઈ કરુલા આના. શિલ્પતસિંગના અંગ્રેજોની નીતિ સામે એટલા બધા વિરોધ હતા કે તેહા હારીંની કોઈ પણ ટક્કર તો નીં છોડો તા. કદીક કદી તે તો અંગ્રેજ નાં પગલાં વર તીર છોડી રગ કાહડે.

કહે આધુનિક હથિયારથી સજ્જ અંગ્રેજ સૈન્ય હન કહે માત્ર ધનુષ-બાણ ધારી ભીલ પ્રજા ? તરી પણ શિલ્પતસિંગનીં અંગ્રેજોની સામે ટક્કર લીધેલ હન જીં પરિણામ કલ્પેલ હતાં તીંજ આનાં. શિલ્પતસિંગની હાર હુઈની.

શિલ્પતસિંગ ની ધરપકડ કરી હન તેલા સાલેર-મુલેરના કિલ્લામાં કેદ કરવામાં આનેલ. તઠુન માગુન તેલા અહમદનગરની જેલમાં રાખવામાં આનેલ.

ડાંગી રાજાહ હન પ્રજાને મનમાં ભેવ પેદા કરુલા માટે અંગ્રેજોની સામે હુઈનેલ શિલ્પતસિંગના એક સાથીદારલા ચનખલ ગામમાં ચીંચીને ઝાડાલા ઉંધા ટાંગી, ખાલે ઈસ્તો બાળી હન તેલા ઈરખવી ઈરખવીનેં મારેલ.

શિલ્પતસિંગ અંગ્રેજો વખતના રેકોર્ડવર એક ગુનેગાર તરીકે જ ઉલ્લેખાયનેલ આહા. પોતાની માતૃભૂમીના રક્ષણ માટે લડનાર ગુલામ પ્રજાલા એના સીવાય દૂસરી કાય આશા રાખી શકાય જ ? મૌખિક પરંપરાને ગોઠી શિલ્પત સિંગને વંશમાં આહાત. તેના સંપાદન કરી હન લોકાલા જણાવુલા હન તેનાં વિશે લોકાલા જાગૃત કરુલા સમય પાકી ગીયેલ આહા.

- - -

રૂપગઢ

ડાંગ જીલ્લાના એક માત્ર કિલ્લા વિશે ભાગ્યેજ કોઈ જાણે હે. ડાંગમાં આદિવાસી રાજા હતાત પણ રૂપગઢના કિલ્લા બાંધુલાના વિચાર ત ગાયકવાડ વંશના રાજાના જ હવા તીસાં લાગે હે. ગાયકવાડ રાજવંશીના સંસ્થાપક પિલાજીરાવ ગાયકવાડની ઈ.સ. ૧૭૨૧ માં સોનગઢના કિલ્લા બનાવી તઠે જ રાજધાની બનાવેલ. પિલાજી ગાયકવાડના પોશાનીં બાદમાં વડોદરા લા રાજધાની તરીકે પસંદ કરેલ, તે અરસામાં એટલે કે ઈ.સ. ૧૭૨૧ પછી રૂપગઢના કિલ્લા બાંધુલા પ્રયત્ન કીયેલ હવા ઈસાં ચોક્કસ પણે આખી શકાય જ.

કિલ્લાના તીન પ્રકાર આહાત. જમીન વર બાંધેલ હવા તે કિલ્લાલા સ્થળ દુર્ગ, ડોંગોરવર હવા ત તેલા ગિરિ દુર્ગ, હન પાણીમાં જો કિલ્લા હવા તેલા જળદુર્ગ આખાય જહે. રૂપગઢ ગિરિદુર્ગ તરીકે ગણાવી શકાય જ તીસા કિલ્લા આહા. અઠુન સોનગઢના કિલ્લા દિસે હે, વાતાવરણ બેસ ચોખ્ખાં હવાં ત સાલેરના કિલ્લા પણ દેખાય જહ.

કાલીબેલથી પૂર્વ તરફ બરડીપાડાને રસ્તે જાતાં રૂપગઢના કિલ્લા દેખાય જહે. પોપટ બારીના રસ્તે પાંચ વાટીં કિલ્લાવર જાવાય જહે. એ તરફથી ચહડુલા સીધાં જ આહા. પણ સાજુપાડા ભૂજાડ હન વાડીગામ તરફથી ચહડુલા બેસ આહા. એ તરફથી ચહડતાં પહેલાં હનુમાનજીની મૂર્તિ ચે હે. તઠે એક તુટેલ તોપ આહા. તઠુન વર ચહડુલા સીધાં ચઢાણ આહા. કિલ્લા પ્રાથમિક અવસ્થામાંજ આહા. ઉપરને ભાગમાં પાણીનાં એક ટાંકા દગડ

કોરી હન બનવેલ આહા. તેમાં આખા વરીષ પાણી રહે હે. પૂર્વ તરફને ભાગવર દિવાલ બાંધેલ આહા. પશ્ચિમ તરફના ભાગ દગડાની કરાડ જ આહા તેથી તહે દિવાલ નીં મીળે. કિલ્લાવર ચહડુલા દોન જ રસ્તા આહાત. ભૂજાડ અને વાડી તરફના હન પોપટ બારી તરફના. રૂપગઢના કિલ્લા લગભગ ૧૭૦૦ ફૂટની ઉંચાઈના આહા. ઈ.સ. ૧૮૭૫ માં અંગ્રેજ અધિકારી લે.જે. ઈ.ગીલ્જ આનેલ હતા. તો કિલ્લા વરનાં ટાંકા હેરીહન અચરજ પામનેલ. કિલ્લા વર ટાંકા હન દિવાલ સીવાય કાંહી તરી બાંધકામ નીં મીળે. ભૂજાડ ને વાટવર હનુમાનજીની જી મૂર્તિ આહા. તહે કોશિંમદા યુવક મંડળ તરફથી મંદિર બાંધુલાનાં આયોજન કીયેલ આહા. છેલ્લા બે ત્રણ વરીષ હુન અહે પર્વતચઢાણની પ્રવૃતિમાં સંકળાયનેલ લોક યેતાહાત. ડાંગના એકમાત્ર કિલ્લા હોવાથી એનાં એક મહત્વ આહા. રૂપગઢને કિલ્લાને સુંબુર જ દેવલીમાડી માતાનાં મંદિર, હન ભગ્ન અવસ્થામાં કિલ્લા આહા.

- - -

ડાંગ દરબાર

ડાંગ જિલ્લામાં કોઈ મોઠા મેળા નીં ભરે. લોકાં ખરીદી માટે આહવા, નવાપુર કા વઘઈ ને બજાર વર આધાર રાખતાં હાંત. શીંગાણા, ગલકુંડ, સુબીર, પીપલાઈ દેવી, વઘઈ, પીપલદહાડ જીસે ગાવાંમાં અઠવાડીક બજાર - હાટ - ભરાય જહે.

ડાંગ દરબાર ના મેળા આહવામાં હોળી વખતે ભરાય જહે. ડાંગના ઓ એકમાત્ર હન મોઠા મેળા આહા. એ મેળામાં વેપારી લોક દુર દુર હુન યેતા હાત. સરકસ, ચકડોળ વગેરે પણ એતે હેત. અઠવાડિયા સુધી લોકો માટે આનંદના ઉત્સવ રહે હે. દુસરી જાગાવર કહે તરી મેળા ભર હ, તો કોઈ મંદિરના કારણે અથવા તો કોઈ તહેવાર ના કારણે ભર હ. પણ ડાંગ દરબારના મેળા કોઈ ધાર્મિક ઉત્સવ કરતાં જુદા પડે હે. હોળીને શન વખતે યેહે એટલે હોળી હારીં સંકળાયનેલ આહા.

ડાંગમાં આદિવાસી રાજા હતાત. એ બધા જ રાજા સ્વતંત્ર હતાત. ભારત આઝાદ હુઈનાં તાંવ લગી ખરા અર્થમાં યે રાજા સ્વતંત્ર જ હતાત. આમલા (લીંગા), દર્ભાવતી (દહેર), ગાઢવી, પીંપરી, વાસુર્ણા, શિવબારા, ચીંચલી, ગડદ, અવચર, પીપ્લાઈદેવી, વાડીયાવન, પળસ વિહિર, બીલબારી, ઝરી, ગારખડી જીસાં રાજય હતાંત. સમૃધ્ધ જંગલ ઈજ તેહની મિલ્કત હતી. રાજા હન પ્રજા વચ્ચે રહેણી કહેણીમાં કોઈ પણ ફેર નીં હતા.

ઈ.સ. ૧૮૧૮માં અંગ્રેજો હીં ખાનદેશ વિસ્તારવર કબજા જમાવેલ. પછીથી ઝડપી વિકાસ કામ માટે પુષ્કળ પ્રમાણમાં ઈમારતી લાકડાની જરુર પડેતી. ડાંગનાં સમૃધ્ધ જંગલવર અંગ્રેજોના ડોળા ફીરેતાત. તેંહી અહે બળ નીં પણ કળ થી કામ લીધાં. હન અંગ્રેજો હીં ડાંગના રાજાહારીં વાતચીત કરી ઈ.સ. ૧૮૪૨માં એક સમજુતી કરી ડાંગનાં જંગલ ભાડે પટ્ટાથી લીધેલ. ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપની નીં મુંબઈને ડોકયાર્ડમાં લાકડાં પહોંચાડુલા બીલીમોરાથી વઘઈ સુધી રેલ્વે પણ ટાકેલ હતી.

જંગલ ભાડે લીધા પછી અંગ્રેજો હીં જંગલની માવજત પણ શરૂ કી. તેહીંજ ડાંગ લા વાયલે વાયલે રેંજ (વિભાગ) માં વાંટી દીધાં. આહવા, ભેંસ કાતરી, વઘઈ, સામગહાન, પીપલાઈ દેવી, સુબીર, બરડીપાડા હન પીંપરી જીસે વિભાગમાં વિભાજીત કીયેલ. ભાડા પટ્ટાની વાર્ષિક રકમ વાંટુલા માટે જહે બધે રાજાલા ગોળા કરત તે મેળાવડાલા 'દરબાર' આખત. પહેલા દરબાર ધુળેમાં, પછી પીપલાઈ દેવી (ઈ.સ. ૧૮૮૮) હન વઘઈ, (ઈ.સ. ૧૯૦૦) ભરાયનેલ. ત્યાર બાદ આહવામાં જ ભરાય જહે.

બધે રાજાહલા એકજ જાગાવર ગોળા કરી અરસ પરસ મુલાકાત કરી પરિચય કેળવી તે હારીં ગોઠી કરી જંગલવર કબજા જાળવી રાખુલા તેહની ગણતરી હતી. રાજાહ પણ અંગ્રેજ પોલીટીકલ એંજટને હાથીં સાલીયાણાં લેવલા ગૌરવ અનુભવત.

દેશ આઝાદ હુઈના તાહાં દરેક દેશી રાજયનાં વિલિનીકરણ કરવામાં આનાં. ડાંગને રાજાહીં પણ અખંડ ભારત માટે તેહની મરજી દાખવેલ હન દ્વિભાષી મુંબઈ રાજયના ભાગ બનનાત. શરૂઆતમાં બધેજ રાજાહશાલા

સાલીચાણાં જડતાં - પણ ભારત સરકારનીં તીં પણ બંધ કેં - પણ ખાસ કિસ્સા તરીકે ડાંગને રાજાશાહલા તીં દેવલા ચાલુ રાખાંહાં.

ડાંગના રાજા ત નાંવના જ રાજા આહાત. ડાંગ દરબાર વખતે તેહનાં માન પાન રહેં હેં, બાકીના દિવસોમાં ત તેની જીંદગી એક સામાન્ય માનુષને જીસી જ રહેં હે. દુસરે રાજ્યના રાજાહ પાખ ત, દેશ આઝાદ હુઈના તાહાં કરોડો રૂપિયાની મિલ્કત હન રાજ મહેલ હતાત. તી અખી મિલ્કત તેહની હુઈનેલ. પણ ડાંગી રાજાહશી સ્થિતિ તેહા કરતાં ઉલ્ટીજ આહા. ડાંગને રાજાહશાં બેસ મકાન પણ નીં હતાંત ત રાજ મહેલની તે ગોટ જ દૂર રહની. દુસરા રાજા ત ચુટણી લડી હન પ્રજાના પ્રતિનિધિ બની હન સંસદમાં, ધારાસભામાં, કા પંચાયતતંત્રમાં રહીને પણ સત્તાના ભાગીદાર આહાત. પણ ડાંગના અપવાદરૂપ ગાઢવીના રાજા સીવાઈ કોઈ પણ રાજા જાહેર જીવનમાં નીં પડનેલ કા સત્તામાં સામેલ નીં હુઈનેલ. શિક્ષણ વગેરેમાં પણ આધુનિક જમાના હારીં રાજાહશીં તાલ જાળવુલા નિષ્ફળ જ રહના હાત હન એક સામાન્ય માનુષને જીસીજ જીંદગીથી સંતોષ માની બીસના હાત. ડાંગ દરબાર યેહે તે દિસીં જ તે રાજા.

એક વખતે જે લોક કરોડોની સંપત્તિના રાજા હતાત તે લોક આજ 'ગરીબીની રેખા' નીચે જીવન જીવતા હાત. ઈ એક કરુણતા જ આખાય જં.

- - -

સાલ્હેર - મુલ્હેરના ઈતિહાસ

સાલ્હેરનાં મૂળ નાંવ શૈલગિરિ હતાં. શૈલગિરિના અર્થ દગડીના ડોંગોર ઈસા હુયે હે. ખરેખર પણ સાલ્હેર દગડીનાજ ડોંગોર આહા. સાલ્હેર લા એક વખત ગવલીગઢ તરીકે પણ વળખવામાં યેહેતાં. જુના ઈતિહાસ મુજબ અઠ પહેલાં નાઈક ભીલ વંશનાં રાજ હતાં. માગુન તાહાં આહિરોનાં રાજ આનેલ. મુલ્હેરના ઉલેખ મહાભારતમાં રત્નપુર તરીકે આહા. મયુરધ્વજ નાવના રાજાનીં નગર વસાવી તેનાં નાંવ મયુરપુર પાડેલ હન તે વરહુન મુલ્હેર નાંવ પડનાં. મયુરધ્વજ રાજા શ્રી કૃષ્ણના ભક્ત હતા. તેની અઠ 'રાસક્રિડા ઉત્સવ' શરૂ કરેલ હતા જો આજું પણ ચાલુ જ આહા. ઈ.સ. ૧૦૮૯ માં સૌરાષ્ટ્રના યાદવ રાજપૂત્ર દ્રઢપ્રહારનીં મુલ્હેરમાં તેની રાજગાદી બનાવેલ હતી. ઈ.સ. ૧૩૦૮માં કનોજમાંથી અઠે ઈ ને રાજસત્તા કબજે કરનાર રાઠોડ (બાગુલ) રાજાનીં પોતાને નાંવ વરહુન તેનાં નાંવ બાગ્લાણ થેવાં. બાગ્લાણ સ્ટેટમાં સાક્રી, સટાણા, તાહરાબાદ, પીપલનેર હન ડાંગના થોડા ભાગના સમાવેશ હુયેતા. રાજ્યના પહેલા રાજા નાનદેવ રાઠોડ હતા. તેના પછી મહાદેવ શહા, ભૈરવશહા, નારણશહા, પ્રતાપશહા, જીસા રાજા હુયલે. તેંહી ૩૫૦ વરીષ રાજ કીયેલ. ઈ.સ. ૧૫૯૯ની આસપાસ અકબર બાદશાહનીં બાગ્લાણવર હુમલા કીયેલ પણ તેમાં તેલા જીત નીં મીળની. મુલ્હેરની વિખ્યાત મુલ્હેરમુઠની તલવાર જાણીતી હતી. બાગ્લાણ સ્ટેટ નીં આહીરાણી ભાષાલા રાજભાષાના દરજ્જા દીધેલ હતા. રાજકાજમાં આહીરાણી ભાષાજ વાપરાયે તી. મોગલોની નજર એ કિલ્લાવર હતી જ. અકબરથી નીં જીતાયનેલ ઓ કિલ્લા ઓરંગઝેબની બાર વરીષના પ્રયત્ન પછી મેળવેલ હતા. પણ એ કિલ્લાવર તેની સત્તા માંડ ચાલીસેક વરીષ ટકનેલ. શિવાજી મહારાજનીં એ કિલ્લાવર હુમલા કરી હન પોતાને રાજયમાં જોડી દીધેલ. સાલ્હેર - મુલ્હેરના કિલ્લા શિવાજી મહારાજને રાજના રાજમુગટ ગણાયતાત. અઠે કબજા કીયેલ તાહાં ઓછામાં ઓછા ૫૦ મોગલ સરદારલા કેદ કીયલ. હન ૧૦,૦૦૦/- સૈનિક, ૩૫૦ હાથી, ૩૦૦૦ ઘોડા, ૭૦૦ ઉંટ, હન અગણિત સંપત્તિ મીળનેલ હતી. એ લડાઈ પછી ફરીથી કયારેય મોગલોની એ કિલ્લાવર હુમલા નીં કીયેલ હતા. ઈ.સ. ૧૮૫૦ સુધી બાગ્લાણ સ્ટેટનાં મુખ્ય મથક મુલ્હેર હતાં. બ્રિટિશરોનીં ખાનદેશ વિસ્તાર કબજે કીયેલ. સાલ્હેર વિભાગના વહીવટ ગુજરાત હારી હન બાગ્લાણ વિસ્તારના વહીવટ સટાણામાં થેવી, મુલ્હેરલા મહારાષ્ટ્ર થી અલગ કીયેલ હતા.

ડાંગના મુખ્યમથક આહવાથી ચીંચલી, બાબુલઘાટને રસ્તે સાલ્હેર જાવાય જહે, મહારાષ્ટ્રનાં પહેલાં ગામ અલિયાબાદ યેહે. અઠે મહારાણી અહિલ્યાનીં શિવમંદિર બનવેલ આહા. હોલકરવંશની મહારાણી સોમનાથ

મંદિરને દર્શને નીંઘનેલ. જઠ઼ે જઠ઼ે તી રાત રહ઼ે તઠ઼ે તઠ઼ે તી શિવ મંદિર બનાવત જાહાતી. આલિયાબાદ, ચીંચલી હન ખાતળમાં શિવમંદિર આહાત. આહવાથી સાલ્હેર લગભગ ૪૫ કિ.મી આહા.

સાલ્હેરના કિલ્લા સંપૂર્ણ પત્થરને પહાડવર બનાવેલ આહા. વર જાવલા દોનજ રસ્તા આહાત. એક સાલ્હેર ગામ તરફ હુન હન દુસરા વાઘઆંબા તરફ હુન.

આમું મોરઝીરાના સરપંચ શ્રી સંપતભાઈ વાઢુ, ધીરજ બાગુલ, દશરથ પવાર, રમેશ ચૌધરી હન માં, લાલુ વસાવા, આમું વાઘ આંબાને રસ્તે વર ચહડુલા નક્કી કીયેલ હતાં, થોડાં ચઢાણ ચઢ્યા પછી દગડામાં પગથિયાં કોરેલ આહાત. તેં ચેતાંહાંત. આગળ જાતાં દગડીના દરવાજા ચેહે. આગળ જતાં પત્થરમાં સુંદર નકશીકામવાળાં પગથિયાં આહાત. હન માંગુન દુસરા દરવાજા ચેહે. આગળ જાતાં બખોલ આહાત. તેમાં સૈન્ય દપી રહ઼ેતાં. અમુક બખોલમાં પાણી આહા હન અમુક બખોલ કોરે આહાત. સીધા રસ્તા પસાર કરી વર જાતાં દરવાજા ચેહે. તઠુન માંગુન ટોચ વર જાવાય જઠ઼ે. વર પરશુરામનાં મંદિર આહા. ભગવાન પરશુરામની અઠ઼ે તપ ધરેલ હતાં ઈસાં માનવામાં ચેહે. અઠ઼ે પરશુરામનાં પગલાં હન શિવલીંગ આહા.

ઉતરતી વખતે આમું સાલ્હેરગામ તરફના રસ્તા પસંદ કીયેલ. કિલ્લાવરહુન નીચે ઉતરતાં પાણીથી ભરેલ વિશાળ તળાવ ચેહે. જેમાં વચમાં દગડીના થાંભલા આહા. એ તળાવની કોતરણી અદ્દભૂત આહા. ઉપર વાસમાં ગંગા-જમના નામનાં દોન ટાંકા આહાત. સાલ્હેર ડોંગોર વરહુન જ પૂર્ણા નદી નીંઘ હ. હન તી, નવસારી નજીક અરબી સમુદ્રલા મીળ઼ે હ઼ે.

અઠ઼ે દશેરાના દિસ મોઠા મેળા પણ ભરાય જઠ઼ે.

o

ભારતની ભાષામાંસલાં સાહિત્યલા પ્રોત્સાહન દેવલા શાઠી ભારત સરકારનીં 'સાહિત્ય અકાદમી' નામની સંસ્થાની રચના કીયેલ આહા. યે સંસ્થા દ્વારા બેસ ચોપડાલા-ગોઠીલા-ઈનામ દેવામાં ચેહે. આતાં લગી ભારતની મુખ્ય ભાષાલાજ ઈનામ દેવામાં ચેહાતાં. ગયા વર્ષથી સાહિત્ય અકાદમીનીં જુદી જુદી આદિવાસી ભાષાલા પ્રોત્સાહન દેવલા સાઠી 'ભાષા સમ્માન' ના નાંવનાં નવાં ઈનામ શરૂ કીયેલ આહા. એ વરીષ જે ચેર આદિવાસી ભાષાલા યે ઈનામ માટે સમાવેશ કીયેલ આહા તેમાં ભીલી ભાષા પણ આહા. એના અર્થ યો હુઈના કા આતાં ભીલી ભાષાની મૌખિક પરંપરાની કોઈ કથા માટે અથવા ત ભીલીના વિકાસ માટે કરેલ કામગીરી બદલ રૂા.૨૫૦૦૦/- નાં ઈનામ દિલ્હીમાં એક ખાસ સમારંભમાં દેવામાં ઈલ. ભીલી ભાષા બોલનાર માટે ઈ ગોટ ખરેખર ગૌરવ લેવા જીસી આહા.

ભીલ આદિવાસીસા તેજસ્વી ઈતિહાસ

ચામુલાલ રાઠવા

ઈસિવીસનને ૩જી અને ૪થી સદીપાસુન ભીલસા લિખિત ઉલ્લેખ સાપડે હે. ગુણાઢ્યની ભીલસા ઉલ્લેખ કરેલ આહા. અયોધ્યાના રાજા અમરદત્ત તેના પોસા મૃગાંકદત્ત તેનીં વિંધ્ય ડોંગોરના ભીલરાજા માયાબટુ હન માતંગરાજ દુર્ગપિચાશ તે અવંતી નગરને રાજા કર્ણસેનલા યુદ્ધમાં મદદ કરત ઈસા ઉલ્લેખ આહા. તે જ પ્રમાણી આબુના પિહલા રાજા કેયો યો ભીલ હતા. ઓંકાર, માધાત, જાંબુઘોડા, સિરોહી યે ભાગમાં બળવાન ભીલ રાજા હતાત. ભીલ યે રાજસ્થાનના મૂળ નિવાસી માનાયતાહા. સિંધ પ્રદેશ વર મહમદ બીન કાસીમની આક્રમણ કેં તે વખતના પિહલાં ભીલ રાજસ્થાન અન સિંધને મૈદાન પ્રદેશમાં વસેલ હતાત. ગુજરાતમાં મુસલમાનસાં શાસન આનાં તે પિહલાં અમદાવાદ નજીક આસા નાવને ભીલ નાં બળવાન રાજય હતાં તેલા આસાવળ ઈસાં હી સાંગત.

ઈતિહાસ કાળમાં ભીલસે વાયલે-વાયલે રાજકર્તાસાં વાયલે-વાયલે લોકાસે હારીં મેળ હુયના. પરદેશીસે આક્રમણ વખત ભીલસીં સ્થાનિક રાજકરનાર સાહલા લડાઈમાં મદદ કયેલ. મેવાડના બળવાન રાજા બાપ્પારાવળ નીં અજમેરને છેલ્લા મૌર્ય રાજાલા હારવી દિધેલ તેમાં મેવાડને મેદા નાવને ભીલ સરદારનીં મદદ કયેલ. મેવાડને સિસોદિયાવંશના મૂળ પુરુષ ગૂહ કા ગોહાદિત્ય તેલા બાલી હન દેવ યે ભીલ કુંવરશીં પરદેશીસે આક્રમણ વખત લડાઈમાં મદદ કયેલ. તાહાં પરદેશી સાહલા હરાવલા. તે વખત પદરને આંગઠાને રગતના ટીળા લાવી તે ભીલ કુંવર સાહલા રાજા બનવાત. તીસાંજ ડુંગરપુરના ડુંગરિયા ભીલ, બાંસવાડાના બાંસિયાભીલ, જવાસના જોગિયા, રામપુરના રામા, ભાણપુરના ભાણા, કોટાના કોટિયા, ઈડરના કટારા ભીલ યે અખે ભીલ રાજાસીં અન તેહને વિશ્વાસુ માનસાંસીં તુર્ક, અરબ, મોગલ હન ઈતર આક્રમકસે હારીં લડાઈમાં રાજપૂત સાહલા મદદ કયેલ. મહારાણા પ્રતાપ યેના મુખ્યસેનાપતિ પૂંજા ભીલ યેની હીં મોગલસે વિરુદ્ધ લડાઈમાં મદદ કરેલ. મતલબ રાજપૂત રાજાસાહલા અન દુસરે રાજાસાહલા ભીલસીં પરદેશી હુમલા વખત લડાઈ લડી તેહની સત્તા સ્થિર કરુમાં મદદ કયેલ.

પન પરદેશીસાં આક્રમણ વધતાં તઠલા રાજા હારનાત હન પદરનાં રાજપાટ છોડુલા લાગનાંત તાહાં યે રાજાસીં ભીલ રાજાસે પ્રદેશવર આક્રમણ કરી તેહના રાજ જીતી તેહલા રાનમાં તંગાડી દિધાત. તેમાં કદી ઈસાં હુયના કા, પરદેશી આક્રમકસીં તંગાડી લાવેલ રાજા અન ભીલ રાજા યે હારીં હારીં રહુલા લાગનાત. અઠલે રાજાસાહલા ભીલસે પરાક્રમ અને બળ શંકા અન ભેવ લાગના. યે આપાલા ભારીં પડતીલ ઈસાં તેહલા લાગુલા લાગનાં તાહાં તઠલે બળવાન રાજાસીં ભીલ રાજાસે રાજવર ચઢાઈ કરી તેહના રાજ હિસકી લીધાત. અન નવીન ઉઠાવ કરત નીહીં તે સાઠી તેહલા ખૂબ ખરાબ રીતિ કતલ કઈ. ભીલ રાજા પદરના રગતેળા જીવ બચવુલા મોહે રાનમાં પોળી ગેત. સત્તાબદલાઈ જા તે વખતલા આખું ભીલસાહલા ત્રાસ હુયેં. જાહાં આક્રમણ હુયેં તાંહા આક્રમકસે કડૂન અન માગુન તઠલે સ્થાનિક રાજાસે કડૂન ત્રાસ સહન કરુલા પડના. અતિસહનશીલ અન શોષિત વૃત્તિવાળા ભીલ થોડીક સદી પાવત ત્રાસ સહન કરનાત. શાંતિને વખતમાં તઠલે લોકસે હારીં રહુલા પારકેપણાની ભાવના રાખી નીહીં તરી તેહી ભીલસા માત્ર ઉપયોગ કરી લી માગુન તેહનાં સહઅસ્તિત્વ નકારુલા લાગનાત. તાહાં પંદરાવી સદીમાં રાજસ્થાન અન મધ્ય ભારતમાં જુનાટ અન સનાતની ધર્મમતના પ્રભાવ વધુલા લાગના. ભીલ

યે મૂળી ક્ષત્રિય જાત. તેહલા પ્રાચીન કાળહૂન વસેલ ક્ષત્રિય માનેલ જાતા હાં. તેહને પ્રતિનિધીલા દરવર્ષી અખિલ ભારતવર્ષ ક્ષત્રિય સમાજને સભાનાં આમંત્રણ દિજે હ. વિહિલા વરહૂન વિહિલ અન બિહિલા વરહૂન ભીલ યો શબ્દ તૈયાર હુયના. સનાતની ધર્મને મત પ્રમાણી ભીલ હીન માનાયજુલા લાગનાત. તેહની જાતિ અન ધર્મ અખેસે સારકાંજ અન વાગનૂક હી સારકાંજ હુયુલા લાગનાં. પન જાતનાંજ સ્વતંત્ર અન લડાઈ વૃત્તિના ભીલ આતાં ચવકાયનાત્. તેહી અન્યાય અન અત્યાચાર પૂર્ણ નીં ઝૂકતાં તેના પ્રતિકાર કરુલા ઠરવાં. પન ઈસાં કરતાહીં તેહીં તેહનાં વિશિષ્ટતાપૂર્ણ જીવન છોડા નીહીં. તેહના આત્મસન્માન જાગૃત હુયના. તેહીં પદરને પ્રદેશના તાબા મેળવુલા રાજાસે હારી જંગલમાં દપી દપી ત્રાસ દેવલા શરૂઆત કરી. (જેલા ગેરિલા યુધ્ધ સાંગતાહાં.) જંગલમાથૂન અચાનક બાહેર યી હન લૂટફાટ કરુલા લાગનાત. તઠલે પ્રદેશમાં અંગ્રેજસાં રાજ સ્થિર હુયના તાંવ ઘર તેહીં યો જ પ્રકાર ચાલવા.

જે કાળીં એખાદે સમાજના આર્થિક, સામાજિક કા સાંસ્કૃતિક પ્રભાવ નાશ કરુલા હવા ત પૂઢ તે સમાજના રાજનૈતિક પ્રભાવ નષ્ટ કરાય જ હ. એખાદા તે સમાજના રાજકિય પ્રભાવ ખતમ હુયના કા, તે સમાજના ઈતિહાસ દૂષિત કરાય જ હ. રાજનૈતિક પ્રભાવ અન ઈતિહાસ સમાપ્ત હુયના માગુન તે સમાજનાં અખાં વ્યકિતત્વ નાશ હૂઈ જાહા. યે જ પદ્ધતિનીં ભીલ લોકસાં પતન ઘડેલ હતાં. એક વખતની શાસન કરનારી યી પ્રજા વ્યકિતત્વ વિહિન હૂઈ ગઈ. ઈસાં હુયના તરી શૂરપણા, પ્રમાણિકપણા, આતિથ્યશીલપણું, ઉદારપણા યે વિશિષ્ટ ગુણ તેહીં છોડલા નીહીં. યે ગુણને વિશિષ્ટતા કારણ યી પ્રજા અસ્તિવમાં આહા. મૂળીંજ યી પ્રજા સ્વમાની હતી. કઠહી ઝૂકું કરતાં પ્રતિકાર કરુની વૃત્તિ યે સમાજ પાસીં આહા. પૂઢે યેહના રાજ હિસકી લીધા, માગુન તેહના ઈતિહાસ બગાડી ટાકા. યી પ્રજા જંગલી, રક્તપિપાસુ, કુર, કપટી, આળસુ હન વ્યસની આહા ઈસાં દાખવજે હ. પન ખરાં હેરુલા ગે ત યે લોક બારિક સ્વરૂપિ ખેતી કરનારી અન લડાઈ ઝગડાના ધંધા કરનારી હતી. પન યે લોકસાં ખરા ઈતિહાસ દપાડી, તો વાઈટ પદ્ધતિની લોક સુંબુર માંડી દીધા.

મૈદાન પ્રદેશમાં પરદેશીસાં આક્રમણ હન તે માગુન તઠલે સ્થાનિક રાજકર્તાસા અન્યાય, અત્યાચાર હુન ડોંગોર સાહમાં તંગાડી દિયેલ ભીલનાયક ડોંગોર પ્રદેશમાંજ તેહનાં બારીક-બારીકલાં રાજ સ્થાપન કરનાત. થોડેકસી પૂઢે જ મજબૂત થાય રોપી સ્થિર હુયેલ ડુંગરી ભીલ રાજયના આશ્રય લીધા. આબુ પાસુન બહાનપુર ઘર પ્રસરેલ ડુંગરપટ્ટીમાં ૧૧વી સદી પાવત ચાંપાનેર. ચાંપાનેર સોંડલે ઘર બહુકરી ભીલસાંજ રાજ હતાંત.મુજફ્ફર શાહના નાતુસ અહમદજાફરખાનની ઈ.સ. ૧૪૧૧માં ઓસાવળને ભીલસાં રાજ જીતી તઠ અમદાવાદ વસવાં. અહમદશા બેગડાનીં ચાંપાનેરના રાજપૂત રાજ જીતી ઈ.સ. ૧૪૮૦માં સુમારાસ રેવાકાંઠા પ્રદેશને ભીલ રાજ વર તેની નજર ફીરવી તાહાં ખૂબ મોઠા સંઘર્ષ હુયનેલ.

મૈદાન પ્રદેશહૂન ડોંગરામાં વસેલ ભીલ નાયકસાહલા મુસલમાનસીં આક્રમણ કેં તાહાં આતાં ડોંગોરમાથુન કઠ જાંવ ઈસા પ્રશ્ન ઊભા હુયના. મગ તેહીં ભયંકર સંઘર્ષ કે. યે જ કારણી મેવાડ માળવાને મૈદાન પ્રદેશહૂન અરવલ્લી અન વિંધ્ય પર્વતને ડોંગોર પ્રદેશમાં વસેલ ભીલ સાહલા સંઘર્ષ કરુલા પડના. પન આધુનિક કિવાં વિકસિત શસ્ત્રસામગ્રી વાળે લશ્કર પૂઢે તેહલા હાર ખમુલા પડની. તેહલા બળજબરીહૂન ધર્માંતર કરી સમાધાન કરુલા પડનાં. તેહની વસતિલા લૂટી લીધા. આક્રમકસેં હાથમાં ઈયેલ ભીલસા હાથપાય તોડી ટાકાત. તેહના ડોળા કાઢી લીધાત અન તેહની અખેસી કતલ કય. પન ભીલ કનેહી આક્રમણલા સંપૂર્ણ શરણે ગયલા નીહીં. તેહીં સંઘર્ષ કરુલા પસંદ કેં. ઈસે પ્રકારી ૧૭વી અને ૧૮વી સદીમાં અખા ભીલ પટ્ટા અશાંત રહના. તઠલા સ્થાનિક રાજકર્તા હેરાન-પરેશાન હુયનાત. મગ તેહી ભીલસાહલા ઠીકાની લાવુલા મોગલ સરદાર, મરાઠા અન અંગ્રેજસી મદદ લીધી. અન્યાય અન અત્યાચાર સહન કરી માગુન આતાં યેનાર રાજકર્તાસે હારી સંઘર્ષ કરુલા કમર બાંધી. ભીલસી માનસિક તૈયારી હુયની. અંગ્રેજ રાજ યીલ ત યે પારકા લોક સે હારી આપાલાહી ઈસાંજ વાગુલા લાવતી અન કાયમી ગુલામગીરીમાંજ લી ટાકતી ઈસા ઈચાર કરી આતાં યેનાર રાજવહીવટહારીં સશસ્ત્ર સંઘર્ષ કરુલા ભીલ તૈયાર હુયનાત.

ભીલસે બળવાલાહૂન ૧૮૫૭ ને બળવાલા થીં સ્વતંત્રતાને યુધ્ધલા જોર મીળનાં હવાં તરી, તે પિહલાં

જ ગુજરાતમાં ભીલસીં અન નાયકડાસીં અંગ્રેજસાહલા અન તેહને પક્ષલેનાર સાહલા રામરામ કરેલ. ઈ.સ. ૧૮૦૦માં સુમારાવ ભીલનીં હોળકરસે રાજમાં ભેવ ઊભા કે. તેલા ઠીકાની લાવુલા મરાઠાસીં સૈન્ય પાઠવાં પન તીં બુહું ઉપેગી હુયનાં નીહીં. ઈ.સ. ૧૮૧૮ની સાલમાં પેશવાઈ ખાલસા હુઈ. ખાનદેશ અન તેહને ભાગના પ્રદેશ અંગ્રેજસે તાબામાં આના. ૧૮૨૪માં અંગ્રેજસીં ખાનદેશ ભીલ એજન્સીની સ્થાપના કરી ભીલસાહલા ઠીકાની લાવુલા ભીલસી પલટન ઊભીં કય. (West Khandesh Bhill Corps) ભીલસાહલા તેહનેંજ અન સ્વતંત્ર રાજાસાહલા તેહને કારભારમાં અંગ્રેજ સી દખલ પસંદ પડની નીહી. અખેસે મોહર ગુજરાતમાં હાલોલ, કાલોલને નાયકડાંસીં અંગ્રેજ વિરુધ્ધ બળવા પોકારા, તે ફસનાત અન જીવા નાયક હન રૂપા નાયક ચેહલા ફાંસી દીધી. ૧૭૭૩માં સાગબારાના સંસ્થાનિક ઉમેદસિંગ વસાવાનીં રાજપીપલાને જાહગીરદાર વિરુધ્ધ પદરને હક્ક સાઠી યુધ્ધ પોકારાં. તેમાં અંગ્રેજસીં રાજાપીપલાને સંસ્થાનિક ની બાજુ લી હન ભીલસા હક્ક નકારા.

ખાનદેશના પિહલા બ્રિટીશ કલેકટર કેપ્ટન બ્રિગ્જની નિમણુંક હુયની. મગ ભીલસાહલા કઠોરપણી ઠીકાણી લાવુના પ્રયત્ન કે. પન તેલા ભીલસાહલા ઠીકાણી લાવુલા કઠીન લાગુલા લાગનાં. તાહાં તેનીં મુંબઈને બ્રિટીશ કમિશ્નર એલ્ફિન્સ્ટનલા ભીલાસે બારેનાં કાય કરુલા ઈસી સલાહ માગી. તેની પૂઢે ભીલસાહલા રાનમાં તંગાડી દેવલા ઈસી સલાહ દીધી. પન માગુન તેની તેના વિચાર બદલા કારણ તેહલા જંગલમાં તંગાડી દેત સમસ્યા વધારી વિકટ હતી. તાહાં કર્નલ જેમ્સ ઔટ્રમ હારી સલાહ - મસલત કરી ભીલસે હારીં વ્યવહાર-વાગનુકસાની એક ખાસ નીતિ (ડિપ્લોમસી) બનવી.

તે વખતે અંકલેશ્વર પાસુન બરહાણપુર પર્વતને પહાડી પટ્ટીમાં અનેક ભીલ નાયક હતાત. અખે નાયકસે તાબામાં ભીલસે ટોળકે હતેત. જે તેહને રાજકારભારમાં મદદ કરતીલ તેહલા અંગ્રેજસીં ઈનામ દેવની જાહેરાત કઈ. તે સાઠી તેહીં ભીલ નાયક સાહપાસુન વચન લીદાંત, જેહીં વચન સ્વીકારાં તેહલા તેહીં જાહગીર દીધી. વિસ્તાર સોપી પગાર ઠરવા. જે ભીલ નાયક સાહલા મદદ તેહલા તેહની જમીન, ખેતીનાં સાધન અન તગાઈ દીધી. જે ઈસાં કરનાત નીહીં તેહલા બંધકામાં ગોળે ટાકી ઠાર મારનાં આયોજન કેં. પન ખાનદેશને થોડેક સ્વતંત્રવૃત્તિને ભીલનાયક હન સંસ્થાનિકસીં અંગ્રેજસી ચી ચાલ સમજી લીધી. તેહી તેહને દાવમાં બંધાયજુલા ના પાડી દીધી. કનૈયાભીલ, ચિલનાયક, જીતા વસાવા, સુભાન્યા નાયક, દેવજી નાયક અન ભાગોજી નાયકસીં અંગ્રેજસાં વચન માનાં નીહીં. ચે અંગ્રેજ આપાલા સંપૂર્ણ ગુલામગીરીમાં ટાકતીલ અન આપાલા પિહલા હક્ક કદી જ માન્ય કરનાર નીહીં ઈસી ચે નાયક સાહલા પક્કી ખાત્રી હુયની. કાઠીના લક્ષ્મણસિંગ પાડવી, સાગબારાના જીવા વસાવા, ફતેસિંગ વસાવા ચેહી ત પ્રત્યક્ષ અપ્રત્યક્ષ રીતિ ઉત્તર કડને બળવાલા મદદ કરી અંગ્રેજસા ગુસ્સા વહોરી લીધા. ૧૮૩૦માં મોવાસી સ્ટેટના ભીલ જાહગીરદારસીં અન ૧૮૫૨માં ડાંગને ભીલ રાજાસીં અંગ્રેજસે વિસ્તારમાં બળવા કરા. ૧૮૫૭ને બળવાની ચેહલા અસર લાગની ચી નિશ્ચિત. પન ચે ભીલ નાયકસી લડાઈ અલગ પ્રકારની લડાઈ હતી. વાચલે આક્રમકસે રીતિ અંગ્રેજ પન આપલે અસ્તિત્વવર ઘાલા ઘાલુ સાઠીંજ આનાહાત અન તેહલા ત ગુલામ કરતાં અપલી વધારી કિંમત નીહીં અન સહજ તેહને શરણ જાવ કરતાં તેહલા આપલે પાણી દાખવુલા પાહિજ ઈસાં ભીલસીં ઠરવા. હન ૧૮૧૮ માગુન સુલતાનપુર, ચોપડા, નંદુરબાર, શિરપુર ચે ભાગસાહમાં ભીલ નાયકસીં અન તે જે પ્રમાણી મેવાસી સ્ટેટ ભાગમાં ભીલ નાયક અન તેહને માનસાહીં ધમાચકડી મચાવી. ૧૮૧૮ પાસુન પુડલે પનાસ વર્ષ પાવત ખાનદેશ, ગુજરાત, માળવા, નગર અન નાસિક પરિસરમાંથલા ભીલ લૂટફાંટ કરી અંગ્રેજસાહલા મૈદાનમાં ચેવનાં આહવાન દેત હતાત. તેહલા અંગ્રેજસે શક્તિની માહિત હતી. ચે લડાઈમાં આપલા વિજય હુયુલા નીં આહા તી ચેહલા સમજ હતી. પન ખાનદેશને આદિવાસી ભૂમિમાં અંગ્રેજસાં આસન સ્થિર નીં હુયું દેવને જિદની ચી લડાઈ હતી. ચે લડાઈમાં ભીલસા વિજય હુયના નીહીં. પન ભીલ ચી પ્રજા કીસક આહા તેની કાયીમની આઠવ અંગ્રેજસે મનમાં રહીલ ઈસાં પરાક્રમ તેહીં કયેલ હતાં. ૧૮૫૭ના બળવા શાંત હુયના તે માગુન અન રાણીના જાહેરનામા નીંઘના માગુન પન સમયપાવત ભીલ અંગ્રેજસે હારીં લડત હતાત. ભીલ રાજા પાસીં રાજ હતાં તેના અંગ્રેજ સનદી પુરાવા માંગત તાહાં ભીલ રાજાસીં કમરની ધારદાર તલવાર કાઢી દાખવી હતી. ભીલસે બંદોબસ સાઠી લશ્કરી અધિકારી નિમલા. કેપ્ટન બ્રિગ્જ, મેજર ઈન્હોન્સ, લેફ્ટનંટ કેનેડી,

કેપ્ટન બર્ચ, કર્નલ ઑટ્રમ યે તે અધિકારી હતાત. તરીહી તેહલા ખાનદેશને ભીલસા પુરા બંદોબસ હુઈલ નીહીં. કાટા વાની કાટા કાઢવા યો ઉદ્દેશલી અંગ્રેજસીં ભીલસાહલા લશ્કરી તાલીમ દી હન તેહને હાથી જમાતલા ઠીકાની લાવું સાઠી ખાલીલ ભીલ સેના તૈયાર કરી.

૧. ખાનદેશ ભીલ કોઅર

૨. માળવા ભીલ કોઅર

૩. મેરવાડ ભીલ કોઅર

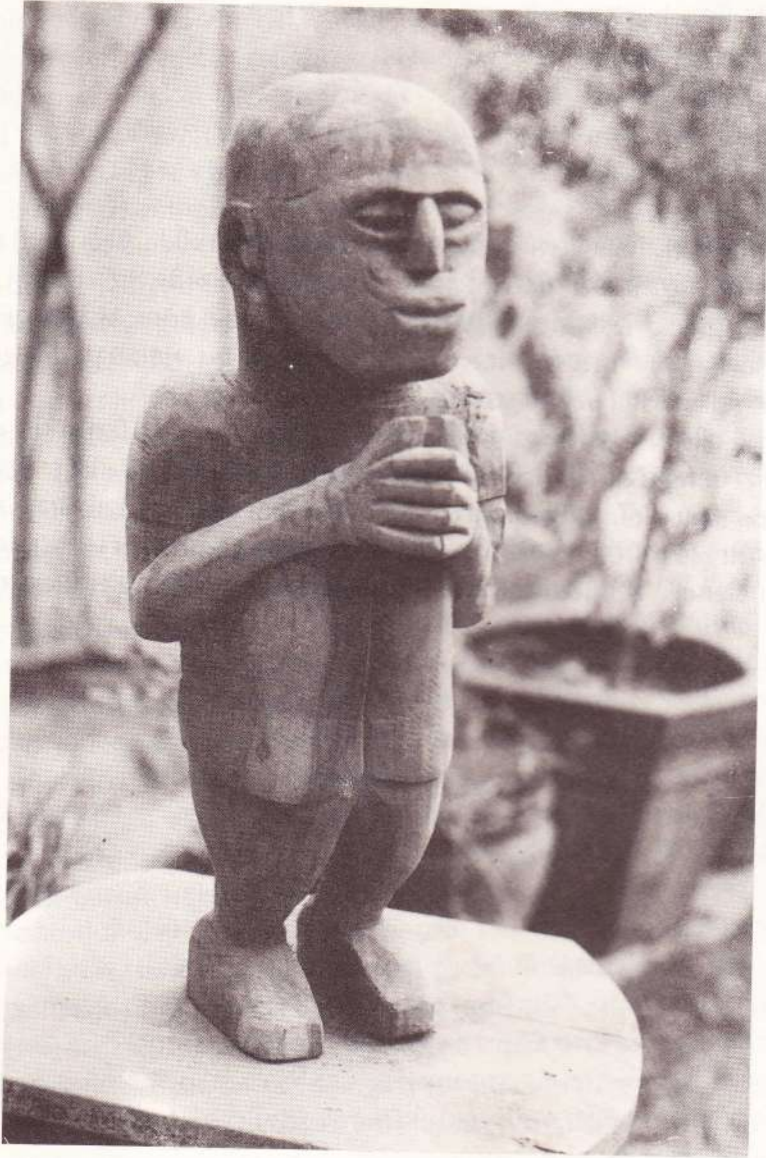
૪. એરિનપુરા ઈર્રેગ્યુલર ફોર્સેસ

૫. ઘડગાંવ રાયફલ્સ

પન યે ભીલ સેનાના હી ભીલસા બંદોબસ કરુલા ઉપયોગ હુયના નીહીં. ઉલ્ટા તેહની લશ્કરી તાલીમ લીહીન તૈયાર હુયેલ ભીલ નાયકસીં પદરની લશ્કરી તાલીમના ઉપયોગ અંગ્રેજસે હારી લડુલાં કરા. તેમાયલાં દોન ચોખ્ખા ઉદાહરણ મંજે વીર ભાગોજી નાયક અન વીર ખાજ્યા નાયક યે હતાત. અંગ્રેજ પાસુન લશ્કરી વિદ્યા શીખી તેના ઉપયોગ પદરને ભાવુસ અન પદરને ભૂમિલા પરતંત્રતા માથુન મુકત કરુ સાઠી કરુની ભીલાપાસીં બુધ્ધિમત્તા અન ગુણવત્તા નીહીં ઈસાં સાંગુલા ભૂલ ભરેલ હુઈલ.

તે વખતની ભીલ પ્રજા સુશિક્ષિત પન નીં હતી. તરી એક સાથ અન એક દિલનીં વાગનારી હતી. તેહી એકદુસરેને જીવવર ઉદાર હુઈસાથ દિધા. તેહીં તેહને નાયકસે વિરુધ્ધ છેતરપીંડી કરી નીહીં કા તેહમાથલા કોનીહી ફૂટ પાડુના પ્રયત્ન કરના નીહીં. દુશ્મનની નુકશાન કેહેં ત તેલા છોડુલા નીહીં. ગોરેસાં આસન આપલે ભૂમિમાં સ્થિર હુયુ નીં દેવના એક જ ઉદ્દેશ તે અખેસી જાનમાં રાખી લડાઈ કરત હતાત. અન ખાજ્યા નાયક અન ભીમા નાયક સારખે ઘાડીસવાન રણવીરસા સાથ મિળના, માગુન તેહલા જીવ રહે઼ તાંવ લગી લઢુલા હોંશ કાહા નીં ચહડ઼?

o

આજનાં આદિવાસી
ખુદ આદિવાસી કલાકારની નજરમા

ચોપડાં કુનાંનાં ?

ગણેશ દેવી

તેજગઢના પિઠોરાને ચિત્રમાં એક માનુષ કાગળવર કાંહીં લખી રહના હા તીસી એક આકૃતિ રહૅ હૅ. પિઠોરા ચિતરનારલા લખારા સાંગવામાં યેહે. પણ, આદિવાસીના જીવનમાં લખાણનાં કાય મહત્વ આહા ? તે કીનાં ચોપડાં લખતા હાત ? તેં ચોપડાં કીસાંક રહતાં હાંત ? આપણે દેશમાં આજ જી કાંહી નવાં નવાં હુઈ રહનાં હાં તેમાં આદિવાસીનાં કાય સ્થાન આહા ? નવા જ્ઞાન (વિદ્યા) માં તેના કાય ફાળા રહીલ ? એના વિચાર આજ જ કરુલા પડીલ.

સ્વતંત્રતા મીળની માગુંન ગામડામાં નિશાળી ખુલનેત. અમુક જાગાવર કોલેજ પણ ખુલનેત. પણ લોકને પ્રમાણમાં નિશાળી ઓછે પડતે હેત. અભણપણાં (નિરક્ષરતા) દુર હુયેં તીસી કોઈ નિશાની આજું પણ નીં દિસેં. આદિવાસી વિસ્તારમાં ત નિરક્ષરતાનાં પ્રમાણ સૌથી વધારે આહા. શરૂઆતમાં ઈસાં લાગેંતાં કા થોડાં બુહું વાંચતાં લખતાં આવડી જાઈલ તેહલા નોકરી ધંધા જડી રહીલ. પણ તેહલા પટાવાળા, કારકુન જીસીજ નોકરી જડની. અનામત જાગા પણ ભરવામાં નીં યેત.સ્વતંત્રતા માંગુન આદિવાસી સાઠીં અલગ મતવિસ્તારની પણ રચના કરવામાં આની. આદિવાસીના પદરના માનુષ સંસદમાં, વિધાનસભામાં જાઈલ, ત તેહની થોડી ઘણી પ્રગતિ હુઈલ ઈસાં વિચારવામાં આનેલ, પણ જે લોક તઠેં ગેત તે દુસરાને જીસા જ રાજકારણને રમતમાં ગુંતી ગેત.

આદિવાસીના ઉધ્ધાર માટે મુલ્કી અધિકારી હીં જાત જાતને યોજના ઘડેત. અલગ કચેરી ખોલવામાં આનેત. તેમાં શ્રી બી. ડી. શર્મા સાહેબ જીસા હોશિંયાર અધિકારીની નીમણુંક હુયની. તેહીં આદિવાસી વિકાસ માટેના અહેવાલ તૈયાર કેત. આદિવાસી સાઠીં અલગ પેટા યોજના (Sub Plan) શરૂ કરવામાં આનેત. પણ, ઈં બધાં અમલમાં થવાયનાં તે પેહલાં જ એના આશાવાદ ઓછા હુઈ ગે. માગુંન જંગલ બાબતે સરકારના નવા કાયદા આના. ઈ.સ. ૧૮૯૪માં અંગ્રેજ શાસકનીં બનવેલ કાયદામાં આદિવાસી લોકાલા જરુર પુરતી વનસી, બાળુલા લાકુડ, મધ જીસી આડપેદાશ લેવલાની રજા હતી. નવે કાયદા મુજબ જંગલની માલીક સરકાર બનની.

જુને જમાનાથી આદિવાસી લોક જંગલ વિસ્તારમાં ડોંગરાવર રહતા હાત. યેં ડોંગરાં નદીને સુંબુરના હતાંત. ડોંગરાવર રેલના ભેવ નીં રહૅતા. વિકાસના કામ માટે પાણીં હન વીજળીની જરુર વધત ગી. નવી વીજળી પેદા કરુલા હન સીંચાઈ માટે પાણીં મેળવુલા બંધ બાંધાયલા લાગનાત. યે બંધ ડુંગરાળ વિસ્તારમાં બાંધાયનાત. બંધનાં પાણીં ડોંગર સુધી આનાં. અનેક આદિવાસી ગાવાં ડુબાણમાં ગેંત. તઠલે લોકાલાં ઉઠાડીને નવે જાગાવર વસાવવામાં આનાંત.

એજ અરસામાં દુસરે ગામડાંમાં સહકારી મંડળી ચાલુ હુઈનેત. શાહરામાં નવાં નવાં ઘરાં નવી સડક બનત ગી. નવાં નવાં કારખાનાં બનત ગેંત. શાહરાંને પોશાંહલા ગણવેશ (યુનિફોર્મ) માં નિશાળે જાવલા જડૅતાં. બાયકા ભણી રહત તાંવ લગી તેહલા લગીંન નીં કરુલાની છુટ રહૅતી. અખે દેશમાં બેસ પુલ, બેસ ઘરાં, બેસ મશીન બનાવુલા યંત્રનાં શિક્ષણ હન દાકતરી વિધાનાં શિક્ષણ શરૂ હુઈનાં. તીં શિક્ષણ મેળવુલા શાહરામાં બાંડગા-બાંડગીશીં મોઠી મોઠી કતાર લગાવી દીધેલ. જેહલા એન્જીનિયર કા દાકતરને શિક્ષણમાં ગજ નીં લાગ

તો તે દુસરે ભોગવાદી ધંધામાં પડનાત. સિનેમા, હોટલ ઉદ્યોગ જીસા ભોગવાદી ધંધા શરૂ હુયનાત. બેંકોમાં ભરતી હુયુલા લાગની. અનેક લોક દુસરે દેશમાં જાઈને તઠ઼ે કામ કરુલા મંડનાત. એ બધામાં પણ ખૂબ મહેનતની ત જરુર પડ઼ેતી. જુલી બેસ મહેનત, જુલાં બેસ ધ્યાન, તુલાં તેહના ફળ જડત ગેં. મહેનત પ્રમાણેનો જશ જડીલ તીસી તેહલા ખાતરી હતી.

આદિવાસીને ભાગ કાય આનાં ? ત કા લંગોટી હન ભૂખ. મહેનત મજુરીનાં કામ હન નિરાશા. હતાશ હુઈનેલ આદિવાસી મોટા પાચાવર વ્યસનના ગુલામ હુઈ ગેત. આજ થી સેં-દીઢ સેં વરીષ પહેલાના આદિવાસી તેજસ્વી હતાત. તેહમાંસલા અનેક લોકાંહીં અંગ્રેજ સરકારની વિરુદ્ધ આઝાદી માટેની જોરદાર લડત ખેળેલ. અનેક રાજાહલા આદિવાસીના ટેકા જડ઼ેતા. આદિવાસી વિસ્તારમાંથી સેના લી જાવલા તેહલા કર ચુકવવામાં યેહેતા. અમુકનીં તેહની સેનાના સેનાપતિપદવર આદિવાસીની નિમણુંક કીયેલ હતી. મહારાણા પ્રતાપ હન શિવાજી મહારાજલા આદિવાસીની સહાય જડ઼ેતી. આદિવાસીની જમીન, જંગલ, પાણીં વર તેહની પદરની સત્તા હતી. દેશમાં કાય ચાલી રહનાં હાં તેના વિશે તેહલા પુરેપુરી જાણકારી હતી. જુને જમાનામાં ત કિન્નર નાંવના આદિવાસી લોક હિમાલયમાં રહ઼ેતાત, તેહલા દેવને જીસાં માન દેવામાં યેહેતાં. મહાભારત હન રામાયણને જમાનામાં આદિવાસી હીં ઘણી રાજસત્તાં ભોગવેલ હતી. પણ, આજ ઈં બધાં જ માત્ર આદિવાસી ભીંતચિત્ર વર હન ગોઠી માં જ રહી ગીયેલ આહા. આજના આદિવાસીંનીં તેહની વળખ ગુમાવી દીધેલ આહા. ખ્રિસ્તી, મુસલમાન, હિંદુ બધાજ તેહલા સમાજની સૌથી નીચલી પાયરી બનાવુલા થનગની રહના હાત. કારખાનામાં કા કોન્ટ્રાક્ટર પાંસી તેહલા બેગારી સીવાઈ દુસરાં કામ ભાગ્યેજ જડ઼ે હ઼ે. હન શાહરાના લોક આદિવાસીલા શાહારના કુંહેલ ભાગ માનતા હાત. કાહા ?

ઈતિહાસના એક નિયમ આહા. 'નબળાનાં સત્ય પણ નીં માનાય, હન બળવાનનાં અસત્ય પણ માનવાં માં યેહે'. આદિવાસી લોક દુસરાને કાવાદાવાથીં પાછળ રહી ગીયેલ આહા ઈસાં માનુલા બરોબર નીં મીળ઼ે. નવી ગોટ શીખતાં પહેલાં ખુદ પદરની કમી કાય આહા તીં શીખુલા પહેલી જરુર આહા. ભોળપણ આદિવાસીના દોષ આહા ? જુને જમાનાનાં હથિયાર તીર કામઠાં નીં છોડલં તો તેહના દોષ આહા ? મનથવી હન નાચુલા કુદુલાના સ્વભાવ તેના દોષ આહા ? નીં - નીં. તેહના સૌથી મોઠા દોષ આહા- નવાં જાણુલા માટેના ઉત્સાહની કમી. જ્ઞાન મેળવુલા માટેની ધગશની કમી. તે માટે યોગ્ય મહેનત નીં કરુલાના તેહના સ્વભાવ. કોઈ સમાજ પ્રગતી કર હ તો કેવળ હથિયાર હન પૈસા નાજોરે નીહીં. તે સમાજની દરેક પીઢી નવે પીઢી માટે કાંહી તરી શીખ થેવી જાહા. આગલે પીઢીનીં મેળવેલ જ્ઞાન વિદ્યા કા શાસ્ત્રને રૂપમાં તે જતન કરી જાણતા હાત. પ્રાચીન હવા કા નવા- આધુનિક, કોઈ પણ સમાજ હન લોક બળવાન હુયતા હાત તંદુરસ્ત શિક્ષણના કારણે જ.

મંઈ કુલેખાન શિક્ષિત યુવાના હારીં ચર્ચા કીયેલ હતી. તેમાંસુન કોઈ પણ યુવાન તેહને ગાંવમાં શિક્ષિકનાં કામ કરુલા તૈયાર નીં મીળ઼ે. તઠલાં પોશાં ધુળમાં ખેળતાં હાંત. તઠલે નિશાળી પણ ઈસે જ. ભણેલ લોક શાહરામાં બેકાર જીવન પસંદ કરતા હાત, પણ તેહલા ગાંવામાં શિક્ષણનાં કામ કરુલા શરમ યેહે. તઠ઼ે જ નિમણુંક હુઈ જ જા, ત તઠુન બદલી કરાડી લેવલા મોઠી રકમ હોપુલાપણ તેહની તૈયારી રહ઼ે હ઼ે. જે લોક વધારે ભણેલ આહાત તેહલા શાહરામાં બેસ નોકરી જડી જાહા, તાહાં સૌથી પહેલાં તે આદિવાસી આહાત ઈસી વળખ દાખવુલા ટાળતા હાત. આદિવાસી હોવાં તેના માટે શરમની ગોટ લાગ઼ે હ઼ે. તો આદિવાસી જીસા નીહીં પણ દુસરે સમાજને જીસાં જીગુલા માંડ઼ે હ઼ે. નકલ કરવામાં તો શક્તિ ખર્ચહ. ગામડાંની નિશાળી ત નાંવને જ જીસે ખોલાય તેહેત. ભણેલ હન ઉંચા હોદ્દાવર નોકરી કરવાવાળા આદિવાસી પોતાને સમાજ હારીંના સબંધ તોડી અલગ હુઈ જાતા હાત. ઈસી અળગાપણાની ભાવનાના કારણે દુસરા લોક પણ પોતે આદિવાસી આહાત તે માટે અફસોસ કરતા હાત. દેશના નવ કરોડ આદિવાસીમાંથી કમસે કમ પાંચ-છ કરોડ લોક ત શાહરામા પહોંચી જાવલાની વાટ હેરી રહના હાત. મોટા ભાગના લોક નીં છુટકે જ ગાંવમાં રહતાં હાત. આવતે ૩૦-૪૦ વરીષમાં તે પણ શાહરામાં પહોંચી જાતી. તઠ જાઈને ભોગવાદી જીવન પદ્ધતિમાં છેક છેલ્લાં પગથિયાં બની ઝુંપડપટ્ટીમાં સંસાર ચલાવતીલ. ઈં કાંહી (Sub plan) થીં રોકાયજુલા નીં મીળ઼ે. અલગ મતદાર વિભાગ રચી હન પણ કાંહીં શુકરવાર વળનાર નીં

મીળ઼.

શાહરામાં કામ જડી રહ઼ે હ઼ે. ગજવામાં પૈસા હવાત ત જરુર પડયે દવાદારૂ પણ જડી રહ઼ે હ઼ે. શાહરામાં પાકાં મકાન રહતાં હાંત. નવી નવી વસ્તુ તહ઼ે જડી રહ઼ે હ઼ે. તેથી ગાંવ કરતાં શાહાર વધારે બેસ ઈસાં ભ્રમનાં વાતાવરણ ઉભાં હુયે઼ હ઼ે. આપલે દેશના લોક દુસરે દેશમાં જાતા હાત તાહાં તઠલાં જીવન હેરી હન ઈસા જ ભોળવાઈ જાતા હાત.

પ્રગતિ માટે, નવી જીવન પધ્ધતિ માટે, નવા વિચારની જરુર રહ઼ે હ઼ે. નવા વિચાર, નવાં જ્ઞાન, નવી વિદ્યા. કુદરત તરફ, સમાજ તરફ, રૂઢી હન પરંપરા તરફ હેરુલાની નવી રીત. જ્ઞાન મેળવુલા હન સાચવી રાખુલાની હન ઈં જ્ઞાન એક પીઢીથી દુસરી પીઢી તરફ લી જાવલાની પહેલાના જમાનાથી કેટલીક રીત પ્રચલિત હતી. જુને જમાનાને આદિવાસીનીં તી પધ્ધતિ આત્મસાત કીયેલ હતી. મૌખિક પરંપરામાં, જ્ઞાન હન વિદ્યા સંગ્રહીને તેનાં જતન કરી શકાયે઼ તાં. પણ આતાં ને જમાના હારીં ઈ પધ્ધતિ નીં કામ દે. આતાં ત જ્ઞાન હન વિદ્યા મેળવુલા ચોપડાં જરુરી આહાત. જેને હાથમાં ચોપડાં નીં મીળ઼, જેલા વિદ્યાની કીંમત નીં મીળ઼, વિદ્યાનાં મહત્વનીં સમજ઼, તો પાછળ જ રહી જાંવના. તેહના મુખપાટીને જ્ઞાનની આતાં કાંહી પણ કિંમત નીં મીળ઼. કોઈ કદર નીં જડુની.

પણ, ઈં ચોપડાં કુનાંનાં ? આદિવાસીલા નિશાળમાં જેં ચોપડાં ભણુલા દેવામાં યેતાં હાંત તેં ત દુસરાંહીં બનાવેલ- લિખેલ રહતાં હાંત. પરીક્ષા પાસ કરી હન નોકરી જડી શક઼ે હ઼ે, પરીક્ષામાં જે સવાલ શોદાય તાહાત તે દુસરાહીં બનાવેલ ચોપડા માંસુન શોદાય તાહાત. એ ચોપડામાં આદિવાસીને જ્ઞાન વિદ્યાનાં કાંહી સ્થાન-જાગા નીં મીળ઼. લોક બધાં ભૂલત જાતા હાત. ઈં બધાં ભૂલાયે઼ તે પેહલાં તેલા રોકુલા પડીલ. તોજ આદિવાસી પોતાની સંસ્કૃતિ હન પરંપરાવર દુસરાંના આક્રમણ ટાળી શકીલ. એ માટે આદિવાસીને પોતે નિર્ધાર કરુલા પડીલ.

સેં શિક્ષિત આદિવાસી જ પોતાને ગાંવમાં જાઈને તહ઼ે શિક્ષકનાં કામ કરુલા તૈયાર રહીલ ત ૧૫-૨૦ વરીષમાં તેં આદિવાસી ગાવાં સશક્ત બનતીલ. આદિવાસીનાં ગૌરવ જાગાડીહન ઈં કામ કરુલા પડીલ. જ ઈસાં હુઈલ ત અનામત મતદાર સંઘ દ્વારા જાગૃત સંસદ સભ્યો દ્વારા આદિવાસીના અવાજ દેશભરમાં ગાજી ઉઠીલ. કદાચ આદિવાસી પેટા યોજના નાં કામ પણ અપેક્ષા મુજબ ચાલીલ. તજ આદિવાસીના દિવસ બદલાઈજીલ. પણ તે માટે ત્યાગની જરુર આહા. શહેરના ભોગવાદી જીવન કરતાં ગામડામાં નવસર્જન એજ ધ્યેય માની હન ચાલતા યુવાનનીજ જરુર આહા. જંગલ કુનાંનાં ? પાંણી કુનાંનાં ? એને હારીં હારીં 'ચોપડાં કુંનાનાં?' ઈં શોદુલા પણ જરુરી આહા.

આવતી સદીમાં દેશની નવકરોડ આદિવાસી પ્રજા જ શિક્ષણમાં માગાં રહી જાલ ત તેથી ખુદ આદિવાસીલા ત તકલીફ પડીલ જ, પણ તેથી આગળ તેનાથી દેશ હિત પણ જોખમાઈજીલ. ભારતને અર્થતંત્રમાં સૌથી મોઠાં બળ માનવબળ આહા. એ બળમાં શિક્ષણનાં બળ-શક્તિ ઉમેરુલા આપણાં બધાનાં કર્તવ્ય આહા. આવતે ૧૫-૨૦ વરીષમાં આદિવાસી શાઠી ભણતર માટે કમરતોડ પ્રયત્ન કરવામાં ઈલ ત તેમાંસુન જે શિક્ષિત બનતીલ તે ઈં કામ આગળ ચાલવતીલ. કદાચ તેમાંસુન જ ગણકયંત્રો ચલાવનાર, શાસ્ત્રના જાણકાર, કલાકાર, ચિંતકો, એ આદિવાસી પ્રજામાસુન પેદા હુઈતીલ. તેં હારીં હારીં ઈં પણ જરુરી આહા કા આદિવાસીની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ હન સમાજ જળવાઈ રહ઼ે. તેમાંથી જ ઉદેં ને માટેનાં શાસ્ત્ર, કળા, ચિંતન, વધુ બેસ ઉંચ કોટીનાં બનતીલ. હન એ માટે 'ચોપડાં કુંનાનાં ?' યો સવાલ આપણેં વારંવાર શોદુલા પડીલ.

o

એક આદિવાસી શિક્ષકનાં આત્મકથન

સુભાષ પાવરા

મહારાષ્ટ્ર રાજયનાં ધુળે જિલ્લામાં ૯૫% આદિવાસી વસ્તી ધરાવતા ધડગાંવ (અક્રાણી) નાંવના તાલુકા આહા. સાતપુડાની ત્રીજી હન ચોથી ડુંગરહારમાળાની વચમાં યો વિસ્તાર આનેલ આહા. ઊંચા ઊંચા ડોંગોર, ઝરણાં હન કુદરતી વાતાવરણવાળા યે દુર્ગમ વિસ્તારમાં પાવરા નાંવથી ઓળખવામાં યેહે તી ભીલની એક જાત વસે હે. યે ધડગાંવ તાલુકાના એક બારીક ગાંવ- રાડીકલમમાં માના જન્મ હુઈનેલ. ય જાગાવર આમના પૂર્વજ ખાસા સમયથી રહત. તેથી ગાંવમાં પિયતવગરની થોડીક જમીન પણ આહા. તેમાંસુન પોટગુજારા જુલાંક પીકે હે. પૈસાની આવક ઓછી. તેથી ભણતરનાં વર્ષાં અબદામાં જ ગીયલે. રજાના દિસીં મોહોવાં, ચારોળી, આંબા, જીસાં ઈકી હન પૈસા મેળવાં હન ભણતરના ખર્ચાની જોગવાઈ કરાં. એવી રીતે થોડાં શીક્ષણ મેળવાં.

માનાં ગાંવ શિક્ષણથી વંચીત ગાંવ હતાં- ગાંવના મોઠા ભાગના લોક અભણ. નિશાળ હન શિક્ષણ બાબતે લોકમાં સભાનતા કા જિજ્ઞાસા નીં હતી. અભણ મા બાપ પોશાહલા પણ નીં ભણાવતાંત.

ઈસે અતિ અંદરને વિસ્તારમાં શ્રી જનાર્દન મહારાજનીં શિક્ષણ ની સંસ્થા શરૂ કીયેલ. આંમને ગાંવથી તીનેક કી. મી. ને અંતરવર ચુલવડ ગામમાં એક આશ્રમશાળા ચાલેતી. તે વખતે ભણુલા પોશાં નીં યેહેતાંત. તાહાં શિક્ષક ઘરું ઘર ફીરી હન પોશાં લીયતાત. શ્રી કાળુ સિંગ પરમાર ગુરુજી, વાહરુ પાવરા ગુરૂજી, વળવી ગુરુજી, જીસે હીં ગાંવમાં ચી હન શિક્ષણ અંગે લોકાલા સમજાવાં. માંને બાહાશનીં માલા યે સંસ્થામાં દાખલ કેં. માનાં મન નિશાળમાં નીં લાગેતાં, પણ ગુરુજીનીં માલા સાચવી લીધાં. ચોથા ધોરણ સુધી ના અભ્યાસ પુરા કરી હન જનાર્દન મહારાજની ધડગાંવ હાઈસ્કુલમાં પાંચમા ધોરણમાં દાખલ હુયનાં. તહેં કે. ઓ. પાડવીસરના માર્ગદર્શન ને લીધે માં તહેં ટકી રહના હન દસમા ધોરણ સુધીના અભ્યાસ કે.

તે વખતે દસમા પછીના વર્ગ તહેં નીં હતાત. દુસરે તાલુકામાં ભણુલા જાવાં પડે તીસાં હતાં. ચોમાસામાં દુસરે તાલુકા સુધી જાવલા - વાહનની પણ કાંહી સગવડ નીં હતી. ઈસેમાંજ માં દસમામાં હતા તાહાં, આઈશ ગમી ગી. ઘરની સ્થિતિ બુહું બગડી ગીયેલ હતી. ઘરમાં માં જ મોઠા હતા તેથી ઘર સાચવુલા રહી ગે. બારીકલ પાંચ ભાઉસ બીહનીસલા સાચવાં. ઘરને ઈસે બધે અડચણને લીધે અઢારમે વરીષમાં વરાઢ કરી લીધાં. ઈસી પરિસ્થિતિને લીધે આગળ ભણી નીં શકના. ઘર સંસારમાં ધ્યાન કેન્દ્રીત કેં.

ઈ.સ. ૧૯૮૦માં રાડીકલમ ગાંવમાં ટપાલની બ્રાંચ પોસ્ટ ઓફિસ ખોલવામાં આની. તે વખતે ગામમાં ભણેલ માનસાં એક-દોનજ હતાંત. આમું ગરીબ કુટુંબ તરીકે રહતાંવ તેથી તેમાં માલા ગાંવ લોકની સહાયથી ટપાલી તરીકે નોકરી જડની. તે વખતે રૂા.૯૦/- ના પગાર હતા. આજુ બાજુનાં ગાંવાં રાડીકલમ પોસ્ટ ઓફિસ હારીં જોડાયનેલ હતાંત. ટપાલ વાંટુલા હન તાલુકા મથક હન ટપાલ લીયુલા-લી જાવલાનાં કામ કરવાં પડેતા. મંઈ છ વરીષ સુધી ઈં કામ કેં.

ઈ.સ. ૧૯૮૫માં અતિ દુરને વિસ્તારમાં દસમા ધોરણ પાસ હવા તેલા ગાંવમાંજ શિક્ષકની નોકરી માટે ભરતી કરુલા જિલ્લા પંચાયતની ઠરવાં. માંને બેસ નસીબથી ડિસેમ્બર ૮૬થી માં રાડીકલમમાં જ શિક્ષક તરીકે નિમાયના. આગળ જાતાં ટપાલ દ્વારા ડી. એડ. કેં. માલા બેસ ટેકા જડના. બારીક ભાઉસલા ભણવાં-તો આતાં

સીમા સુરક્ષા દળમાં આહા.

તાલુકા મથકથી આઠ કિ.મી. ને અંતરવરલે માંને ગાંવની નિશાળમાં ત્રણ ધોરણ વચ્ચે એક જ શિક્ષક હતા. હાજરી બુહુ ઓછી હતી. એજ વરીષ ઓ શિક્ષકની પણ બદલી હુઈ ગી. નિશાળમાં મંઈ એકલાનીં કામકાજ સંભાળાં. અભણ ગાંવ લોકલા ભણતરમાં વિશ્વાસ નીં હતા. ઘરુંઘર હીંડી હન મંઈ ગાંવલોકના સંપર્ક કરી હન ભણતર હન શિક્ષિણ અંગે સમજ દાખવી. લોકાલા સમજાવી પટાવી પોશાં દવાડુલા સમજાવુલા માંડાં. પોશાહલા ગાનાં, ગોઠી, નવા નવા ખેળ ખેળી દાખવુલા માંડાત. પોશાહલા મઝા પડુલા મંડની. ધીરે ધીરે તેહલા પાવરા ભાષાથી મરાઠી ભાષા તરફ લી ગે. હાજરી વધતીગી. શંકર પાવરા નાંવના શિક્ષકની મદદથી ચોથા ધોરણ સુધીના વર્ગ ચાલુ કેત. પોશાં ચોથાં ધોરણ પાસ કરી હન આગળ ભણુલા મંડનાંત. એક પોશા વિદ્યાનિકેતનની પરીક્ષા પાસ કરી હન ધૂળે માં ભણુલા ગે. પોશાં ભણત ગેંત તેથી શિક્ષણ વિશે મા બાપની સમજ આની. હાજરી વધુલા મંડની. જે પોશાં આજું પણ નીં યેત તેહલા નિશાળીમાં લીયુલાના પ્રયત્ન ચાલુ આહા. નીં જીસી ચાલેંતી તી નિશાળીમાં આતાં પાંચમા ધોરણ સુધીના વર્ગ ચાલતા હાત.

આતાં ગાંવ લોકામાં શિક્ષિણ પ્રત્યેય વિશ્વાસ જાગના હા. તેહના સહકાર જડેં હેં. અગિયાર વરીષ થી ઈં કામ ચાલી રહનાં હાં.

દરમિયાન આમું વૃક્ષારોપણના કાર્યક્રમ પણ હાથ ધરા. જંગલમાંથી છોડવા લી હન રોપાત. પોશાહલા ઝાડનાં મહત્વ સમજાવાં. દોન તીન પોશાહને વચ્ચે એક એક ઝાડની જવાબદારી સોંપી. પોશાંહી જાતે વડ કી હન ઝાડાં જીગાડાંત. પહેલાં ગીચ વન હતાં તઠ આતાં ડોંગોર બોકડા હુઈના હાત. તીં લોકને નજરમાં લીયના. મંઈ પોતે એક હેક્ટર જમીનમાં સામાજિક વનીકરણ યોજના હેઠળ ઝાડવાં રોપાહાંત. ગામમાં સભા ભરી હન મોઠલં હન જુનાં ઝાડવાં નીં તોડુલાનાં નક્કી કેં. એવી રીતે ઝાડ-વન પ્રત્યેય લોકાન સમજદારી કેળવેલ આહા.

નિશાળને કામ હારીં કુટુંબ કલ્યાણની કામગીરી વિશે પણ સમજાવતા રહનેલ. કુટુંબ કલ્યાણ બાબતે આજું પણ અંધશ્રધ્ધા આહા. લોક કુટુંબ કલ્યાણનાં નાંવ આયંકી હન ઝગડત પણ પ્રચાર ચાલુ રાખા. મંઈ પોતે પણ કુટુંબ કલ્યાણ અપનાવાં. લગભગ ૨૫% સુધીની કામગીરી હુઈની. ૧૫મી ઓગષ્ટ, ૨૬મી જાન્યુઆરી જીસા રાષ્ટ્રીય તહેવાર વખતે ગાંવ લોકાલા નિમંત્રી હન તેહને મનમાં વસતી વધારાની મૂશ્કેલી વિશે સમજ ઠસવી. આજ આખા ગાંવ- ''બારીક કુટુંબ- સુખી કુટુંબ'' માં માનતાં હુઈ ગીયેલ આહા.

યે સમાજમાં કામ કરતી વખતે અમુક વખતે મૂશ્કેલી પડેંતી પણ તેમાંસુન જ ઉકેલ ગસવી હન કામ કરાં હાં.

એ રીતે નોકરી કરવાની હારીં હારીં સમાજમાં શિક્ષણ, કુટુંબ કલ્યાણ, વૃક્ષારોપણ, અલ્પ બચત, સાક્ષરતા અભિયાન, આરોગ્ય, વ્યસનમૂક્તિ, પ્રાણી હત્યા, અંધશ્રધ્ધા નાબુદી જીસાં મહત્વના મુદ્દા માટે લોકામાં સભાનતા કેળવળ રહનાહા.

o

ડોંગોરદેવ - માવલી

શિવરામભાઈ ગાવિત

ભાયેં કા માવલીની ઉજવણી કદી હુન શરૂ હુઈની તેના નક્કી સમય નીં મીળ઼ે, પન આદિકાળહુન દેવ-દેવી સાહલા પ્રસન્ન કરું સાઠી કંદાચ યી પરંપરા ચાલુ હુઈની હવી ઈસાં સાંગી શકાય જ. અલબત્ત યે પ્રસંગમાં હિન્દુ સમાજને સઘળે દેવ-દેવીસે નાંવના ઉલ્લેખ હેરુલા મીળ઼ે હે. ત યો ઉત્સવ પૂડે પાસુન ચાલી આના હવા ઈસાં સાંગી શકાય જ.

માવલી કા સવરીના જગદંબા, સરસ્વતી કા પાર્વતી ઈસા પન અર્થ હુયે હે. યેમાં બરમા (બ્રહ્મા), મહાદેવ (શિવ), રામ, કૃષ્ણ, હનુમાન, સીતા અન જગદંબાને અલગ-અલગ અવતારસાં નાવના ઉલ્લેખ હુયે હે. તીસાં જ નારદ મુનિને નાવના પન ઉલ્લેખ હુયે હે. હારીં ભૂત - પલિતસાં નાવાં પન લેવાયતાહાં. યો પ્રસંગ દેવ-દેવી સાહલા પ્રસન્ન કરુલા લોકાં માનતા રાખતાહા, તેને સાઠી ભાયેંની ઉજવણી હુયે હે.

ભાયેં ડાંગ, વાંસદા, ધરમપુર, નાસિક અન વ્યારા વિસ્તારને પ્રદેશમાં દિવાળી કાં દશરાને વખતમાં ઉજવાય જે હે. ખેતીમાં બરકત સાઠી, ઢોર-ઢાકર અન સંપતિને બરક્ત સાઠી, પોસાં નીં હુયત તે સાઠી કા સુખ મેળવું સાઠી દેવીલા નવસ લેતા હાં. તો નવસ ફળતાં યો પ્રસંગ ઉજવાય જે હે. યો પ્રસંગ વિસ્તાર પ્રમાણી વાયલે-વાયલે રીતના ઉજવાય જે હે. પન મોઠેભાગી રીત સારકી હેરુલા મીળ઼ે હે.

ભાયેં અલગ-અલગ પ્રકારના હુયતાહાં. તેમાં ઉનાનાં ભાયેં, મશેનાંભાયેં, ટાપરાનાં ભાયેં અન ગુફના ભાયેં મુખ્ય પ્રકારી હુયતાહાં.

શિર ભાયેં : યીં ભગતનાં નાંવ આહા. યો ભગત ભાયેંની શરૂઆત હુન છેવટ પાવત પુજા-અર્ચના કરાવેહે. યી વ્યકિત જ ડોંગોંર વર લી જાઈની તેને હાથી પુજા કરાવે હે. અન ઉલ્ફા દેવનાં કામ કરે હે.

મુમ્બે : કથા કરનાર ભગત. જો યે પ્રસંગ વર કથા કરે હે અન દેવદેવી સાહલા હાજર રહુલા વિનંતી કરે હે અન તેહના મહિમા, ગુણગાનની કથા કરે હે.

ટાપરા : યો માવલી કા સવરીના નવરા ગણાય જે હે. યી વ્યકિત ચાંગલી ટોપી પોવી, હાથમાં કિરચી લી, આંગમાં ચાંગલા વસ્ત્ર પહેરી દેવીલા પરણુલા જાહા. ઈસાં સાંગાય જ હ. યો માનુસ નાચુનાં કામ કરે હે. નાચુને વખત અખેને પુડે રહી, ભુરોશો..., ભુરશો...કરી નાચે હે.

ઢોલકર : ઢોલ વાજવનાર વ્યકિત યો તાલબદ્ધ ઢોલ વાજવે હે. તેને તાલ વર ભાયેં નાચતાહાં.

પાવરકર : પાવરી વાજવનાર વ્યકિતયો અલગ-અલગ ચાળાની પાવરી વાજે હે. દેવચાળા, ભૂતચાળા ઈસા તો ચાળા લાવેહે. પાવરીના સૂરમાં શાસ્ત્રીય સંગીતને બરાબરના સૂર હવાત. પાવરી વાજવનાર દેવ-દેવી ભૂતાસા

ચાળા લાવી લોકાસાહલા ઘૂમવે હે. પાવરકર પાવરી વાજવહ તાહાં અખાં વાતાવરણ ગુંજી ઊઠે હે.

નિશાનકર : એક ટોકોરની ઊંચી કાઠીવર દેવીનાં નિશાન કા ધજા બનાવી તેની ભગત પૂજા કરે હે. તી ધજાવાળી ઊંચી કાઠી લી જો નાચેહે તેલા નિશાનકર સાંગતા હાં.

કોઠાર : યો એક ભગત આહા. કદાચ દેવાસા ભંડારી કુબેર હવા ઈસાં લાગે હે. યો ભગત ઉલ્ફા દેવનાં કામ કરહ. દક્ષિણા લી યેનારલા ઘૂમી હન આશિર્વાદ દેહે. અન પીટના કપાળવર ટીળા લાવે હે.

ઘર ધનિસ : જેનીં ભાયેં બીસવાં હવાંત તે ઘરને માનુસલા ઘરધનિશ સાંગાય જે હે. યે મુખ્ય માનુસલા કડક નેમ પાળુલા પડતા હાત. જીસા કા શેરડી, કેળા, પાન, સોપારી જીસી દેવ-દેવીલા ચડવુની વસ્તુ ખાવાય જ નીહીં. પીરની હુય હ તે દિસ હુન યો નેમ ચાલુ હુઈ જાહા. યી અખી વસ્તુ દેવીલા ચડવીહન માગુન ખાવી ઈસા નેમ પાળુલા પડે હે. દેવીલા કોંબડા કા બોકડે મારજ હ. પન આતા કઠયેક યીં પ્રમાણ વસાં હુઈનાંહાં. કદીએક કોંબડાં દેવીને ગઢમાં જીતાંજ છોડી દેતાહાં.

નવસ રાખનાર માનુસ હારીં તેને કુટુંબના અખાં લોક, આડોસ-પાડોસનાં અન ગાંવનાં લોક યે દિસીં ઉપાસ કરતાહાં. ઘરલાં હારાં ફૂલાંવાની સજાવી, આંગન ચાંગલા સારવી ચોખ્ખાં કર્જ હ. એળચને સોપારી દીયેલ ભગતાં, ગાંવલોક અન યેવ તેવને ગાવનાં લોકાં ગોળા હુયતાહાં અન ભાયેની શરૂઆત હુયે હે.

આંગનમાં મદી રાહટ ભરાય જે હે. તઠે દીવા લાવી આરતી કરતાહાં. ઘરતી વરલો ડોંગોર અન તેવર વસેલ દેવીસે નાંવનેં પૂંજળે પાડી તઠે પાન, સોપારી, ખારકા, શેરડી ફૂલ, કેળાં, ફળાં, ખાંબા, વાળુક અન સઘળે ધાનની પૂજા હુયે હે. યે અખે વસ્તુસાં મહત્વ આહા. જીસાં કા, વાળુકલા સવરીનાં પોસાં ગનાય જે હે.

પુડલાં પૂજન હુયના કા મુમ્બે કથાની શરૂઆત કરે હે. પૂડે અખે દેવ-દેવી સાહલા યે પ્રસંગમાં યેવની વિનંતી કરે હે. યેલા માનના સૂડ સાંગાય જે હે. યો ભગત જે જે દેવ-દેવી કા ભૂતલા બોલવ હ તેને નાવ પ્રમાણી જેને આંગમાં દેવ-ભૂતના વાસ હવા તો ધુમુલા લાગતાહાં. અખે દેવાંસહલા માન દી હન્ માગુન સૂડ પડે હે. સૂડ પડતાં અખા લોક ઢોલ, પાવરી અન ગાનાને તાલવર નાચુલા લાગતાહાં.

સૂડની શરૂઆત ટાપરા કરે હે. યો ભૂરો શો...ભુરોશો...બોલી ડોકીવર ટોપી, હાથમાં કિરચી અન ધોતીર નેસી, ચાંગલા ખમીસ પોવી નાચે હે. હારીં પાવરકર પાવરી વાજવે હે, ઢોલકર ઢોલ વાજવ હ અન અખો લોક ગાના લાવી પાવરી, ઢોલ અન ગાનાને તાલવર નાચતાહાં. અખેસા લય, અન તાલ એક સારખા રહે હે. યે ગાના નીચે પ્રમાણે લાવાય તાહાં.

એક : ટાપરા તુજે ડોકીલા કાય ર...
અખા: મોખોવલે ટોપી ર...
એક : ટાપરા તુજે હાથા મદી કાય ર...
અખા: સોનેરી કિરચી ર...
એક : લીંબુનચે શાહી ખાલી માવલી ઝોપ,
અખા : માવલી ઝોપ વ...
એક : બાબળીચે કાટા વરીં ભીસે નાચ,
અખા : ભીસે...નાચ વ...
એક : સાવરીને ખાંદી વર, બરમા નાચ,
અખા : બરમા...નાચ વ...
એક : ચાંદ સૂરે,
અખા : દિસ સૂરે

એક : પંચવટી મદી હો…
અખા : સીતા ગુફા મદી હો…
એક : રામ કુંડા વરી હો…
અખા : સીતા આંગુળ કરી હો…
એક : ટાપર કર
અખા : માગાં સર
એક : પાવરકર
અખા : માગાં સર
એક : નિશાનકર
અખા : માગાં સર
એક : દેવાસો
અખા : હાવસો
એક : સુને વના મદી ધૂની ઠોકિલે સાધુની
અખા : સાધુની રે ભાઈ સાધુનીં…
એક : તેહી રે ઉજેડલા બાળ ખેળિતો,
અખા : સવરીચા રે ભાઈ સવરીચા…
એક : સુને વના મદી ધૂની ઠોકીલે સાધુની,
અખા : સાધુની રે ભાઈ સાધુની…
એક : તેહી રે ઉજેડલા બાળ ખેળિતો,
અખા : બરમાચા રે ભાઈ બરમાચા…

ઈસે ગાનાને તાલમાં દોન-તીન કલાકધર નાચતાહાં. તે વખત શિરભાયેં ઉલ્કા દેહે. જર ઉલ્કા નીં યે ત કાંહી ખામી રહી ગઈ હવી ઈસાં સાબિત હુયેં હેં. યી ખામી કાય આહા તેની ગવસ શિરભાયેં કરેં હેં. અન ખામી ગવસી તેના ઉપાય કરેં હેં. ઉલ્કા લી માગુન ભાનસ બનવ જેં હેં. સૂડ પુરા હુયના કા અખાં બીસી જાતાંહાં. મુમ્બે દુસરી વાર કથા લાવેં હેં. યો સૂડ પાળાંગનના સૂડ ગનાય જેં હેં. ઈસાં અખી રાત નાચ-ગાન હુયહ. સકાળ પડત ય હ તાંવ ભાનસ તયેર હુઈ જાહા. ભાયે વાળા લોક અન ઉપાસ રહેલ લોક સાહલા જેવાડેં જેંહેં. ઈસાં અખે દિસના ઉપાસ હુઈ જાહા.

કથા ચાલુ હુયેં હેં કા લગે જ ઘરને અને દુસરે બાયકા આરતી કાઢતે હે. સૂડ પડના તઠુ ન સૂડ પુરા હુય તાંવ ઘર વારી વારી દોન દોનને જોડેલા બાયકા આરતી કરતે હે. સકાળી અખાં ભાયે વહળલા-નયલા આંગળુલા જાતાં હાં. આંગળી માગુન ઘરને આંગન માથુન ગાંવને બાહેર એક મઠના થાપન હુયેં હેં. થાપન કરતે વખત કથા કરુલા પડેં હેં. અખાં ભાયે ઘૂમત-નાચત શિરભાયેં હારી મઠનાં થાપન કરતાહાં. માગુન તઠુન માગુલા ગાંવમાં જાતાં હાં. ગાંવના લોક ભાત, પીઠ, વાળુક, પૈસા જીસી વસ્તુ દેતાહાં. ગાંવમાં માંગુલા જાતે વખતે ગાંવ લોક કને કને ઘર ભાયેંવાળાસી પરીક્ષા કરુલા જીખને થવતાહાં. તેના 'ખૂન ઘાલાહાં' ઈસાં સાંગાય જેં હેં. તીં દાવસી દેવલા પડેં હેં. ગાંવ માગી મગ થાપન વર અખાં યેતાં હાંત. માંગને જાતે વખત પન ઢોલ, પાવરી અને ગાના ને લય વર નાચુલા પડેં હેં. અળચને જેવન હુયેં હેં. અખાં ભાયેં આગળી હન જેવન જેવતા હાં.

જેવન કરી હન ડોંગોરદેવની પૂજા કરુલા ડોંગોર વર જાવની તયેરી હુયેં હેં. મોહોરલે જીસી જ કથા હુયેં હેં. અખાં ભાયેં ઘૂમત-નાચત ધાંવદત ડોંગોર વર ચડી જાતાહાં. હારી પુજાની વસ્તુ લી જાતાહાં. જેનીં જીસી બાધા નવસ લીધા હવા તીસી સામગ્રી લેવાયે જેં હેં. નારેળ, કોબડા કા બોકડેં દેવીલા ચડવુલા લી જાવાય જેં હેં. ડોંગોર વર જાઈ તઠેં ભગત અન ઘરનાં ધની અને થોડાક દુસરાં દાહા-બારા લોક એળચને નિવટન ટાકુલા જાતાહાં. તઠેં લીંબુન, ફળાં, ફૂલાં, સોપારી, પાન, તાંદુળ અન પૈસા પૂજામાં થવતાહાં. અખી રાત ડોંગોર વર કથા કરી

નાચ-ગાન હુયૅ હૅ. સકાળને ડોંગોર વર દેવીનાં દર્શન હુયૅ હૅ. ડોંગોર વર પાની અને લાકડાની વ્યવસ્થા કરુલા પડૅ હૅ. ઉજેડ સાઠી બત્તી કા તે લાકડાનાં આવસાં બનવી ઉજેડ કરતાહાં. પૂજા કરી અખાં લોક પરત ગાવમાં ચેતાંહાં.

દેવીલા ચડવેલ બોકડેં કા કોંબડાનાં ભાનસ હુયૅ હૅ. અખે ગાંવ લોક સાહલા જેવાડ જૅ હૅ. તેલા 'ખાનપેન' સાંગતાહાં. માગુન ઘર ભરની હુયૅ હૅ. અન અખા કામ પુરાં હુયૅ હૅ તાહાં ભગતાં અને દુસરા ભાયેંમા ઈયેલ માનસા સાહલા શક્તિ પ્રમાણી ખોસારા કરી બોળવી દેવાય જૅ હૅ. અખે સમાજમાં યો ભાયેંના ઉત્સવ શ્રદ્ધા અન ભક્તિ ભાવથી ઉજવાય જૅ હૅ. યે ઉત્સવના કુંકણા સમાજમાં ખૂબ જ મહત્વ આહા.

માવલી નાં નાંવાં - માતા નિળપ, કાળસેવર, દૂધા સેવર, તુંબા સેંવર, કરુજા, ટૂહી માવલી, ફૂલાં સેવર - માવલીનાં યેં સાત નાવાં આહાત.

ડુંગર દેવની પૂજા વખતે જે દેવાંનાં નાવાં લેવામાં ચેતાં હાંત તેં યે પ્રકારે આહાત. રાજા વાઢુ, સેળા મોગરા, ફૂલાં મોગરા, દૂધા મોગરા, છાયાં મોગરા, વાલા પાંગણ, રાય પાંથા, ઈલમદેવ, સાળુ પાંડવ, ભગવાન દેવ, ઈન્દ્ર દેવ, સેન્દ્ર દેવ, આવળી દેવ, માવળી દેવ, યેશદેવ, કેશદેવ, અંદર દેવ, ચંદર દેવ, દેવદ્વારકા, કર્તારી ભગવાન, સરતારી ભગવાન, ઉપજદેવ, નિપજ દેવ, તાવનાર, મુરવનાર, ટાપનાર, અળવટીં દેવ, મળવટીં દેવ, કર્તારીદેવ, સારતારીદેવ, અમૃત ભગવાન, અમૃત ભોવાની, છત્રીસકોટીદેવ, અઠરાકોટી વજીર, નવલાખ ભૂત.

ગઢનાં નાવાં - સૂર્યાગઢ, બુરયાગઢ, ગઢગાબારી, શુકલતીર્થ, સુરીત ગઢ, બેલકાપર, ઉપજગઢ, નીપજગઢ, ભૂપેર, સાતપુડા, દેવમાળ, માંગ્યા ગઢ, તુંગ્યાગઢ, નાહ્યાગઢ, તાંબોળેગઢ, દીઘાઈ, ઘામણે, સેંદર ભોવાની, સેંદવડ દુરુંગ, અળવટે, પાલઘટે, દૂધગઢ, ફૂલગઢ, રૂપગઢ, સોનગઢ, ગવળણ, ગવુળગઢ, રાયકાકડ, ધુળકાકડ, પાન કાકડ, સેન કાકડ, પાંડવગઢ, ચીંચ કુંડ, ભોંવરે, નાવવણે, તુળશીગઢ, જામન્યાગઢ, નડગે પહાડ, તાંબોળે ગઢ, કાઠોરગઢ, ટાંકયાગઢ, સાલેરગઢ, સોળોટા, ઉપરાંત જઠ ઉજવણી હવી તેને આજુબાજુના ગઢનાં નાવાં લેવામાં ચેતાં હાંત.

o

ડોંગોરદેવ માવલીની કથા

ડાહ્યાભાઈ વાઢુ

માવલી કા ડોંગોરદેવની વાયલી વાયલી કથા આહાત. મૌખિક પરંપરાની યે કથામાં ભગત ભગત પ્રમાણે થોડા ફરક રહે હૈ. અઠે ઉનાં ની કથા ટૂંકમાં દીધેલ આહા.

સંસારગઢ ને અવતાર માવલીની પોટીં ઉના જનમના. જનમતાં ની હારી ઉનાલા વહેતે નઈમાં ટાકી દીધાં. જળદેવડી માતા ગાભરાઈગી. ઉનાલા બાહેર કાહડીને ઘનરકીની ભંવર ગુફા હુન એક ગાંવરેની બાયકો ફડકાં ધવુલા આનેલ તેને ફડકામાં થેવી દીધાં.

બાયકો ડોકીવર ફડ્કાં થવી જાહાતી ને ફડકામાંસલા બાળ રડુલા લાગના. બાયકોની ફડકાં ખવળી હેરાંત ત અંદર બાળ હતા. બાયકો બાળલા ઘરીં લી ગી હન તેલા દૂધ પાજી ઝોળી બનવીને નીજાડી દીધાં. બાળ હોતા મોઠા વાહદુલા લાગના.

બાળ લાહાન મોઠા ઝાલા. બાપા બાપા આયા આયા બોલુલા લાગના. ટમ ટમ બોલે, તુડુ તુડુ ધાંવદે. મોઠા વાહદીને સાંગે કા- ''પિતા, માલા કામ દે''. પિતાની તેલા સવાસેં ગાયે સોંપેત હન સાંગુલા મંડના કા - ''જ, તું ગાયે ચારી લીયે''. બાળની હોતાં ગાયે લીઘેત. ગાયે લી હન ચાલુલા મંડના. દેવ બહોળા માતા ઉના બાળલા પાંયે પડલી. ગાયે ઘેઉન ઉના હોતા ખાંભા ગઢાલા ગેલા. ખાંભા ગઢાવર માનુષલા ચઢુલા રાસ્તા નીં હતા. ઘણ તો કીસાક ચઢે ? ઉનાની ગાયેના કાંકરા કેત. કાંકરાની મોટ બાંધલી. મોટ હતી કાંખામાં ભેરવી દીધી. ઉના હોતા ખાંભા ગઢાવર ચઢુન ગેલા. વર ચહડીને તેની મોટ ખોલી હન તેને ગાયી કેત. ખાંભાગઢાને કિલ્લાવર એલાવાડી, ઘેલાવાડી, ફૂલાંવાડી, મોખોવલે વાડી, ઈસે વાડે હતેત. સઘળે ગાયી તેમાં ગેત હન વાડી ભસભંગાર કી. માવલી માતાલા સપન પડનાં કા આપણી વાડી કોઈનીં ભંગાર કેલી. તેની કુરુજા હન મોખોવલેલા વાડી હેરુલા દવાડાં. ઉના હોતા ખાંભા ગઢ વરહુંન કનસરા ગઢવર ગેલા. તઠલી વાડી મોડલી. કુરુજા હન મોખાવલા ગઢુંન ગઢવર હેરત હેરત કનસરા ગઢવર ગેત. તઠે ઉનાલા હેરાં. ઉનાલા કોઈપણ રીતે ખાંભા ગઢવર લી જાવલાંનાં વિચારુલા મંડનેત. કુરુજા હતી દેવસાંવરા બનની. (સફેદ ફૂલવાળા સાંવર), હન મોખોવલા હતી ઉનાપાખ ગી. તઠે જાઈને સાંગુલી મંડની કા - 'બાળ, માલા દેવ સાંવરા વરહુન ફૂલ પાડી દે.'' બાળ હોતા ચઢુલા લાગના. દેવસાંવરા મોઠી વાહદ્દત ગી. ખૂબ મોઠી વાહાદની. છેડા વળી હન ખાંભાગઢવર પડના. ઉના હોતા ખાંભાગઢાને માવલીને માંડીવર પડના. માતાની તેલા ઉંચલાં. હન તેલા દૂધ પાજાં. બાળલા સાંગે ''બાળ, તુલા આતાં નીતી રીતિ શિખાયલા લાગીલ. મોઠલ મોઠલે રાજાહશા હારીં ઉઠાયલા લાગીલ. તુલા ગઢ ભક્તિ શિખાયલા લાગીલ''.

માવલી માતાની હોતી ગઢુન ગઢની માહિતી ઉનાલા સાંગુલા માંડી. ખાંભાગઢ, લીંબાગઢ, તુળશીગઢ, આવઘાગઢ, તુપીગઢ, સેંદરેગઢ, સૂર્યાગઢ, બુર્યાગઢ, ગઢગાબારી, શુકલતીર્થ, સુરીતગઢ, બુરીતગઢ, બેલકાપર, ઉપજગઢ, નીપજગઢ, ભૂપેર, સાતપુડા, દેવમાળ, માંગ્યાગઢ, તુંગ્યાગઢ, નાહળ્યાગઢ, તાંબોળેગઢ, દૂધગઢ, ફૂલગઢ, રૂપગઢ, સોનગઢ, ગવળણ, સેંદવડ દુરુંગ, ગવુળગઢ, રાયકાકર, પાન કાકર, ઘુળ કાકડ, સેન કાકડ, પાંડવગઢ, ચીંચકુંડ, ભોંવરે, નાવવણે, જામન્યાગઢ, નડગે પહાડ, તાંબોળેગઢ, કોઠારગઢ, ટાંકયાગઢ,

સાલેરગઢ, સળોટા, ટકાર્યાગઢ, ગાડાગઢ, ટીમવાગઢ,- ઈસી ગઢુન ગઢની ભક્તિ શિખવુલા માંડી. ગઢભક્તિ શિખવીને સંગ તૈયાર કે.

ડોંગોરદેવની દુસરી ગોટ

પહેલાં ડોંગરાવરને કાપરીમાં દેવાંની સભા ભરતી. તઠ કોઈ બાયકા કા. દેવીલા જાવલા મનાઈ રહતી. તઠ ઈન્દ્રુદેવ, સેન્દ્રુદેવ, મહાદેવ, સહાદેવ, નારણદેવ, બરમદેવ જીસા દેવ બીસી બીસી હન ચર્ચા કરત. એક વખત તઠ પાર્વતી યી ચહડની. નારણદેવ બાહેર નીંઘનેલ હતા. તેનીં પાર્વતીલા દેખાં. નારણદેવ પાર્વતીની જવળ ગે. તેં ગોઠી કરુલા મંડનાંત. નારણદેવના શ્વાસ પાર્વતીને મોહામાં ગે. પાર્વતીના ગર્ભ રહના. પાર્વતીનીં બાળલા જન્મ દી હન જંગલમાં ટાકી દીધા. પોશા મોઠા વાહાદના. તેલા પણ દેવાંની સભામાં જાવલા મનાઈ હતી. તો બાળ માનસાં ને સભામાં ગે. તેનીં માનસાલા કારતક પુનમથી માંડીને પોષ પુનમ સુધી ડુંગરદેવની પૂજા કરુલા સાંગાં. તે દિસ હુન કુકણા લોક હન દુસરા આદિવાસી લોક ડુંગરદેવ માવલીની પૂજા કરતા હાત.

ડોંગોરની રાણીનાં લગીંન

ગોટ (વારતા)

સંપતભાઈ વાઢુ

ડાંગની પૂર્વ પટ્ટીવર મોરઝીરા, ચીંચલી, ગારખડી જીસાં ગાંવાં આનેલ આહાત. ગુજરાત મહારાષ્ટ્રની હદ અઠુન જ પસાર હુયી હૈ. અઠુન જ ઉંચા ઉંચા ડોંગોરની હારમાળા આનેલ આહા. સહ્યાદ્રીની પર્વતમાળામાં એ વિસ્તારના ડોંગોર સૌથી મોઠા આહાત. સળોટા, સાલેર, ટકાર્યા, અળવટે, કોઠયાગઢ, અટાળા, મોર્યા, માકડિયા, ધોંગડિયા, જામનકડા, હાંડી, સેંદવડ, માંગ્યા, તુંગ્યા, નાહળ્યા, લાંબોળિયા, પાંચ પાંડવ, ગવળણની સાત બીહનેશ, ધામણે, દૂધગઢ, ફૂલગઢ, રાયકાકડ, ધુળકાકડ, ગવુળગઢ, પાન કાકડ, સેન કાકડ, તુળશીગઢ હન નડગે પહાડ જીસા ડોંગર આનેલ આહાત.

યે અખા ડોંગોર સાલેરદેવીના લગીંન માં આનલ ઈસી એક ગોટ આહા. તી ગોટ અઠે દીધેલ આહા. અખેલા ગમીલ ઈસી આશા.

અનાદિકાળની ઈ ગોટ આહા.

એ ધરતીવર તાહાં માત્ર દેવલોક રહત. ઝાડ, ડોંગર, દગડ, ખુંટ એવ તેવ હીંડી શકેતાત. કોઈ વસ્તુ સ્થિર નીં હતી. બધાલા વાચા હતી. કોઈવર કોઈનાં બંધન નીં હતાં. ડોંગર એવ તેવ હીંડત. ઝાડાં નાંવ તેવ-એવ તેવ ધાંવદત હિડત. એ ધરતી વર દેવનાં રાજ હતાં.

સળોટા નાંવના પ્રર્વત રાજાની સાલેર નામની બિહનીશ હતી. સળોટાનીં બિહનીશનાં લગીંન સ્વયંવરથી કરુલા નક્કી કેં. સળોટાનીં તેના સગાસ ડોંગોરલા બોલવી લીધાં. કોઠયાગઢ સાંગે - 'માં કોઠારની સંભાળ રાખીંન. ખાવાડલા અખી જવાબદારી માંની'. હાંડી ડોંગર સાંગે: 'પાણીની વ્યવસ્થા માંને માથે'. સગાસ બધા સળોટા હન સાલેરની ચુંભુત રહુલા મંડનાત.

અખે ડોંગોરાના પોળશાનાં હન સાગીનાં ઝાડાની ગોળા હુઈને સભા ભરની. સભામાં નક્કી કેં કા, આપણે કઠે તરી પોળી જાંઉ. સાલેરદેવીનાં લગીંન આહા. આજું તરી મોઠલે મોઠલે ડોંગોર ચેતીલ. આપલાં પાનાં ખુડી ટાકતીલ. સાગી હતેત ડાંગમાં આનેત. પોળશાનાં ઝાડાં સાલેરને તેવ ગેંત.

બધા પર્વતરાજા ગોળા હુઈનાત. માંગ્યા તુંગ્યા દોઘી ભાવળી આનાત. વામનિયા, ધામણ્યા દોઘી ભાવળી આનાત. નાહળિયા તાંબોળિયા આનાત. પાંડવગઢના પાંચ પર્વત આનાત. ગવળણની સાત પર્વતરાણે આનેત.

માંગુન ટકાર્યા, અટાળા, મોર્યા, માકડ્યા, ધોંગડ્યા, ધાંધળા, જામનકડા આનાત. ટકાર્યા હન ભમુપર્વત આનાત. પાલઘટ્યા આના. સાલેરદેવી સજીધજી હન બીસનેલ હતી. બધા ડોંગોરદેવ ઈસાજ માનત કા સાલેરદેવીનાં લગીંન માં હારીંજ હુઈલ. સાલેરદેવી માલાજ પસંદ કરીલ.

સાલેરદેવીનીં ટકાર્યાલા પસંદ કેં. પાલઘટ્યા તીં હેરી હન બળી મરના. ટકાર્યાલા નાંવ તીસાં સાંગુલા ટમંડના. ટકાર્યા હન પાલઘટ્યા મારામારી સુધી ઈગેત. બધા ડોંગોરનીં વચ્ચે પડીને મારામારી થાંભવી. સળોટાલા ખોટાં લાગનાં. અખા ડોગોર સાંગુલા મંડનાત કા ગડે જીં સળોટા સાંગીલ તીં જ ખરાં. તીં જ માનુલા પડીલ.

સળોટાની વિચારાં- ''આજ કાય માંની દશા હુઈની ? બિહનીશને માટે માલા નીચાં હેરુલા પડનાં ? ટકાર્યા કા પાલઘટયા હારીં માંના વેર હુઈલ જ. એકલા ખુશ કરીંન તે દુસરા નારાજ હુઈલ. રગીં ભરીલ. એને કરતાં માંને બિહનીશ હારીં માં જ લગીંન કરીંન !

સળોટાનીં ઈસાં સાંગાં તેં અખે ડોંગોરમાં હાહાકાર હુઈગે. સૌથી વધારે દુ:ખ સાલેરદેવીલા હુઈનાં. - 'દેવા દેવા, ઓ માના ભાઉસ આહા કા દુશ્મન ? ભાઉસ હુઈને બિહનીશ હારીં લગીંન કરુલા વિચારે હે તો ત ગડે કીસાક ભાઉસ ?' સળોટા ઉભા ઉભા ખુશ હુયેં કરે. સાલેરદેવી તેને સુંબુર ગી હન પોટામાં એક કચકચાવીને લાત મારી. સળોટા ઢોંગા હુઈગે. સળોટા પણ ખીજવાઈના. એક પોશીની ઈસી હિમત ? બારીક બિહનીશની ઈસી હિમત કા મોઠે ભાઉસલા ભરી સભામાં લાત મારી ? સળોટાની કટાર કાહડી. સાલેરદેવીનાં નાક, ગાલ, હન બુબુ કાપી ટાકાત. તેમાંસુન લોહીને જાગાવર દૂધ નીંઘનાં. દૂધ વહત વહત ડાંગ તરફ આનાં. તેની પૂર્ણા નદી હુઈની. જહે ગાલ પડના તહેં ગારખડી ગાંવ હુઈનાં. નાક પડનાં તહેં નાકવઝરા નાંવ પડનાં. બધે હાહાકાર હુઈગે. દેવલોક પણ વિચાર કરુલા મંડનાત. ડોંગોર પણ હાલ ચાલ વગર પડી રહનાત.

ભગવાન દેવ ગુરુનીં તરતજ જાહેર કેં કા ''આતાં દેવ સીવાઈ કોની તરી હીલચાલ નીં કરી શકુનાં. જે જહેં આહાત તે તહેં જ રહજા''. ડોંગોર તહેં જ રહનાત.

હજારો વરીષ માગુન માનુષ જનમના. ભગવાનનીં તેલા સાલેરદેવીની ગોટ સાંગી. દશરાવર સાલેરદેવી વર મેળા ભરુલા સાંગા.

- કોઠયાગઢ કોઠી જીસાજ દિસે હે.
- હાંડી ડોંગોર વર ખૂબ પાણી આહા.
- સાગી ડાંગમાં પોળલે. ડાંગની સાગ વખણાય જે હે. સટાણા બાજુ પોળશ પોળલ. તેવ સાગ નીં મીળત.
- સળોટા વાંકાજ આહા.
- પૂર્ણા નદી સાલેર વરહુન નીંઘી ડાંગમાંથી પસાર હુઈને નવસારી નજીક અરબી સમુદ્રલા મીળે હે.

o

તેરા શન (ઉત્સવ)

ધીરુભાઈ પટેલ

જેઠ વદ તેરસને દિસીં ડાંગ અન તેને આસપાસને આદિવાસી વિસ્તારમાં તેરા શનની ઉજવણી હુયૅ હૅ. યો શન માત્ર અઠલે આદિવાસી સમાજમાંજ વિશિષ્ટ પધ્ધતિના ઉજવાય જૅ હૅ. ઉત્સવના દરેક લોકસાહમાં વિશિષ્ટ સ્થાન રહૅ હૅ. તે જ પ્રમાણી આદિવાસી લોકસે જીવનમાં પન શન - ઉત્સવનાં મહત્વ આહા.

તેરાની ઉજવણી ખેતી હારીં જોડાયેલ આહા. જેઠ મહિનામાં પીરનીં હુયની કા લગેજ યો તહેવાર યે હે. અઠલે લોકસે રિવાજ પ્રમાણ ખેતીવાડી, ઢોર ઢાખર અન માનસાસી રક્ષા કરુની જવાબદારી દેવ સાહલા સોંપાય જૅ હૅ. તેરા શનની ઉજવણીના યો મુખ્ય ઉદ્દેશ આહા. જંગલના જીવ જનાવર, ભૂત-પ્રેત, ખેતીલા-ઢોર જનાવરલા કા બાળદીલા કાહીં નૂકશાન નીં કરત તેના બંધન આજને દિંસી હુયૅ હૅ. વાગદેવ, નાગદેવ, ગાંવદેવ અન હનુમાન ની પુજા આજને દિસીં દરેક ગાંવમાં હુયૅ હૅ.

આજને દિસીં સકાળને કદ્વજ ઊઠી ઘરના એક માનુસ તેરાં લેવલા રાનમાં જાતાં રહૅ હૅ. રાનમાંથૂન તેરાં સાગને પાનમાં બાંધી લઈ હન ઘરને લવીવર થવૅ હૅ. યીં તેરાં સીધાં જ ઘરમાં લી નીં જાવાય જૅ.

અખે ગાવનાં લોક ભગત અન પાટીલ કારભારી જીસાં અસામી ગાંવદેવી સીં ગોળા હુઈ હન પુજા કરતા હાંત. તહૅ કોંબડા, સાકું અન નારેળ દેવાસાહલા ચડાવજૅ હૅ. તેમાં કોંબડાં થી વાઘદેવલા, સાકું નાગદેવલા અન નારેળ ગાંવદેવી અન હનુમાનલા ચઢવ જૅહૅ.

ભગત તાંદુળને પુંજળે પાડી તહૅ કોંબડા મારૅ હૅ. તે કોંબડાલા રાંધી ચોખાના વિવિધ રાંધજ હ તીં ગોળા હુયેલ લોક વાટી ખાતા હા. દેવલા કોંબડાનાં કાળીજ અન નિવઝનાં બોનાં ચઢવાય જૅ હૅ. તહુન માગુન ઘર થી હન ઘરના દેવ હુયૅ હૅ. જાંવ સુધી ગાંવદેવીસીં પુજા નીં હુયૅ તાંવ સુધી ઘરના દેવ પન નીં હુયૅ. ઘર તેરા રાંધી તેને હારી કોંબડા પન ભૂજતા હાંત, દારૂ પન યે દિસી પિવાય જૅ હૅ. યે ઉત્સવના દુસરાં મહત્વ આહા તીં યીં કા આજને દિસ પાસુન અઠલે પ્રસિધ્ધ ઠાકર્યા નૃત્યની શરૂઆત હયૅહૅ. અન સાગના પાના પન તેરાની દિસ પાસુન જ તોડાયતાહાં. તેરાને પુઢે ખાસ લોક સાગનાં પાના તોડત નીહીં. તેરાને દિસી તેરા સાગને પાનમાં બાંધી લઈ હન સાગીનાં પાના તોડની શરૂઆત હયૅ હૅ.

આજ ને દિસીં લોક ખૂબ ખાઈ પી હન નાચતા - ખૂંદતાહાત અન આનંદ મેળવતા હાંત. દુહપારનાં કા એળચના ઠાકર્યા લાવી હન નાચતા હાત. વાયલે શન કરતાં યો બારીક શન આહા પન તરી યે શનની ઉજવણી લોક ચાંગલે રીતિ કરતા હાંત.

o

કનસરી

દેવાંગ વાઢુ

એક વખતની ગોટ આહા. એ પૃથ્વી વર પાપ ખૂબજ વધી ગીયેલ હતાં. ભગવાન દેવ, મહાદેવ, બ્રહ્મા વગેરેની મીળીને એ ધરતીવર જગબુડ કરુલા નક્કી કેં, મોઠા તુંબડાંનાં બી રોપી હન મહાદેવ તેનીં ચોકી કરં. તુંબડા મોઠા ઘર જુલા હુયના તાહાં તેલા કોરી કાહડી હન અંદર જાત જાતનાં બીવડાં ભરી અંદર માનસાંને બીવડાં માટે માહારનાં દોન પોશાં ભરાંત. હોળી પાંચમને દિસીં ખૂબ પાણીં વરસના હન જગબુડ હુઈનાં. આખી ધરતી બુડી ગી.

દેવલોકહીં સભા ભરી. નવી ધરતી થાપુલા નક્કી કેં. તુંબડા તરત તરત કેમ્બને ડોંગોર વર ગુતવાયના. કાછવ પાણીમાં બુડી હન માટી કાહડી લીયના હન ધુંધેરીની ધરતી થાપી.

ભીમાબળી હન જુગાનંદનીં ધરતી સારખી કી હન પાર્વતીનીં કેમ્બને ડોંગોર વરહુંન તુંબડા લી હન તો ફોડી અંદરનાં બીવડાં કાહડી ધરતીવર પીરી દીધાં. ભીમાબળીનીં ધરતી સારખી કી હન ઉંચા ભાગના ડોંગરાં બનાવાત. સપાટ જમીનનાં મેદાન બનાવાંત. ખાડાના દરે હન તળાવ બનાવાંત. ડોંગોરવર ડોંગરદેવ હન માવલી, ગાંમમાં ગામદેવ, સીમમાં સીમદેવ, વાઘદેવ હન નાગદેવની સ્થાપના કી. પીંપરુળાને ડોંગોરવર જુગાની ગાદી બનવી. ભીમા બળીની દરેલા હદ નક્કી કરીત હોપી. દરે સાંગં - ''માં માંની ગત કેવ કાંહડું ?'' ભીમાબળીનીં તેલા ભરતી હન ઓટ કરી હોપી.

પહેલા રાજા કર્તુકી·દેવ. તેની રાણી રાજમાતા. રાજમાતા ની પોશી કનસરી. કનસરીલા ખેળુલા શોખ. કાંકરામાં ખેળેં. ''કાંકોર કાંકોર તાંદુળ બન'' ઈસાં આખાં ત તેના તાંદુળ બનનાત. ''ધુળ ધુળ પીટ હુય'' ઈસાં આખાં ત તે ધૂળનાં પીટ હુઈનાં. કનસરી સંગી સુરુપલી હન જંગી મુશળવાહાર ખેળેંતી. તેલા દેવલોકાં લી પોળનાંત હન દ્વારકાલા દપાડી દીધેલ. બાર વરીષવર તેના પત્તા લાગના.

રાજમાતાની જોડવી સન્યાદેવડી. સન્યાદેવડી હન રાજમાતાનીં કનસરીના સ્વયંવર રાખા. બધા દેવ આનાત. કનસરીની જોડવી હિમાઈદેવકોઠારી હતી. દોધે જણે એક વખત પીલવાપેંઢાર ડોંગોરવર ગીયલ તાહાં તઠલે ગોવાળલા કનસરી ભાળીજી ગીયેલ. કનસરીની ગોવાળલા પણ સ્વયંવરમાં બોલવાં હન તેલાજ તેની વરમાળા પોવી. દેવ રગવાઈ ગેત. ગોવાળ લગીન પછી કનસરા નાંવથી જાણીતા હુઈના. એક વખત બરમદેવ હન નારણદેવનીં કનસરા વર હુમલા કે. નારણદેવ ખોડુક (ઝાડાનાં થુડ) હન બરમદેવ ખડે હુઈનેલ. કનસરા-ગોવાળ મરી ગે. કનસરી કાંડેં તી. તેના ચાંદલા ખરી ગે, બાગડે ફુટી ગેત. કનસરીનીં ધ્યાન ધરી હન દેખાં કા કનસરાલા નારણદેવ હન બરમદેવનીં મારેલ આહા. તી બાલ છોડી ટાકીને હાથમાં મુશળ લી હન ધાંવદની. દેવ પોળનાત. કનસરાલા લી હન કનસરી ખડેને કાપરમાં ગી. તઠેં કનસરાલા થવી હવા પાણી- જીવ જંતુ કાંહી પણ એલા નીં બગાડત ઈસાં બંધારણ કરી હન કનસરીની ઢેગુદેવ, મેગુદેવ, વારદેવ, અગાસીદેવ, જળદેવીલા બોલવાં. બધાલા સાંગાં કા દેવ લોકની માલા હેરાન કીયેલ આહા. તુંમી દુકાળ પાડા. પાણી ઘટી ગેં, ખાવલા ઘટી ગેં. વારા ખૂબ યે. તાપ ખૂબ પડેં. લોક જીગી પણ નીં શકત હન મરી પણ નીં શકત. કનસરી દ્વારકાલા જાઈને આઠ કોટ રચીને પડની.

લોકાલા ત્રાસ હુઈના. બધા લોક દેવાંલા ઝગડુલા મંડનાત. નારણદેવ કનસરીલા ગવસત ગવસત સિંગળદીપી ગે. તઠે હિમાઈદેવકોઠારીં નીં તેલા હાથ પાંચ ઘવુલા પાણી દીધાં. નારણદેવ બધાં જ પાણી પી ગે. ખાવલા કોદી દીધી ત તી ખાઈ ગે. મુશેમાં દોન તીન છીતાં હતાં ત તેં હેરી લોકનીં નારણદેવને મુશે ઉપટી ખાદેત.

નારણદેવલા લી હન હિમાઈ દેવ કોઠારી દ્વારકા ગી. નારણદેવ આડખેળે જીસા હુઈના. ભોટનાં જ પોટ, દોરી જીસા હાથ પાંચ. નાચત નાચત કનસરી ખાલ ગે. કનસરી હોંસી પડની.

કનસરી મહાદેંવને ઘરીં ગી. મહાદેવની કેદ કીયેલ બધે દેવાંની તેની બેડી તોડી ટાકી. મહાદેવને ઘરમાં તી પીલારૂપે પ્રગટ હુઈની. મહાદેવ વળખી નીં શકના. પણ કુનબીનીં વળખાં. કનસરીની પીલામાંસુન ડોકી બાહેર કાહડી દર્શન દીધાં.

મહાદેવ રથ લીયના. કનસરી સાંગે-''માંના વાહન નંદી આહા. માં નંદીવર જ બીસીન.'' કાજળકાળી રાતનાં કનસરી સોનારને સપનમાં આની. ''તું લાખના પાટ બનાવજો. વર ચાંદી સારી માંની મૂર્તિ બનજો. માં તુલા બરકત દીંન. માગુંન કુનબીને સપનમાં આની''. હાથમાં કાઠી રાખી મહેનત કરજો. માં તુલા બરકત દીંન.'' કનસરી અદ્રશ્ય હુઈગી.

તે દિસ હુન કુનબે કનસરીની પૂજા કરતાં હાંત.

O

ભારતના બંધારણમાં ભાષા માટે એક અલગ પરિશિષ્ટ રચેલ આહા- આઠમા પરિશિષ્ટ. તેમાં ભારતની મુખ્ય ભાષાના સમાવેશ કીયેલ આહા. તેમાંસુન હિન્દી હન અંગ્રેજી યે દોન ભાષાલા રાષ્ટ્રભાષા માનવામાં યે હે. દિલ્હી ખાતે તા. ૧૯મી નવેમ્બર ૯૮ ના રોજ ભારતના વડાપ્રધાન માનનિય અટલ બિહારી બાજપેયીનીં જાહેર કેંહેં કા પરિશિષ્ટમાં સમાવાયનેલ દુસરે ભાષાલા પણ આતાં રાષ્ટ્રભાષાના દરજ્જા દેવામાં ઈલ.
ભારતમાં આજું પણ કેટલીય ભાષા આહાત. તેહલા આઠમા પરિશિષ્ટમાં સમાવવાની જરુર આહા. આપણે આશા રાખું કા નજીકને ભવિષ્યમાં એ ભાષાલા પણ આઠમા પરિશિષ્ટમાં સમાવેશ કરવામાં યેતી. જો ભીલી ભાષાલા સાહિત્ય અકાદમી પારિતોષિક જડેંવાં, હન કુંકણા-ડાંગીલા 'કથા' પારિતોષિક જડેંવાં તો પછી તેહલા આઠમા પરિશિષ્ટમાં સમાવેશ કરુલા કેટલી વાર ? પ્રિય વાચક, 'ઢોલ' માં લખતા હુયા. કદાચ આપણી ભાષાલા પણ યોગ્ય તે સન્માન ટૂંકમાં જ જડીલ. માતૃભાષા સૌથી વહાલી.

'વિમુક્ત જનજાતિ' કાય આહા ?

ગણેશ દેવી

આપલે દેશમાં અલગ અલગ પ્રકારના આદિવાસી લોક રહતા હાત. ખેતીનાં કામ કરતા આદિવાસી, ઘેટાંબકરાં ચારી જીવન જીવતા આદિવાસી. તદ્દ્ન અવિકસીત આદિવાસી હન શાહરામાં જાઈને જાતજાતના કામ કરી જીવન જીવતા આદિવાસી. એકજ સ્થળે રહેવાવાળા આદિવાસી હન ઠેકઠેકાણે ભટકી હન જીવવાવાળા આદિવાસી. યે બધાલા 'આદિવાસી' ના એક જ નાંવથી વળખવામાં યે હે. સરકારી કચેરીમાં દસ્તાવેજ માં યે બધાલા શેડ્યુલ્ડ ટ્રાઈબ્સ- અથવા અનુસુચિત જન જાતિના નાંવથી ઓળખવામાં યેહે. તે સિવાય સરકારી દફતરમાં વિમુક્ત જનજાતિ (Denotified Tribes) ઈસા એક શબ્દના ઉપયોગ કરવામાં યેહે. તેમાંસુન કેટલાક આદિવાસી (Tribes) આહાત ત કેટલાક અનુસૂચિત જાતિ (S.C.) આહાત, કેટલાક વળી અન્ય પછાત વર્ગના નામે (OBC) ઓળખવામાં યેતા હાત. યે વિમુક્ત જનજાતિ એટલે કાય ઈસા સવાલ હુયૅ હૅ.

એની પાછળના થોડાક ઈતિહાસ આહા. આશરે બસો વરીષ પહેલાં આપણે દેશમાં અંગ્રેજોનાં રાજ આનાં. તાહાં અલગ અલગ વિસ્તારમાં બારીક-મોઠલે રાજા રાજ કરૅતાત. તેહનાં અંગ્રેજો હારીં લડાઈ-ઝગડા ચાલૅતા. જાહાં જાહાં હન જઠૅ જઠૅ રાજા હારી જાત તાહાં તેહને સૈનિકની દશા ખરાબ યે. તે નોકરી છોડી જીવ બચાવુલા જંગલમાં પોળી જાત. જંગલમાં સંગઠન બનાવી અંગ્રેજ લોકવર હુમલા કરત. અંગ્રેજોના ખજાના લુટી લેત, તેહલા ત્રાસ દેત. અંગ્રેજોને મતે યે લોક ગુનેગાર હતાત. ધીરે ધીરે અંગ્રેજો કોઈ પણ રખડતી જાતી પ્રત્યેય શંકાની નજરે હેરુલા મંડનાત. ભારતમાં પહેલેથી જ રખડતી જાતી સુખેથી રહૅતી. તેમાં લમાણ, કૈકાડી, યેરુકુલા, પારધી, સાંસી, કંજારભાટ, ઈસી કેટલીય જાતી હતેત. અંગ્રેજોહીં વહીવટના ધાક બીસાડુલા યે બધી જ જાતીલા ગુનેગાર જાતી માની લીધી હન ઈ.સ. ૧૮૭૧માં 'ગુનેગાર જાતિના કાયદા' બનના. યે કાયદા મુજબ દરેક રખડતી ગુનેગાર જાતિ લા ઘર, જમીન જીસી સ્થાવર મિલકત ધરાવુલા-મેળવુલા બંદી ફરમાવવામાં આની. યે કારણે દેખીતી રીતેજ યે આખી પ્રજાની જમીન ઝુંટવાઈજી ગી. યે નવા કાયદાથી કેટલીય જાતિવર ગુનેગારની કાળી ટીલી લાગી ગી. તેહલા 'સુધારુલા' (? !) કેટલીક જાગાવર ખુલ્લી જેલ જીસી વસાહત બનાવવામાં આની. સોલાપુર, તંજાવર, હુબળી વસાહતના અવશેષ આજું પણ આહાત. ગુનેગાર જાહેર કીયેલ જાતીને લોકાલા ધરી ધરી યે જાગાવર લી હન વસાવવામાં આનલૅ. તઠૅ તેહાપાખ મહેનત મજુરીનાં કામ કરાવવામાં યેહેતાં. સમય જાતાં લોક પણ તેહલા ગુનેગાર જ માનુલા લાગનાત. તેહની ગુનાખોરીની ગોઠી બધે પ્રચાર હુયત ગેત. યે બધે યાતનાથી કંટાળીને એમાંથી ઘણાનીં ખરેખર ગુનેગારી શરૂ કી.

સ્વતંત્રતા જડની તેના થોડાક વરીષ પહેલાં આપણે દેશમાં મર્યાદિત અધિકાર ધરાવતી સરકાર રચવામાં આનેલ હતી. મુંબઈ ઈલાકાની સરકારનીં ઈ.સ.૧૯૩૯માં એક સમિતિ રચી હન સમિતિલા 'ગુનેગાર જાતિ' ની સ્થિતિ સુધારલા માટેનાં સુચન લેવામાં આનાંત. ઈ.સ. ૧૯૪૯માં અંત્રોળીકર સમિતિ નિમવામાં આની. તાંવ સુધી મુંબઈ સરકારનીં યે કહેવાતી ગુનેગાર જાતિને લોકાલા 'મુક્ત' કરી દીધલૅ. હન તેહના વિમુક્ત જનજાતિ' તરીકે વળખાયુલા લાગનાત. યેજ યાદીમાં દુસરી ભટકતી રખડતી જાતીનાં નાંવાં ઉમેરીને 'વિચરતી હન વિમુક્ત જનજાતિ' (Denotified and Nomadic Tribes) ઈસી સંજ્ઞા નાં નિર્માણ કરવામાં આનાં.

ગાંવ ઠાન બાહેર રહી રખડતાં જીવન જીવીને પોતાનાં અસ્થિત્વ ટકાવી રાખનાર, હદ બાહેરના ત્રાસ સહન કરી ચુકનેલ, હન આપણે જ સમાજ ને દુસરે લોકાંહીં નફરત સહન કરીને જીગી રહનેલ યે વિચરતી હન વિમુક્ત જન જાતિ નાનાંવથી ઓળખાતી પ્રજાલા આપણે પ્રેમ, સહાનુભૂતિ હન સહાયની તાતી જરુર આહા.

O

વન, વનસી હન આપણેં

ડાહ્યાભાઈ વાઢુ

વનસી વિદ્યા વિશેના ગયા અંકના લેખ બધાલા ગમના. અનેક વડીલજનોની એ પ્રકારની માહિતી દરેક અંકમાં ચેવાં જ જોઈજ ઈસી ભલામણ કીયેલ હતી. એ પ્રકારનાં સાહિત્યનાં પ્રકાશન પણ કરવાં જોઈજ ઈસી પણ ભલામણ કીયેલ હતી.

એક આખા દિસ ભગતાં હારીં રહુલા જડનેલ. પ્રસંગ હતા ભગત સહકારી મંડળીના સંમેલનના. હન સ્થળ હતાં ડુંગરડા-વઘઈ. ભગતાં હારીં વાંસદા રાષ્ટ્રીય બાગ ને સુરક્ષિત જંગલમાં વનસી હેરુલા પણ ગીયલ̄. 'વનસી' કાહડુલાની રીતભાત વિશે પણ ચર્ચા હુઈનેલ. વનસી કાહાડતાં પહેલાં આગલે દિસે તેલા પ્રણામ કરી હન પૂજા કરી તેલા નિમંત્રણ હોપી ને દુસરે દિસ વનસી કાહાડવામાં ચેહે. વનસી કાહાડતી વખતે દમ પણ નીં ભરુલા, તેવર આપલી શાહી નીં પડું દેવલા, હન ભીંમને પણ નીં પીલકવુલા. વનસી પ્રત્યેચની શ્રદ્ધા જોઈજ. વનસી શુદ્ધ જાગાવરનીં જ રહવાં જોઈજ. આસો હન કારતક મહિનામાં વનસી લીયુલાના સમય બેસ રહ̄ હ̄.

આમના પ્રયત્ન ઈસા આહા કા વનસીના ગુણધર્મ વિશે લોકાલાં જાગૃત કરુલા. જે વનસીના લોક ગુણધર્મ જાણતા હુઈતી તેલા બચાવુલા પ્રયત્ન કરતીલ. વનસી હોપુલાની ભગતની પોતાની પદ્ધતિ હન હથોટી રહ̄ હ̄. કોઈ વનસીના ગુણ ધર્મ લોક બધાં જાણી જાતી ત આમાલા કુન હેરીલ ? ઈસી એક ભાવના ભગત લોક ધરાવતા હાત. પણ આંમના પ્રયાસ ગુણધર્મ જાણવા હન તેના ઉપયોગ વિશે લોકલા જણાવુલા પુરતા આહા.

વનસી વિદ્યા પણ દુસરે વિદ્યા જીસીજ આહા. વિદ્યા માટે સંસ્કૃત ભાષામાં એક સલોખા આહા-

ન ચોરહાર્યં ન રાજહાર્યં ન ભ્રાતૃભાજ્યં ન ચ ભારકારી ।
વ્યયે કૃતે વર્ધત્યેવ નિત્યં વિદ્યાધનં સર્વધનપ્રધાનમ્ ॥

ગુજરાતી ભાષામાં પણ આહા કા -

'વિદ્યા વાપરતાં વધે, વધે ધન બુદ્ધિને તેજ'.

સાંગુલા મતલબ યો આહા કા- વિદ્યા-વનસીના ગુણધર્મ વિશે લોકોલા જણાવવાં જોઈજ. વનસી તૈયાર કરુલાની પદ્ધતિ બેશક તુંમી ગુપ્ત રાખજા તીં જરુરી પણ આહા.

★ **શતાવરી** (ગુજરાતી - શતાવરી / મરાઠી-શતાવરી, દિવસ માવલી) :
શતાવરીના બારીક છોડ રહ̄ હ̄. તેનાં પાનાં શરૂને જીસાં, પણ તે કરતાં પણ બારીકલં રહતાં હાંત. તેવર કાંટા રહતા હાત. શતાવરીમાંથી ખારટ વાસ યે હે. શતાવરીના મૂળાં કામ યેતાં હાંત. મૂળાં બારીકલં હન ઝુમખામાં રહતાં હાંત. શતાવરી વરલાં ફળ બોરને જીસાંજ રહતાં હાંત. પીકતી વખતે તેં રાતડલં હુઈ જાતાં હાંત.

- દૂધ વધારુલા માટે શતાવરીમાં મૂળ દૂધમાં કુટી હન પાજવાથી બાયકાલા, ગાય દોબોડનાં દૂધ વઘ̄ હ̄.
- શતાવરીનાં મૂળાં ઉકાળી, તે ઉકાળામાં મધ ટાકી પીવાથી પોટના દુ:ખાવા હન પિત્તમાં ફાયદા હુય̄ હ̄.
- શતાવરીનાં મૂળાના રસ કાહડી ગાયને દૂધમાં ભેળવીને પીવાથી પથરી હન કુતરાં ચાવનેલ હવાં ત તેમાં ફાયદા હુય̄ હ̄.

- શતાવરીનાં મૂળાં હન જીરાં કુટી હન એકાદ ચમચી પીવાથી ગોદડેં જરાં માં ફાયદા હુયેં હેં.

★ ચિત્રોક (ગુજરાતી-ચિત્રક,ચિત્રો/મરાઠી-ચિત્રક) :

ચિત્રોક ઝેરી વનસી આહા. પોટાળી બાયકોને કદી પણ ચિત્રોકની વનસી નીં વાપરુલા કારણ ચિત્રોકની ગર્ભાશય વર ખૂબ જ અસર હુયેં હેં હન ગર્ભભાત હુયુલા ભય રહેં હેં, ચિત્રોકની ધવળી હન રાતડી ઈસી દોન જાત ચેતે હેત. પીળાં ફૂલવાળી ચિત્રોક પણ રહેં હેં, પણ આતાં કઠેં તરી જડુલા મૂશ્કેલ આહા. ચિત્રકનાં મૂળાં હન છાલ કુટી હન ચામડીવર ચોપડવામાં યે તે તઠેં ચામડીલા ઝઝલી યેહે. કદીક ફોલ્લાં પણ ઉઠતાં હાંત. ઈસા તેજ ગુણ તેમાં આહા. જે ગુમડાંમાં રસી હવી હન જે ગુમડામાં પુ હુયેં તીસાં ગુમડાં પીકવુલા હન ફોડુલા માટે ચિત્રક ની છાલ કુટી હન બાંધવાના કામમાં લેવામાં યે હે. ચિત્રકનાં મૂળાં હન છાલમાં ચોખાનાં પીટ કાલવી તેના પાટા સોજા હન સંધિવા માં ઉપયોગ કરવામાં યે હે. કોઢ હવા તઠેં ચિત્રોકનાં મૂળ પાણીમાં કુટી મીટ હારીં ભેળવી તઠ ફોલ્લાં ઉઠ તાંવ લગી બાંધવાથી ફાયદા હુયેં હેં. સંધિવા વર પણ ઈસા જ પાટા બાંધવાથી ફાયદા હુયેં હેં.

ચિત્રકની વનસી લેવાથી ખૂબ જ ઘામ નીંઘેં હેં. વધારે પ્રમાણમાં ચિત્રક લેવાથી શરીરમાં ગરમી હુયેં હેં, હન ઘેન ચહડેં હેં. જાંબાયે યેતે હેત હન ઝાડા ઉલ્ટી પણ હુઈ જાહા. પેશાબ બંધ હુઈ જાહા કાંતેં પેશાબ કરુલા મૂશ્કેલી પડેં હેં. ગુપ્ત વિદ્યામાં પણ ચિત્રક વાપરવામાં યેહે. કાળા ચિત્રકને દૂધમાં ચોખા રાંધીને ખાવાથી છ મહિના સુધી કાંહી પણ ખાવલા જરુર નીં પડેં. ઋષિ મુની ઈસી રીતે જ રહેં તેં હન તેહલા ખાવલા પેવલાની ચિંતા નીં રહેંતી. ચિત્રોક સુજામાં, કોઢ, ઉધરસ, કરમ હન પોટને દૂ:ખાવામાં ઉપયોગી આહા.

- ચિત્રોકનાં મૂળાંની છાલ કુટી હન ઘી માં કાલવી દાદરવર ચોપડવાથી ફાયદા હુયેં હેં.
- ચિત્રોકનાં મૂળાં પાણીમાં ઘસીને સુજા વર લેપ કરવાથી સુજા ઉતરેં હેં. રસીવાળાં હન પુ નીંઘેં તીસાં ગુમડાં ફૂટી હન બેસ હુયતાં હાંત.
- ચિત્રોકનાં મૂળાં કુટી તેના બારીક ભુકા બનવીને ગુળમાં કાલવીને વાંચલે ગોળે બનવુલા. જેલા નીજ નીં લાગવી તો ઈસે એક એક ગોળે ખા તે ફાયદા હુયેં હેં.
- નવે લોટકામાં (ઘડામાં) અંદર હુન ચિત્રોકના મૂળના ભુકા કાલવી તેના લેપ કરુલા હન તે લોટકામાં દહીં કરવુલા થવુલા. તીં દહીં સકાળને ખાઈ જાવલા. હરસ-મસા હુઈનેલ હવા તેલા એ પ્રકારનાં દહીં થી ખૂબજ ફાયદારૂપ આહા.
- ઉંદીર ચાવનેલ હવા હન ઝેર ચહડનેલ હવાં તે ચિત્રોકનાં મૂળના ભુકા તેલમાં તળી તે તેલ વાહાર પાંચેને તળીયાલા હન નીડાળાલા માલીશ કરવાથી ફાયદા હુયેં હેં.
- સુવાવડી બાયકાલા જરાં યેહેવાં તેમાં ચિત્રોક ખૂબ જ ફાયદા રૂપ રહેં હેં. ચિત્રોકની ગર્ભાશયવર ખૂબજ અસર હુયેં હેં. ગર્ભાશયનાં ખરાબ લોહી વગેરે બાહેર કાઢી ટાકુલાના એમાં ગુણ આહા.

★ ચીડી :

ઓ જંગલના છેક બારીકલા છોડ આહા. તો એકથી દોન ઈહીંત જુલા મોઠા રહેં હેં. તેની એક ડાંખળી રહેં હેં. કદીક દોન રહતે હેત. તેનાં પાનાં હન મૂળાં વનસી તરીકે કામ યેતાં હાંત.

- કાળી ચીડીના પાનાં કુટીને પીવાથી બાયકાને માસિકને લગતી કોઈ પણ તકલીફમાં ફાયદા હુયેં હેં. જેલા કોઈ કારણસર ગર્ભ ની રહવા તીસે બાયકલા પણ થી દવા અકસીરરૂપ રહેં હેં. ઈસે બાયકાને ઈછટ વસ્તુ નીં ખાવલા કોપરાં પણ નીં ખાવલા પરેજી પાળુલા જરુરી આહા.

- ચીડીનાં મૂળાં નવે ચીંધુકની પેટી બનાવીને બાયકાને હાથાલા બાંધુલા અથવા તે ગળામાં પોવુલા હોપુલા. વર દીધેલ દેઘી વનસી હારીં જ કરુલા.

★ **વરસ :**

વરસના ઝાડ જાણીતા આહા.

- વરસના છોડના એક ઈહિત ભાગ વાળવી હન બરોબર કુટી તેને નવ ગોળે બનવુલા. નવ ગોળે બનવી રોજ એક એક ગોળી પીવાથી મીઠી પેશાબમાં ફાયદા હુયેં હૅ. તીખટ વસ્તુ નીં ખાવલા કા મશાલા ની પરેજી પાળુલા જરુરી આહા.

★ **ધાયતી** (ગુજરાતી-ધાવડી / મરાઠી-ધાયટી) :

- પોશાહને દાંત નીંઘુલા રહતા હાત તાહાં હિક્કે ફનકા કરતે હેત હન પોશાં તે ફનકાના કારણે જી વસ્તુ હાથમાં આનીવી તી મોહામાં ટાકી હન ચાવતાં હાંત. ગંદી વસ્તુ મોહામાં જાવાથી પછી પોશાહલા હગાડેં હુયેં હૅ. ઈસી ફનકા મીટાડુલા માટે ધાયતીનાં ફૂલાં વાળવી કુટી હન તેનાં ભુકા બનવી તો ભુકા હિક્કે વર એકજ વખત ઘસવાથી કોઈ પણ તકલીફ વગર દાંત નીંઘતા હાત.

- બાયકાલા સફેદ માસિક જાહાવાં (શ્વેતપ્રદર) તેલા ધાયતી નાં ફૂલાં ઉકાળીને તીન દિસ સુધી પાજવાથી ફાયદા હુયેં હૅ. ધાયતીનાં પાનાંના રસ ખાંડ માં કા મધમાં પીવાથી ઈસા જ ફાયદા હુયેં હૅ.

- જેલા ખવદાં કા ભુજલાયનેલ હવા તેલા કદીક ઈટાળ પડે હૅ. ઈટાળ પડનાહા કા નીહીં તીં ખાતરી કરુલા માટે બોરીની હન ધાયતીની કાડકી લી હન તી પેટવી રોગી વરહુન પાંચ વખત ઉતારી હન થાળીમાં પાણી થવી તેમાં વલવુલા. જો પાણી લાલ હુઈ જાલ તે ઈટાળ આહા ઈસાં માનુલા.

★ **ચવ** (જંગલી કેળ) :

- ગોદડ જરામાં ચવનાં બી કુટી હન પાજુલા.

- કુતરાં ચાવનેલ હવાં ત ચવનાં બી કુટી હન પાજુલા હન ઘા વર ચોપડુલા.

- ચવનાં બી પાજવાથી શરીરમાં ઠંડક રહે હૅ. જે વખતે ઓરી- અછબડા - ઉભરાયહ તીં હુયનેલ હવાં તે પોશાહલા ચવનાં બી પાજવાથી તીસે પોશાહલા નીં ઉભરાય-ચેપ નીં લાગેં.

★ **અડુળસા** (ગુજરાતી-અરડૂસી / મરાઠી-અડુળસા) :

અડુળસાલા વાસા કંરી પણ વળખવામાં યેહે. "અઠે આહા વાસા, તે અબદા કરતાહાસ કાસા". ઈસી એક કહેતી આહા. અડુળસા એકદમ ઉપયોગી છોડ આહ્યુ. અડુળસા, તુલસી જીસા છોડ તેં દરેક ઘરને સુંબુર રહવાં જ જોઈજ. ભગવાનની ઉલી બધી વનસી બનવેલ આહા પણ આપણેજ તેની દરકાર નીં કરજોન.

અડુળસાની ધવળી હન કાળી ઈસી દોન જાત યેહે. અડુળસા અતિ ઉપયોગી વનસી આહા. રક્તપિત્ત, ક્ષય, ઢાંસ (ખાંસી), દમ, કમળા, ઝેર વગેરેમાં કામ યે હે.

- અડુળસાના પાનાં હન ફૂલાના રસ મધમાં પીવાથી દમ, ઉધરસમાં ફાયદા હુયેં હૅ.
- રક્તપિત્ત, કમળામાં પણ પાનાના રસથી ફાયદા હુયેં હૅ.
- અડુળસાનાં મૂળાં ઉકાળીને બેંબીવર હન ગુપ્તભાગવર લગાવવાથી પ્રસુતી સુખરૂપ હુયેં હૅ.
- જેલા સફેદ માસિક જાહાવાં (શ્વેતપ્રદર) તી બાયકો જ અડુળસાના મૂળાના રસ મધમાં મેળવી પે તે તી તકલીફ મટે હૅ.
- અડુળસાનાં પાનાં વરાળમાં બાફ કરી તેના રસ કાહડુલા. તે રસમાં સાકર ટાકી મધને જીસાં જાડા બનાવુલા. તેમાં બહેડાં હન હળદનાં ચૂર્ણ ઉમેરીને ગોળે બનવુલા. તે ગોળે ખાવાથી દમ, ટી.બી. હન ઢાંસ મટે હૅ.

★ **ઉપરસાલ** (ગુજરાતી- ઉપરસાલ / મરાઠી-ઉપલસરી, કાવરી) :

- ઉપરસાલનાં મૂળાં ગરમપાણીમાં ઉકાળીને પીવાથી ઘામ ખૂબ જ નીંઘે હે. ભુખ લાગે હે.
- ઉપરસાલનાં મૂળાં કુટી હન મધમાં ચાટવાથી સંધિવા મટે હે.
- ઉપરસાલનાં મૂળાના ઉકાળા બનાવી ચા ને જીસાં પીવાથી કોઈ પણ રોગ નીં હુયે. હુયનેલ હવા તરી તો દુર હુયે હે.
- પોટાનાં દૂ:ખાવામાં મૂળાં પીવાથી ફાયદા હુયે હે.
- માથાના દૂ:ખાવામાં મૂળાં ઘસીને લેપ કરુલા.
- ઉપરસાલનાં મૂળાં કુટી હન ગુમડાવર ચોપડવાથી ફાયદા હુયે હે.

★ **તાન** (વાસનવેલ) :

તાનના એલ વડીવર હન ઝાડાવર રહતા હાત. તાન, ગરવળ જીસા વેલ ખૂબજ ઉપયોગી આહાત. તેના વિશે જાણકારી રાખુલા જરુરી આહા. તાન લા શામુવાઘ, વાસનવેલ, કા તાનવેલ પણ સાંગાય જે હે.

- ડોળા યેતા હાત તાહાં તાનને પાનાના રસ કાહડી તો વાળવી તેના ડોળાવર લેપ કરવાથી ફાયદા હુયે હે.
- વાંચલે પોશાહલા હગાડેં હુયનેલ હવાં તે એક ઈહિત તાનના એલ લી હન તેની બાગડી બનવી હાથામાં પોવી દેવલા.
- તાળવાં પડે હે તેમાં તાનનાં પાનાં કુટી હન તાળવાવર થવવાથી ફાયદા હુયે હે.
- ગડ્ડી હુયનેલ હવી (એસીડીટી) તે અડધાકોપ પાણી માં તાનનાં પાનાં કુટી હન તીં પી જાવલા.
- કમળા હુઈનેલ હવા તે તાનના એલ કુટી હન પાજુલા.
- સાંધા દૂ:ખતા વાત ત તાનનાં મૂળાં પાણીમાં ઉકાળીને પેવલા.

★ **ડુક્કર કંદ** (ગુજરાતી-ડુક્કર કંદ / મરાઠી-ભિંબોલી કંદ) :

ઓ ખૂબ જ ઉપયોગી કંદ આહા પણ તેની બુહુ ઓછે લોકાલા તેની ખબર રહે હે. એના વિશે જાણકારીના અભાવે તેલા બચાવુલાની કોઈની પ્રયત્ન નીં કીયેલ મીળે. જહે ભેજ બેસ રહવા તહે ઓ કંદ હુયે હે. પાનાં ભૂંઈમાં દાટાયનેલ જીસાં રહતાં હાંત. કાંદ એકાદ ઈહિત ભૂંઈમાં રહતા હાત. ડુક્કર કંદ તીખટ હન કુડુ લાગે હે. કોઢ વગેરેમાં ડુક્કર કંદ ઉપયોગી આહા. પાન લાગનેલ હવાં તેમાં પણ ડુક્કરકંદ કામ યે હે. જેલા ઝેર ચહડનેલ હવાં તો જ પી શકે હે. કારણ કા કાંદના સ્વાદ એકદમ તીખટ હોવાથી ગળામાં ખૂબજ ફનકા હુયે હે.

- જરાં નીં ઉતરવાં તે ડુક્કર કંદનાં મૂળાં સુતમાં બાંધીને હાથામાં બાંધવાથી ફાયદા હુયે હે.
- કાનના દૂ:ખાવામાં તથા હરસ મસામાં ફાયદા હુયે હે.

★ **તુળશી :**

- કાળી તુલસીનાં પાંનાના રસ ડોળામાં ટાકવાથી રાત આંધળાં (રતાંધળાં) મટે હે.
- લાગનેલ ભાગવર તુલસીનાં પાનાં ચોપડુલા.
- સુજા વર તુલસીને રસમાં ઘી હન મરી ટાકી પાજુલા.
- તુલસીનાં પાનાં દાદર વર ઘસુલા.
- તુલસીનાં બી કુટી હન પીવાથી પેશાબની તકલીફ હવી ત બેસ હુયે હે.

★ **પેવટા** (વા લાકડી) :

વા માટે પેવટા જીસી અકસીર દવા દુસરી નીં મીળે. એની ક્રિયાપદ્ધતિ ભગતો ગુપ્ત રાખતા હાત. ઘર આંગણામાં ઉગાડી શકાય તીસી ઈ વનસી ના કાંદ કુટીહન સાંધા દૂ:ખવા તહે લેપ કરુલાને કામમાં યે હે.

★ **અર્જુન સાદડ** (મરાઠી -પાંઢરા આઈન / ગુજરાતી -ધોળો સાજડ) :

સાદડાને દોન જાત ચેતે હેત. સાદા સાદડ હન અર્જુન સાદડ. સાદા સાદડની છાલ કાળી રહે હે. હન અર્જુન સાદડની સાલ ધવળી રહે હે. સાદડ બધેજ હુયતા હાત. તેમાં કઠ કઠ અર્જુન સાદડ રહતા હાત. હૃદય રોગની બીમારી માં અર્જુન સાદડ ખૂબજ ઉપયોગી આહા. અર્જુન સાદડની છાલ વનસીને કામમાં ચેહે. છાલ વરહુન ધવળી પણ અંદર હુન ઝાંખી લાલાશ પડતી રહે હે.

અર્જુન સાદડ મોચ હન હાડુક મુડનેલ હવાં તેમાં, કફ, હૃદય રોગ, પાંડુરોગ, રક્તદોષ, દમ જીસે રોગમાં ખૂબ જ ઉપયોગી આહા.

- અર્જુન સાદડાની છાલ પાણીમાં બરોબર ઉકાળી અડધાં પાણી બાળી ટાકી તે પાણી વાહાર ઘા કા ગુમડાં ધવવાથી તીં જલ્દી ફીટી જાહા. અંદર કીડા નીં પડત. છાલના ભુકા કરી ઘા માં ભરવાથી ભૂજલાયનેલ હવાં તેમાં હન લાગનેલ હવા તીસા ઘા મટી જાતા હાત.

- અર્જુન સાદડાની છાલ દૂધમાં કુટી હન પાજવાથી મોચ આનેલ હવી તં બેસ હુયે હે. તે જાગાવર છાલ કુટી હન બાંધુલા. છાલવર ઘીં ચોપડી પાટા બાંધવાથી પણ ફાયદા હુયે હે.

- અર્જુન સાદડાની છાલ બરોબર ઉકાળી તેમાં દૂધ ટાકી પાણીના ભાગ બળી જા તાંવ લગી ઉકાળુલા. તેમાં સાકર ટાકી તીં થોડાં થોડાં પેવલા. એનાથી ગઠ્ઠી હુઈનેલ હવી ત ફાયદા હુયે હે.

- અર્જુન સાદડાની છાલ કુટી હન તેમાં ઘઉનાં પીટ સરખા ભાગે લી હન દૂધમાં બાફી તેમાં ગાયનાં ઘી ઉભરી તો શીરા મધ કાં ત સાકર હારીં ખાવાથી હૃદય રોગમાં બેસ ફાયદા હુયે હે.

- અર્જુન સાદડાની છાલ ના ભુકા, ઘી, દૂધ, મધ કા ગુળના પાણીમાં લેવાથી હૃદયરોગ, રક્તપિત્ત, હન પિત્તરોગમાં ફાયદા હુયે હે.

- અર્જુન સાદડાની છાલનાં ભુકા, તેનાથી ચાર ઘણાં ઘી, ને ઘી થી ચાર ઘણા સાદડાના પાનાના રસ કાહડી તીં ધીમા તાપે તપવુલા. ઘી બાકી રહ તુલા ઉકાળી લેપ બનાવુલા. તો લેપ ડોકીના દૂ:ખાવામાં ઉત્તમ ફાયદાકારક આહા.

- અર્જુન સાદડાની છાલ ઉકાળીને પાજવાથી પોટના દૂ:ખાવા હન પેશાબ બંધ હુઈનેલ હવા તેમાં ફાયદા હુયે હે.

સંશોધન મુજબ અર્જુન સાદડ ની છાલની રખાડીમાં ૪૩% ચુનાના ક્ષાર આહા. એ ક્ષારમાં ૩૪% શુધ્ધ ચુના હન ૧૬% ટેનિન રહે હે.

કાનના દૂ:ખાવા વર કામ ચે તીસી વનસી :

- મરેલ ઇંચુ તેલમાં કઢવી તીં તેલ કાનમાં ઉભરવાથી કાનના દૂ:ખાવા માં ફાયદા હુયે હે.

- કાળી તુલસીના રસ કાનમાં ઉભરવાથી ફાયદા હુયે હે.

- રૂઈનાં પીકેલ પાનાવર ઘીં ચોપડી તીં પાન ગરમ કરીને તેના રસ કાહડી કાનમાં ટાકવાથી કાનના દૂ:ખાવામાં ફાયદા હુયે હે.

- વડ, આંબા, જાંબુન હન મોહોવનાં કવળાં પાનાં ના રસ કાહડી તેમાં તીળનાં તેલ મેળવી બરોબર ગાળી કાનમાં ટાકવાથી ફાયદા હુયે હે.

- કાનમાં જીવડાં ગીયલ હવાં ત તરુઠાના પાનાના રસ ટાકવાથી જીવડાં તરત જ નીંઘી જાહા - હન કાન દૂ:ખતા મટી જાહા.

- ભૂંઈરીંગણી ઈંગોળવર ટાકવાથી જો ધુમાડા નીંઘ હ તો કાનમાં લેવાથી કાનને દૂખાવામાં ફાયદા હુયે હે.

ગહ્રી હુઈનેલ હવી ત કામ યે તીસી વનસી :

- લીમડાનાં પાન ઉકાળી પેવલા.
- આવળાં ઉકાળી પેવલા.
- આંવળાં માં સાકર ભેળવી વર ઘી ટાકી ખાવલા.
- ચોર આંબલાનાં સરબત માં જીરાં કુટી ટાકી પેવલા.

એક શુભેચ્છક તરફથી મીળનેલ યાદી

ઘરગથ્થુ સારવાર

જરાંમાં - કાળાં મરી તીનથી ચેર તુલસીનાં ૧૫ થી ૨૦ પાનામાં સાકર હારીં કુટી હન દિવસનાં તીન વખત લેવલા.

ડોકી દૂ:ખેં - મરી સાત દાણા, સાકરમાં કુટી હન ઘી માં મેળવી સકાળને ચાટી જાવલા. મરીના લેપ પણ કરુલા.

પોટ દૂ:ખેં - અજમા વાટી હન ફાકી મારુલા.
સુંઠ હન ગુળ એક ચમચી એક વખત લેવલા.
એક ચપટી જુલા હીંગ ઘીમાં મેળવી ચાટુલા.

હગાડેં(મરડા)-એક કપ છાશમાં સુંઠ એક ચમચી હન જરાક મીટ મેળવી ગરમ ગરમ પેવલા.

કમળા- ત્રિફળા રોજ ગરમ પાણી હારીં એક એક ચમચી લેવલા.
અડુળસાના પાનાના રસ મધ હારીં દિવસનાં દોનથી તીન વખત. (ઘઉંની વસ્તુની પરેજી)

પેશાબની તકલીફ - આંમળાં હન હળદ સરખે ભાગે દિવસમાં દોન વખત લેવલા.
અજમા વાટી હન ગોળમાં મેળવી ગોળી બનાવી સકાળ અળચને લેવલા.

શરદી - આદાના રસ દિવસનાં ૨ થી ૩ વખત હોપુલા.
મરીના ભુકા ગોળમાં કાલવી ગોળી બનાવી સકાળ અળચને હોપુલા. (ઉપવાસ કરુલા -હલકા ખોરાક લેવલા)

o

છુટાછેડા-એક મોઠી સમસ્યા

અભિમાની

છુટાછેડા શબ્દ આયકીને મનમાં કંપારી ઈ જાહા. જેં એક દુસરા હારીં આખી જીંદગી હારીં જીગુલા લગીન કરી હન જોડાયલં તેં, છુટાં પડતાં હાંત.

છુટાછેડા માગુંન, ખાસ ત બાયકા પક્ષલા, પોશીવાળાલા ખૂબજ સહન કરુલા પડ઼ે. છુટાછેડાનાં અનેક વાંધા વચકા પોશીના જ કાહાડવામાં ચેતા હાત.

સમસ્ત કુંકણા સમાજ વાંસદાનીં એક મીટીંગ તા ૩જી જાન્યુઆરી ૧૯૯૯ ના રોજ યોજાયનેલ. તહેં માલા હાજર રહુલાની તક જડનેલ. તહેં ખાસ કરીને, યોજ પ્રશ્ન ચર્ચાયનેલ હતા.

એ દિસની ન્યાય સમિતી હન કારોબારી સભ્યોની ચર્ચામાંસુન મંઈ યેં તારણ કાહડેલ હતાંત.

- છુટા છેડાના સૌથી વધારે કેસ લગીનના એક વરીષની અંદરના ચેતા હાત.
- વાંક પોશીપક્ષના જ કાહાડવામાં ચેતા હાત. ખેતી કરતાં નીં આવડે, ભાનસ બનાવતાં નીં આવડે કા પોશીલા બધા હારીં રહતાં નીં આવડ ઈસા વાંક રહતા હાત.
- ઘણાં કીસ્સામાં પોશા કા પોશીના લગીન પહેલાનાં લફરાંનાં કારણ રહે હે.
- એક ચોંકાવનારી રજુઆત ઈસી કરવામાં આનેલ કા, છુટાછેડાની ફારગતીની રકમ રૂા. ૫૦૦૦/- આહા. આજ જો રૂા. ૫૦૦૦/- માં છુટાછેડા જડત, ત, અમુક લોક રૂા. ૫૦૦૦/- ભરી પાછાં લગીન કરતા હાત. એકલ દોકલ કિસ્સા હુયતા હવાત પણ ઈ ગોટ લાલ બત્તિ સમાન આહા.
- એક બહેનનીં, જી ન્યાંય સમિતીની સભ્ય પણ આહા, રજુઆત કરેલ કા, ઈ સમગ્ર પરિસ્થિતિ માટે, આપણે સહુ જવાબદાર આહાંવ. ખાસ કરીને પોશીનાં આઈસ બાહાશ, જેં, પોશી ભણેવી તરી લેગ લેગ વરાઢી દેતાં હાંત. તેલા નીં ત ઘરકામ શિખવત કા, નીં ત ખેતીનાં કામ. પરિણામે પોશી સાસરામાં જાઈને ઈ બધાં શીખુલા પડે હે - હન ગોટ છુટાછેડા સુધીની ઈ જાહા.

ન્યાય સમિતીના અધ્યક્ષશ્રીનીં પોતાના અનુભવ જણાવેલ કા, સમાજનાં બંધારણની મર્યાદામાં આમું ન્યાય કરજો હોંન. છુટાછેડાના પ્રશ્ન યેહે તાહાં, કસુરવારપક્ષ પાસુન ખર્ચ ઉપરાંત રૂા. ૫૦૦૦/- દંડ તરીકે વસુલ કરુલા ઈસા નિયમ આહા. હવે 'ખર્ચ' ની મર્યાદા, લગીનમાં પોત પોતાની હોંશ હન હેસીયત મુજબ ખર્ચ કરવામાં યેહે. ગરીબ હવા ત બન તેટલા ઓછા ખર્ચમાં પ્રસંગ પતાવેહે, પણ પૈસે ટકે સુખી માનુષના આંકડા કલ્પના બહારના પણ રહે હે. છુટાછેડા વખતે ફારગતીની મોઠી રકમ માંગીને ન્યાય સમિતીનાં કામ મૂશ્કેલીભર્યાં બનાવી દેવામાં યેહે. એવે વખતે બંધારણની મર્યાદામાં રહીનેજ ન્યાય કરુલાની ન્યાય સમિતીની નીતિ રહનીહી. બંધારણ ઘડનારા આપણે સહુ આહાંવ, નાનાથી માંડીને મોઠા માનુષના વિચાર કરી હન આપણે બંધારણ ઘડેલ આહા તેથી આપણે યેલા માનુલા જોઈજ.

ન્યાય સમિતીના અધ્યક્ષનીં પોતાની મુંઝવણનીં રજુઆત કરતાં જણાવેલ કા, આમની આગળ ફરીયાદ યેહે, તાહાં ઘણા કિસ્સામાં સામેવાળા લા વારંવારના પત્ર લખવા છતાં હાજર જ નીં હુયત. એવે વખતે, ન્યાય સમિતીની શાખના પણ પ્રશ્ન રહે હે. નીં છુટકે ઈસે કિસ્સામાં આમાલા કાયદાની કોર્ટમાં જાવલા સલાહ હોપવાં પડે

હ.

ફારગતીની રૂા. ૫૦૦૦/- ની મર્યાદા રદ કરુલા માટેની રજુઆત અનેક સભ્યો તરફથી કરવામાં આનેલ હતી. મહત્તમ મર્યાદાને બદલે ન્યાય સમિતી જી રકમ ઠરવતી, ઈસાં રહવાં જોઈજ, ઈસી રજુઆત પણ કરવામાં આનેલ. તેની સામે ન્યાય સમિતીના અધ્યક્ષશ્રીનીં જણાવેલ કા, બંધારણ સુધારું તાહાં યો મુદ્દા વિચારીને ઉમેરું-પણ હાલના તબક્કે ત બંધારણ માં જીં આહા તીંજ માનુલા પડીલ.

ન્યાય સમિતીનાં વલણ ઈસાં રહનાહાં કા, જે પણ કેસ યેહાતાત તેહલા પહેલાં સમાધાનનીજ વાત કરવામાં યેહે. છુટાછેડા ત નીં છુટકે કરવામાં યેતા હાત.

સભ્યો તરફથી એકંદર ખૂબ જ બેસ રજુઆત કરાવામાં આનેલ હતી. થોડા સમય પછી એ માટે ખાસ મીટીંગ રાખવામાં ઈલ ઈસાં નક્કી હુયનેલ. દરમિયાન મીટીંગમાં રજુઆત એ પ્રમાણે હુયનેલ હતી.

- ન્યાય સમિતી ઈસે કિસ્સા માટે, પંચાયત, ચોરા હન ન્યાય સમિતીના વિવિધ તબક્કા માટે, અમુક હકીકત રજુ કરુલા ચોક્કસ ફોર્મ તૈયાર કરેં ઈસી એક રજુઆત હુયનેલ. કારણ, મોટા ભાગની રજુઆત મૌખિક રહેં હેં-હન જાહાં કેસ રીફર કરુલા પડેં હેં, તાંહા લિખિતરૂપે કાંહી પણ નીં હોવાથી આગલી કામગીરી માટે ફરીથી પુછપરછ કરુલા પડેં હેં. છાપેલ કા નક્કી કરેલ ફોર્મ રહ ત, તુલી મહેનત, સમય બચેં.
- પંચાયત હન ચોરામાં ફરીયાદી/સામાવાળાના પોત પોતાના લવાદ રહત, પણ ન્યાય સમિતી પાસે ન્યાય સમિતીના પોતાના પાંચ તટસ્થ લવાદ જોઈ જત. યે લવાદ બહુમતિથી જે નિર્ણય દેત તે માનુલા પડેં.
- ભૂરીયા સમિતીની ભલામણ પ્રમાણે દરેક સમાજ પોતાની પરંપરીત ન્યાય પદ્ધતિ પ્રમાણે-પંચ વગેરે દ્વારા ન્યાય કરી શકીલ. ન્યાય સમિતીલા એક રીતે કાયદાકીય મંજુરી જ મીળનેલ આહા. તેથી દરેક સભ્યનીં કોર્ટની સમકક્ષની ન્યાય સમિતીની મર્યાદા હન માન રાખી ન્યાય સમિતી પાસેજ ન્યાય હુય ઈસાં રાખુલા જોઈજ.
- પોશીલા બાળપણથીજ ઘરકામ શિખવુલા આઈસ-બાહાશની ફરજ આહા. ભણતી પોશીની ઈચ્છા વગર જલ્દી વરાઢ પણ નીં કરુલા જોઈજ. અક્ષરજ્ઞાન જુલાં જ મહત્વ, બલ્કે તેથી વધારે ઘરકામ હન ખેતીકામ આહા. બધાલાજ નોકરી જડુલા નીં મીળે.

મંઈ, પાછળથી સમસ્ત કુંકણા સમાજ વાંસદાના પ્રમુખશ્રી ઉપર એક પત્ર લખી હન ન્યાય સમિતીના જ ભાગરૂપે દોન કા તીન સભ્યનાં-કા એક સભ્યનાં પણ-બનેલ એક સલાહમંડળ રચુલાની શક્યતા વિચારુલા જણાવેલ. જઠ, યુવાન-યુવતિ, પરણેલ, અપરિણિત-લોક પોતાની મુંઝવતી મૂશ્કેલી-દાંપત્યજીવન ની હન સમાજજીવનની પણ રજુ કરી માર્ગદર્શન મીળવી શકત. યી માહિતી-માર્ગદર્શન પત્ર દ્વારા કા રૂબરૂ મેળવી શકાય જ તીસાં રહવાં જોઈજ. હન, સંપૂર્ણપણે ગુપ્તતા જાળવુલા અનિવાર્ય આહા. દેવામાં આવતાં માર્ગદર્શન, વ્યવહારુ હન કાયદાકીય, હન સમાજના બંધારણને મર્યાદામાં રહવાં જોઈજ. દા.ત. સંદેશની મંગળવારની પૂર્તિમાં શ્રીમતી લીલાબહેન પટેલની કોલમ ''જીવનના અંતરંગ'' માં જીસા કિસ્સા રજુ કરવામાં યેતા હાત-હન જીસી સલાહ હોપવામાં યેહે તીસી.

એના કારણે માલા લાગ હ, તાંવ લગી, મનલા મુંઝવતા પ્રશ્નો, જે કોઈલાહી નીં આખી શકાયત, તે સલાહમંડળ પાખ યેત. કારણ અઠ તમામ ગોટ ગુપ્ત રાખવામાં યીલ. તઠુન સલાહ જડીલ.-હન મનમાં સમાધાન હુઈલ.

o

બહેનોસાઠી

નીરૂ

ભગવાનનીં આપાલા નારી તરીકે જન્મ દીધાં તેનાં આપાલા ગૌરવ રહવાં જોઈજ. ભગવાનનીં સર્જન શક્તિ નારીમાં જ થવેલ આહા. નારીલા કુદરતની પ્રતિનિધિ માનવામાં યેહે. નારીની સર્જન શક્તિની પૂજા આપણા સમાજ અગારીરૂપે, પંચવી રૂપે, ગાહા કાપતી વખતે, કનસરીની ઉજવણી વખતે કરતા હાત.

પણ, ઈસી પૂજા કરનાર સમાજ આપણી નારીનાં યોગ્ય ગૌરવ કરી જાણેં હૅ ખરા ? આપણેં એના માટે એવ તેવ નજર માંડુલા પડીલ. જીવનમાં બાયકાની સ્થિતિ કાય આહા ? આપણા સદ્દભાગ્યે કુંકણા સમાજમાં દેહજ નીં મીળૅ. બાયકાની સ્થિતિ બેસ આખી શકાય જ તીસી આહા.

- પણ, ઈસાં માની હન બીસી રહુલા જીસી બેસ સ્થિતિ ત નીંજ મીળૅ. આપણાં જીવન ઈસાં આહા કા, આપલા જન્મ દેનાર માઈ-બાપલા, ભાઉસ બીહનીસલા છોડી હન પારકે ઘરીં જાવાં પડૅ હૅ. પારકે ઘરીં બધેજ બાયકાલા બેસ નવરા, બેસ ઘર, કા બેસ સાસુસ સાસરાસ નીં જડત. જહૅ ઈં બધાં બેસ હવાં તહૅ આપણે જ બાયકાના અમુક ઠીકાની વાંક નીંઘહ. યેલા ત ભાખરી પણ નીં આવડત. કોહ્રેલા પણ નીં આવડૅ, ભાખરી જાડે જ બનાવહ હન કાચે ઉતારહ, રોપતાં હન કાપતાં નીં આવડ, જુડ બાંધતાં નીં આવડ-ઈસા અનેક વાંક નીંઘતાહાત હન તે વાંક ખરા પણ રહતા હાત.

જેહને ઘરીં પોશી હવી તેહને પોશીને ભવિષ્ય ખાતર

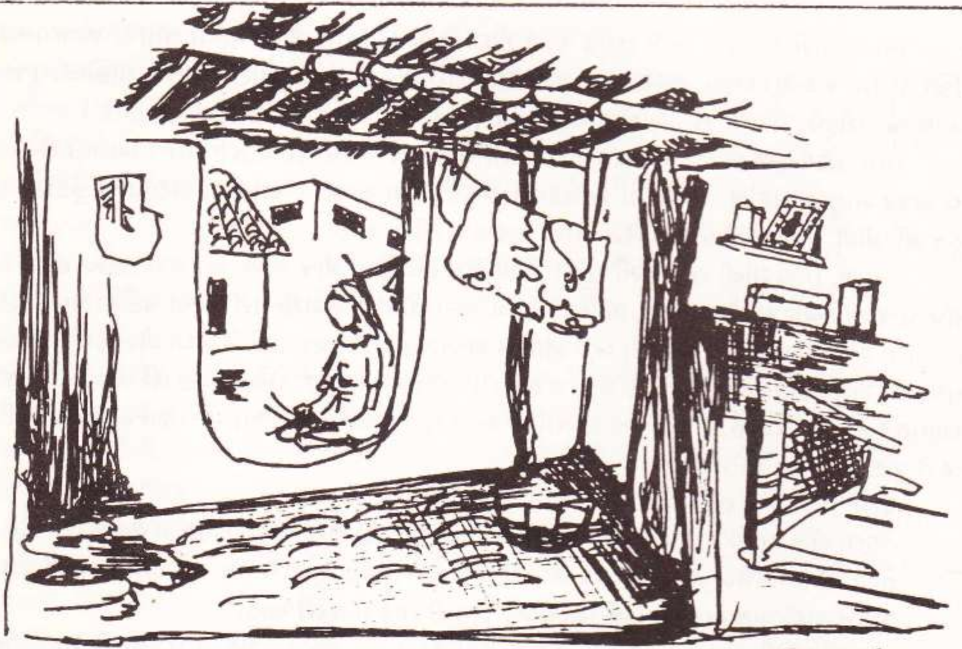
- તેહલા બેસ ભણાવવાં જોઈજીલ. પોશી બેસ ભણેલ હવી ત તી તેને પોશાંહલા ભણાવી શકીલ.
- તેલા ઘર કામ શિખવુલા કાળજી રાખજા. રસોઈ કામ ત આવડુલા જોઈજ જ. આપણે પોશીલા પારકે ઘરીં જાઈને કાંહી પણ આયકુલા નીં પડ તીસીં તૈયારી રાખુલા જરુરી આહા.
- ભણતી પોશીનાં વરાઢ કરુલા ઉતાવળ નકો કરશે. ને બેસ ઘર યેહેવાં ત છોડશે નકો. બન્ને વચ્ચે સમજદારીથીં કામ લેવાં પડીલ.
- માન મર્યાદા જાળવીને વર્તન કરુલાની તાલીમ બાળપણથીં જ હોપુલા જરુરી આહા.
- દેખાદેખીથી દુર રહવાં જોઈજ.

આપણેં સંસાર તારવી પણ શકજો હોન, મોડી પણ શકજો હોંન. આપણાં વર્તન સહકાર ભર્યાં હન સકારાત્મક રહવાં જોઈજીલ. કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં વિચાર કરીને હિંમત ભર્યા નિર્ણય લેતી વખતે બધાનાં હિતના વિચાર કરવાં જોઈજ.

બહેનોના વિકાસ સાઠી ગુજરાત મહિલા આર્થિક વિકાસ નિગમ નાંમની એક સરકારીસંસ્થા ગાંધીનગરમાં કામ કરૅ હૅ. દરેક જિલ્લામાં એના સુપરવાઈઝર રહતા હાત. તે લોક જિલ્લા ગ્રામ વિકાસ એજન્સી ની હારી મીળી કામ કરતા હાત. ગુજરાત મહિલા આર્થિક વિકાસ નિગમના હેતુ ગુજરાતને બાયકાલા પુરક રોજગારી જડૅ તીસી લોન હન સબસીડી હોપુલા કામ કરૅ હૅ. સરકારી નિયમ મુજબ એમાં ૫૦% જેટલી રકમની સબસીડી જડૅ હૅ. ગામડામાં પણ શરુ કરી શકાયત તીસા ધંધા, દા.ત. અનાજ કરીયાણાંની દુકાન, શાકભાજીની દુકાન, પાનબીડીની ટપરી, ઘંટી, ચાની લારી, શિવણ મશીન, કાપડના ધંધા-તૈયાર કપડાંના ધંધા વગેરે શરૂ કરુલા લોન જડૅ હૅ.

વધારે વિગત જે તે જિલ્લાની ગ્રામ વિકાસ એજન્સી માંથી જડી શક. ભણેલ બહેનો સાઠી વડાપ્રધાન રોજગાર યોજના, હન દિનદયાળ સ્વરોજગાર યોજના પણ અમલમાં આહાત. જિલ્લા ઉદ્યોગ કેન્દ્ર અથવા તો રોજગાર વિનિમય કચેરીમાંથી વિગત મેળવીને અરજી કરી બહેનો પગભર હુઈ શકત. આજ જ્યારે ભાગદોડના જમાના આહા, જઠે પૈસાનાં જ વધારે મહત્વ આહા, તઠે જીવવા માટે પણ પૈસા માટે કાંહી તરી પુરક રોજગારી મેળવુલા દરેકના હક્ક બને હે. બહેનો એ માટે આગળ ચેત ઈસી જ પ્રાર્થના.

O

મોહનાં નીંગેલી પાનેલા.....

ધીરુભાઈ પટેલ

આદિવાસી લોકસાં જીવન નૃત્ય અન સંગીતવાની ભરપુર આહા. ચેહલા નાચ-ગાન શિખવુલાની જરુર નીં મીળ઼. ડાંગને આદિવાસીસાં દોન નૃત્ય ખુબ પ્રસિધ્ધ આહાત. તેમાં એક કાહળ્યા નૃત્ય અન દુસરાં ઠાકર્યા નૃત્ય. યીં નૃત્ય કનેહી જાતને ભેદભાવ વગર નાચાય જ઼ે હ઼ે પન હોડાક ખરાં કા ઠાકર્યામાં માત્ર ગોહોજ નાચતાહા. ઠાકર્યાનૃત્યમાં હારીં ગાના લાવુની લોકપરંપરા આહા.

વરસાદ શરૂ હુયના કા ખેતીની શરૂઆત હુઈ જાલ. પીરની કરી હન અઠ઼ે 'તેરા' શનની ઉજવણી હુયે હ઼ે. અન ચે તહેવાર પાસુન જ ઠાકર્યા નાચુની પન શરૂઆત હુયે હ઼ે. તેને પૂઢે કોની ઠાકર્યા નીં નાચત્. તેરા પાસુન ચાલુ હુયેલ ઠાકર્યા ઠેઠ દિવાળી ઘર નાચતાહાંત.

આખા દિસ કામધામ કરી એળચને જુવાન ગોળા હુઈ હન ઠાકર્યાવર ગાના લાવી નાચતાહા. અઠે મનોરંજનના તાહાં કોઈ સાધનનીં હતાંત તાહાં નાચ-ગાન કરી ચે લોક આનંદ-પ્રમોદ કરત્. ઠાકર્યા નૃત્યનાં અઠલાં ગાનાં વિશિષ્ટ આહાત. થોડાકસા પરિચય અઠ઼ે આપલે મેળવું.

ઠાકર્યા નૃત્યમાં અખેને પૂઢે 'નમન' ગીત લાવુની પરંપરા આહા. જીસાં સંસ્કૃત સાહિત્યમાં 'નાંદીશ્લોક', મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યમાં 'મંગલાચરણ' ચે હે તીસાં જ ઠાકર્યા નૃત્ય ગીતમાં 'નમનગીત' આહાત્. ચે ગીતમાં ધરતીને ઉપેજનાં કા ચાંદ સૂરેને ઉપેજનાં ગાનાના વિષય રહ઼ે હ઼ે.

નમન ગીત

હરે, કરું નમન રે...
	અરે, ધરતી માતાલાવ...
હરે, કરું નમન રે...
	અરે, ગાવતરી માતાલાવ...
હરે, કરું નમન રે...
	અરે, કનસરી માતાલાવ ...
હરે, કરું નમન રે...
	અરે, વાઘ દેવાલા વ...
હરે, કરું નમન રે...
	અરે, નાગ દેવાલા વ...
હરે, કરું નમન રે...
	અરે, ચાંદ સુરેલા વ...
હરે, કરું નમન રે...
	અરે, હનુમાન દેવાલાવ...

હરે, કરું નમન રે...
અરે, ગાંવ દેવીલાવ...
હરે, કરું નમન રે...
અરે, ઢોલેકા પોરેલાવ...
હરે, કરું નમન રે...
અરે, નારીકા પોરેલાવ...
હરે, કરું નમન રે...
અરે, ગાનાર પોરેલાવ..
હરે, કરું નમન રે...
અરે, ગાવાચી અસામીલા વ...
હરે, કરું નમન રે...
અરે, ગાવાચી શોભેલાવ...

અઠે ઘર બીસી હન ગાના લાવતાહા માગુન નાચનાર ઊભા ઉઠતાહાત અન પાંચલા ઘુઘરે બાંધી નાચુની શરૂઆત હુયॅ हॅ.
સંત સાધુલા યે લોક ખૂબ આદર અન સન્માન દેતા હાત. યે લોક ગરીબ અભણ અન અજ્ઞાન જરૂર આહાત્.પન આદર સત્કારમાં માગા પડત નીહીં. યે ગાનામાં સાધુના વર્ણને હેરુલા મીળॅ हॅ.

અરે, સાધુ બરામન રે...
હો...ઓ...કાશીલા ચાલેલાર...
અરે, કાશીલા ચાલેલા ર...
હો...ઓ...ઉનાચા ભર ઝાલાર...
અરે, ઉનાચા ભર ઝાલાર...
હો...ઓ...ચંદન શાહીલા ર...
અરે, ચંદન શાહીલા ર...
હો...ઓ...પલંગ ટાકેલા ર...
અરે, પલંગ ટાકેલા ર...
હો...ઓ...ઉતાના ઝોપેલાવ...
અરે, ઉતાના ઝોપેલા ર...
હો...ઓ...પોથીયા કાઢેલીર...
અરે, પોથીયા કાઢેલી ર...
હો...ઓ...વાચુયા લાગેલા ર...

એક જુવાન બાંડગી પાણી ભરુલા નીંગનીની કુવા વર ગય તઠૅ વાયલે બાયકા તીની હાલત હેરી હન શોધતે હે કા તુને નાકૂની નથ, કપાળ વરલી ટીકલી અન ગળાના હાર ઈસાં કેવ ટાકી આનીસ. તાહાં તી બાંડગી તેહલા કાય જવાબ દેહે તીં યે ગાનામાં આપલે હેરું.

અવ, મોહનાં નીંગેલી પાનેલા ધુના ધૂયેલા...
અવ, નાકાચી નથની કાય ગ કેલી
અવ, દીલ બાઈ દિલે મીં રાજાલા ધને સાયબાલા
    અવ, મોહનાં નીંગેલી પાનેલા ધુના ધૂયેલા...
અવ, કપાળે ટીકલી કાય ગ કેલી
અવ, દીલ બાઈ દિલે મીં રાજાલા ધને સાયબાલા
    અવ, મોહનાં નીંગેલી પાનેલા ધુના ધૂયેલા...
અવ, ગળાચા હારુ કાય વ કેલા
અવ, દીલ બાઈ દિલે મીં રાજાલા ધને સાયબાલા
    અવ, મોહનાં નીંગેલી પાનેલા ધુના ધૂયેલા...
અવ, ડોકીચી રિબીન કાય વ કેલી
અવ, દીલ બાઈ દિલે મીં રાજાલા ધને સાયબાલા
    અવ, મોહનાં નીંગેલી પાનેલા ધુના ધૂયેલા...
અવ, પાયેચી સાકળી કાય વ કેલી
અવ, દિલ બાઈ દિલેમી રાજાલા ધને સાયબાલા
    અવ, મોહનાં નીંગેલી પાનેલા ધુના ધૂયેલા...

પ્રકૃતિના દરેક મનુષ્યસે જીવંનમાં મહત્વનાં સ્થાન આહા. અઠૅ માત્ર દોન-તીન લીટીને ગાનામાં તેના પરિચય આપાલા હુઈલ. કાવ્યસાહિત્યમાં શબ્દાલંકારના અંત્યાનુપ્રાસ અલંકારના પ્રયોગ કરી કાવ્યની સુંદરતામાં વધારા કરાય જૅ હૅ. અઠૅ તીસાજ પ્રયોગ આપાલા યે ગાનામાં હેરુ મીળીલ.

અરે, નદીલાં આલી યેળુ...,
નદી ચાલલી હળુ હળુ...,
અરે, નદીલાં આલે સસા...,
નદી ચાલલી દોનીં ધસાં...,
અરે, નદીલા આલા પૂર...,
સીતાચા ભીજલા દોની ઉર...
અરે, નદીલા આલી યેળુ...,
નદી ચાલલી હળુ હળુ...

મહાદેવ અન પાર્વતી યેં દોની સૃષ્ટિનાં પાલાક આહાત. તેને વગરનાં ઠાકર્યાનાં ગાનાં અધુરા ગનાય જત ઈસાં લાગેહે,ત અહે મહાદેવ પાર્વતીના એક પ્રસંગના વર્ણન વાળાં ગાના હારી આપલે સમાપન કરું.

મહાદેવ ગેલા કસા, ડીનાચે પાના વરીવ...
તુજે સારકી રાની, બેટા રાની પાલવ ટાકીવ...
મહાદેવ ગેલા કસા, મસાને ખાડીલા વ...
અરે, મસાને ખાડીલા, બેટા મસાને ઉંબારેલાવ...
અરે, મસાને ઉંબારેલા, ચેલા ચારાના દેતીલાવ...
મહાદેવ નીંગોલા કસા, દ્વારકાલા ચાલેલાવ...
અરે, દ્વારકાલા ચાલેલાવ, પારવતિલા જાબ દિલાવ...
આયકાવ પારવતિવ, તુંની પાનીકા તાવેલાવ...
પાનીંકા તાવેલાવ, માલા આંગુળી કરુલાવ...
આંગુળી કરેલીવ, માલા પિતાંબર દેજોવ...
આયકાવ પારવતિ, આતાં ભોજન જેવુલાવ...
અરે, ભોજન જેવતાનાં, આતાં આરામ કરુલાવ...
મહાદેવ ગેલા કસા, ડીનાચે પાના વરીવ...

ઈસાં અનેક પ્રકારનાં ઠાકર્યા નૃત્યનાં ગાના રહતાં હાંત. યેં ત માત્ર નમૂના રૂપ ગાનાં રજૂ કરાહાંત.

○

'કથા' નાંવની એક સંસ્થા દિલ્હીમાં છેલ્લા સાત વરીષ હુંન કામ કરે હે. એ સંસ્થા દ્વારા ભારતની અલગ અલગ ભાષાની સૌથી બેસ કથાલા ઈનામ દેવામાં યેહે. એ વરીષ ગુજરાતમાંથી માંગવામાં આનેલ કથામાં ગુજરાતી માટેના પરીક્ષક ડૉ. ગણેશ દેવીનીં કુંકણા-ડાંગી ભાષાની એક મૌખિક કથાનાં સમાવેશ કીયેલ હતા. કથાનાં શીર્ષક હતાં 'રાજા માનસિંહ હન સાળવાં રાણી, એનાં સંકલન શ્રી ડાહ્યાભાઈ વાઢુનીં કીયેલ હતાં. એના અંગ્રેજી અનુવાદ શ્રી અવનીશ ભટ્ટનીં કીયેલ હતા.

ગૌરવની ગોટ ઈ આહા કા યે કથાલા રાષ્ટ્રીય સ્તરે મુખપાટીનાં સાહિત્ય માટેનાં 'કથા' પારિતોષિક દેવામાં આનાં. દિલ્હીમાં ૧૩મી ડિસેમ્બર ૯૮ના રોજ એક ભવ્ય સમારંભમાં ઈં પારિતોષિક દેવામાં આનાં. ગુજરાતની યે વરીષની સૌથી બેસ કથા ડાંગ જિલ્લામાંથી આની. ઈ ગોટ ડાંગ તથા ગુજરાતની આદિવાસી લોકનાં ગૌરવ આહા.

પ્રતિભાવ

'ઢોલ' બધે જ વાજના, ગાજના. 'ઢોલ' બાબતે માં વર અનેક પત્ર આનાત. મૌખિક રીતે ઢોલના આવકાર જડના તો જબરજસ્ત હતા. ભાષા કેન્દ્રની પ્રવૃત્તિનાં હૃદયથી વખાણ કરવાવાળા અનેક વાચક હતાત. જઠ઼ પણ જાવલા હુયેં- 'ઢોલ' વાળા તરીકેના જો આવકાર જડનેલ તેલા શબ્દવાહાર લખી શકુલા આમું અસમર્થ આહાંવ.

થોડાક પત્ર ગુજરાતીમાં મીળનાત. તેલા અઠ઼ ગુજરાતીમાંજ છાપજો હોન.

૧

ડૉ.ગણેશ દેવી તથા મિત્રમંડળે ('શહેરીકરણને ધુગામાં આપલી દેશી પરંપરા તથા આદિવાસી સંસ્કૃતિ નષ્ટ હુયત જાહા તેલા બન તેટલી બચાવુલા-નીંત એક સમૃધ્ધ સંસ્કૃતિ ના વારસા ગુમાઈ જાલ'') ના સ્પષ્ટ હેતુ થી શરૂ કરેલી કામગીરી ઢોલના માધ્યમે ઉત્તરોત્તર મહત્વકાંક્ષી બની, નવાં ને નવાં શિખરો સર કરવા મથે છે તે આનંદની જ નહીં આવકાર્ય અને અભિનંદનીય ઘટના છે. ૨૦ આદિવાસી બોલીઓમાં એનું પ્રગટીકરણ ઝડપથી શકય બને તેવી હાર્દિક શુભેચ્છાઓ. ડૉ. દેવીને આદિવાસી ભાષા લખતાં વાંચતા જોવા એ આનંદજનક ઘટના છે.

કુંકણા આવૃત્તિના બીજા અંકમાં 'વનસી વિદ્યા', આદિવાસી સાઠી નવા કાયદા, 'આતાં ગ્રામ સભાનાં રાજ ઈલ', અત્યાચાર પ્રતિબંધક ધારા-વગેરે લેખો આદિવાસીઓના સામાજિક ઉત્થાનમાં સભાનતા લાવી સન્માન પ્રેરક બની રહેશે.

આખા અંકને હેતુલક્ષી બનાવવાના ભાઈશ્રી વાઢુ, પવાર, ચૌધરી, ઈશાઈના પ્રયત્નો પ્રશંસ્ય છે. 'વનસી' માં બાફળી, ચીરચીરેં લીફટેં, ચીંચ, કરુંદી, કુળીંથ, શેગુ, શિરદોડી, સાબરાં, સાંવર, દૂધકોડ, તરુઠા, વગેરેનાં ગુજરાતી પ્રચલિત નામો આપ્યાં હોત તો બીજા લોકોને અંક વધુ મદદરૂપ થઈ શકત.

ડૉ. જયાનંદ જોષી, નવસારી

.....

૨

લોક સંસ્કૃતિ થી આદિવાસીઓ માટેના કાયદાઓ સુધીની માહિતી 'ઢોલ' દ્વારા મળે છે એ સાચેજ આનંદની વાત છે.

કુંકણાભાષામાં પ્રચલિત લોકકથાઓ, લોકગીત, વગેરેની સાથે સાથે આધુનિક સાહિત્ય સ્વરૂપો-વાર્તા, કવિતા, નવલકથા, નિબંધ, નાટક, એકાંકી, સ્મરણ ચરિત્રો વગેરેની રચના પણ થાય એ જરુરી છે. એ માટે લેખન શિબિરનું આયોજન કરો. આપણી સંસ્કૃતિના પ્રેમીઓ-વાહકો-વિદ્યાર્થી વગેરેને શિક્ષણ આપી શકાય.

કોઈપણ ભાષા અથવા બોલીનું મહત્વ તેમાં રચાયેલ પ્રાચીન સાહિત્ય સંપાદનની સાથે આજ સુધી તેનો વિકાસ કેવી રીતે થયો- થઈ રહ્યો છે તેના પર આધારિત છે.

ઢોલમાં ભાષાશાસ્ત્રીય અધ્યયન-જેમકે કુંકણાભાષા સંસ્કૃતિ પર સંસ્કૃત થી લઈ આજની આધુનિક ભાષા ઓનો પ્રભાવ, અલગ અલગ વિસ્તારોમાં બોલાતી કુંકણાભાષાનો તુલનાત્મક અભ્યાસ વગેરે અંગેની માહિતી મળતી રહે એ પણ જરુરી છે.

'ઢોલ' ઢબુકતો રહે, એનો રણકાર દૂર દૂર સુધી પહોંચે એ અપેક્ષા સાથે વિરમું છું.

ડૉ. ઉત્તમભાઈ પટેલ, શ્રી વનરાજ આર્ટસ અને કોમર્સ કોલેજ, ધરમપુર જિ. વલસાડ.

.....

૩

આદિવાસીની સંસ્કૃતિને કેન્દ્રમાં રાખીને પ્રસ્તુત થયેલ સામયિક 'ઢોલ' ના બન્ને અંકો રસપૂર્વક વાંચ્યા. ખરેખર પ્રશંસનીય કાર્ય છે.

આજ સુધી આદિવાસીઓની સંસ્કૃતિ અજ્ઞાત જ રહી છે. 'ઢોલ' દ્વારા આદિવાસી સંસ્કૃતિની ઝીણામાં ઝીણી વિગતો તેના મૂળ સ્વરૂપે પ્રસ્તુત થઈ છે. કુંકણા, ભીલ તથા અન્ય જાતીની કથાઓ, લોકગીતો, ધાર્મિક વિધિઓ, તહેવારો જેવી બાબતોનું સંકલન અને રજુઆત સુંદર સ્વરૂપે થઈ છે.

અસલ સંસ્કૃતિ પર જયારે અન્ય બાહ્ય પરિબળોની અસર થઈ રહી છે ત્યારે 'ઢોલ' નું કાર્ય પ્રસંશાને પાત્ર છે. આદિવાસીઓની નવી પેઢી ઉપરાંત અન્ય સંસ્કૃતિ ઓ માટે પણ આ કાર્ય પ્રેરણાવર્તી બની શકે. સુંદર સંસ્કૃતિનું સુયોગ્ય જતન થાય તે જરુરી છે. સાથે સાથે કયાંક જોવા મળતી નિરક્ષરતા-અજ્ઞાનતા-અંધશ્રધ્ધા જેવી બદીઓને દૂર કરવામાં પણ 'ઢોલ' નો અવાજ ઉપયોગી સાબિત થઈ શકે.

અંતે 'ઢોલ' સામયિક સંસ્કૃતિની જાળવણી અસલ સ્વરૂપે કરતું રહે તથા વિવિધ વિભાગો દ્વારા સમાજમાં રચનાત્મક કાર્યો પણ કરે અને ઉત્તરોત્તર પ્રગતિના પંથે આગળ વધે એજ અભ્યર્થના. ફરી એક વાર ભાષાકેન્દ્ર તથા સાથે સંકળાયેલ મિત્રોને ધન્યવાદ.

શ્રી કેતન પટેલ, આહવા (ડાંગ)

.....

ડાંગ વન વિભાગ તરફથી ઓકટોબરની ૩૦-૩૧ તારીખે ભગતોનાં સંમેલન બોલાવવામાં આનેલ. તહેં વનવિભાગનીં આમાલા પણ આમંત્રણ દીધેલ. આમું તહેં હાજર રહલ. જંગલમાં ભગતો હારી વનસી વિશે ખૂબ જ જાણકારી જડનેલ. અમુક વનસી બાબતે ગુપ્તતા જાળવુલા જરુરી હોવાથી, હન આમું તી પ્રગટ ની કરુલાનાં વચન દીધેલ હોવાથી તે વિશે વાચકોલા નીં જણાવી શકજોન તેનાં દૂ:ખ આહા. વન વિભાગના ઉચ્ચ અધિકારી વર્ગની, હન માનનિય વનમંત્રી શ્રી કાનજીભાઈ પટેલનીં પણ 'ઢોલ' ની કામગીરીની ચર્ચા કરેલ.

વઘઇમાં 'અભિવ્યક્તિ' પરિવાર નાંવનાં સાહિત્યમાં રસ ધરાવતા મિત્રોનાં સંગઠન શરૂ હુઈનેલ આહા. તહેં પણ 'ઢોલ' વિશે ચર્ચા હુઈનેલ. લોકો જે ઉત્સાહથી 'ઢોલ' ના આવકાર દેતા હાત, તેથી આમલા ઈં કામ બમણા ઉત્સાહથી કરુલા મન હુયેં હેં.

o

આદિવાસી બોલીઓનું **ઢોલ** સામયિક ભાષા કેન્દ્ર તરફથી પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. કુંકણા ડાંગી, રાઠવી, દેહવાલી, પાવરી, અહિરાણી, ડુંગરી ભિલી, પંચમહાલી ભિલી અને ભાંતુ એવી આઠ બોલીઓમાં ઢોલ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે; અને વધુ ને વધુ બોલીઓને આવરી લેવાનો અમારો વિચાર છે. **ઢોલ**ની આ આવૃત્તિના તંત્રી છે **શ્રી. ડાહ્યાભાઈ વાઢુ,** જે સ્ટેટ બેંક ઓફ ઇન્ડિયાની આહવા શાખામાં ફરજ બજાવે છે. તેઓ કુંકણા સંસ્કૃતિ અને ભાષાના નિપુણ અભ્યાસક છે. શ્રી. ધીરુભાઇ પટેલ, જે જંબુસરની કૉલેજમાં સંસ્કૃતનું અધ્યાપન કરે છે, તે ડાહ્યાભાઇને આ કામમાં સહાય કરે છે.

પ્રકાશક

ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર

મુદ્રક

શિવમ્ ઑફસેટ,આજવા રોડ, વડોદરા.

ISSN : 0971 9156... 97